

স্বাধীনতা প্ৰতিষ্ঠানৰ নিৰ্বাচন আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন (CBUD)ৰ আৰম্ভণি
ৰ বছৰ বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ শিক্ষা বিষয়ৰ সন্মান (Honours) পাঠ্যক্ৰমৰ
EDU-HC-6016 কাকতৰ ভিত্তিত প্ৰণীত।

শিক্ষা আৰু বিকাশ

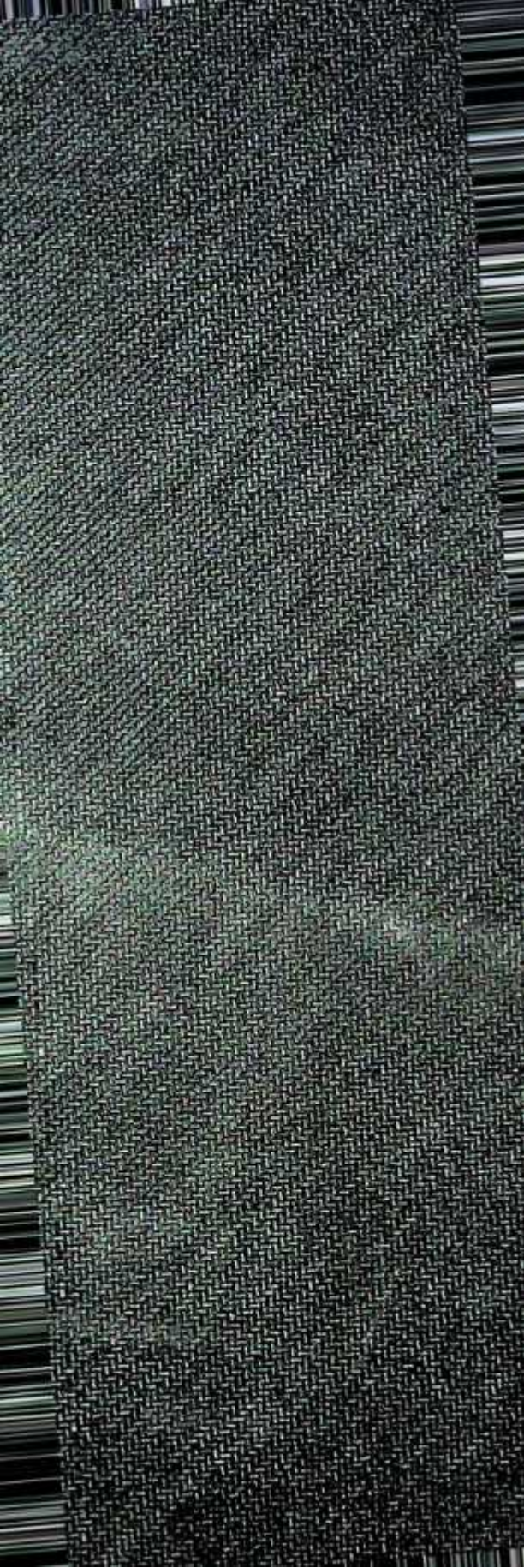

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নিৰ্বাচন আধাৰিত ক্ৰেডিট পদ্ধতি (CBCS)-ৰ আধাৰত
স্নাতক মহলাৰ ষষ্ঠ ষাণ্মাসিক শ্ৰেণীৰ শিক্ষা বিষয়ৰ সন্মান (Honours) পাঠ্যক্ৰমৰ
EDU-HC-6016 কাকতৰ ভিত্তিত প্ৰণীত।

শিক্ষা আৰু বিকাশ

ড° উৎপল কলিতা
ড° বঞ্জু মেধি
ড° অনিতা ভাগৱতী

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নিৰ্বাচন আধাৰিত ক্ৰেডিট পদ্ধতি (CBCS)-ৰ আধাৰত স্নাতক মহলাৰ
ষষ্ঠ যাদ্যাসিক শ্ৰেণীৰ শিক্ষা বিষয়ৰ সন্মান (Honours) পাঠ্যক্রমৰ EDU-HC-6016 কাকতৰ
ভিত্তিত প্ৰণীত।

শিক্ষা আৰু বিকাশ (Education and Development)

ড° উৎপল কলিতা

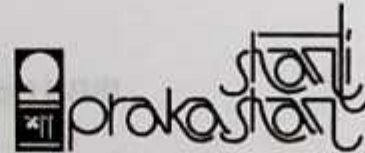
সহকাৰী অধ্যাপক, শিক্ষা বিভাগ
ৰাধা গৌৰিন্দ বৰুৱা মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী

ড° ৰঞ্জু মেধি

মুৰব্বী তথা সহযোগী অধ্যাপিকা, শিক্ষা বিভাগ
আৰ্য্য বিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী

ড° অনিতা ভাগৱতী

মুৰব্বী তথা সহযোগী অধ্যাপিকা, শিক্ষা বিভাগ
ললিত চন্দ্ৰ ভৰালী মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী

College Hostel Road
Panbazar, Guwahati-1

Siksha Aaru Bikash : A Textbook of Education for 3 years TDC course, 6th semester Honours written by Dr. Utpal Kalita, Dr. Ranju Medhi and Dr. Anita Bhagawati and published by **SHANTI PRAKASHAN**, Guwahati.

Price : Rs.295/-only.

প্রকাশক : শ্রীসুজিত কান্তি ভট্টাচার্য
গুৱাহাটী - ১

© : লিখকৰ

প্রথম প্রকাশ : মার্চ ২০২২

অক্ষৰ বিন্যাস :

কে. ডি. কম্পিউটেক
মেখেলা উজোৱা পথ
কামাখ্যা গেট, গুৱাহাটী-৯

ছপাওতা : অবোবা ফাইন আৰ্টছ
বামুনীমৈদাম
গুৱাহাটী-২১

ISBN No. 978-93-84466-65-7

মূল্য : ২৯৫.০০ টকা

206
Book No. MAC/EDU/113
Departmental Library
Deptt. of Education
Mayang Anchalik College.

*“Education and Democracy
have the same goal;
the fullest possible development of
human capabilities.”*

— Paul Wellstone
(Former U.S. Senate)

"Education and Democracy"

have the same goal
the fullest possible development of
human capabilities

— Paul Wellstone
(former U.S. Senator)

উপক্রমণিকা

শিক্ষা হৈছে প্ৰত্যেক ব্যক্তিকে প্ৰাথমিক অধিকাৰ। ই হ'ল এক শক্তিশালী ভিত্তি যিয়ে ব্যক্তি এজনৰ ভৱিষ্যত নিৰ্ধাৰণ কৰে। শিক্ষাই ব্যক্তিক যুক্তিপূৰ্ণভাৱে চিন্তা কৰাৰ, জীৱনৰ সপোন আৰু আকাংক্ষা অনুসৰণ কৰাৰ আৰু সমাজত সন্মানজনকভাৱে জীৱন যাপন কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰে। শিক্ষাই আমাক সুনিৰ্দিষ্ট পথ অনুসৰণ কৰাৰ, নীতিগত ভাৱে জীৱন পৰিচালনা কৰাৰ আৰু মত প্ৰকাশৰ স্বাধীনতা প্ৰদান কৰে। শিক্ষাই আমাৰ মনৰ কুসংস্কাৰ দূৰ কৰে আৰু সামাজিক বিকাশৰ পথ প্ৰশস্ত কৰে। মুঠতে শিক্ষা হ'ল ব্যক্তিৰ ব্যক্তিগত বিকাশ, সম্প্ৰদায় আৰু সামাজিক বিকাশ, ৰাজনৈতিক তথা অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ মূল ভেঁটি। বিকাশ আৰু শিক্ষাৰ সম্বন্ধৰ বিষয়ে সমাজৰ প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়ে জ্ঞাত হোৱাটো অতি প্ৰয়োজন। তেনে বিষয়ৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখিয়েই গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে স্নাতক পৰ্যায়ৰ নিৰ্বাচন আধাৰিত ক্ৰেডিট পদ্ধতিৰ অন্তৰ্গত 'শিক্ষা' বিষয়ৰ ষষ্ঠ বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ সন্মান পাঠ্যক্ৰমৰ অধ্যয়নৰ পাঠ্যসূচীত 'শিক্ষা আৰু বিকাশ' (Education and Development) কাকতখন সন্নিৱিষ্ট কৰিছে আৰু সেই অনুসৰি এই গ্ৰন্থখন প্ৰস্তুত কৰি তোলা হৈছে।

নিৰ্ধাৰিত পাঠ্যসূচীৰ সকলো দিশ সাঙুৰি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ উপযোগীকৈ এই গ্ৰন্থখন প্ৰস্তুত কৰোতে বিশিষ্ট শিক্ষাবিদসকলৰ চিন্তা, বিভিন্ন গ্ৰন্থ আৰু ইণ্টাৰনেটৰ সহায় লোৱা হৈছে। বহুবোৰ দিশৰ স্পষ্টতাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি লেখকসকলৰ মৌলিক চিন্তাকো আধাৰ হিচাপে লোৱা হৈছে। এই আপাহতে দেশী-বিদেশী লেখকসকল আৰু শিক্ষাবিদসকললৈ আমাৰ সশ্ৰদ্ধ কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলোঁ আৰু ইণ্টাৰনেটৰ ৱেবচাইটসমূহৰ শলাগ ল'লোঁ।

গ্ৰন্থখন প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত মানসিকভাৱে উৎসাহ উদ্দীপনা যোগোৱা প্ৰতিজন সদাশয় ব্যক্তিলৈ আমি শ্ৰদ্ধা নিবেদন কৰিলোঁ।

গ্ৰন্থখন যিহেতু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা হৈছে গতিকে প্ৰতিটো অধ্যায় সহজ-সৰল ভাষাৰে তেওলোকৰ বোধগম্য হোৱাকৈ প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। প্ৰতিটো অধ্যায়ত যথেষ্ট সংখ্যক প্ৰশ্নও সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে যিয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক পৰীক্ষাৰ বাবে প্ৰস্তুত হোৱাত সহায় কৰিব।

গ্ৰন্থখন প্ৰস্তুত কৰোঁতে অনিচ্ছাকৃতভাৱে ভুল বৈ যোৱাটো স্বাভাৱিক। সেই অপ্ৰত্যাশিত ভুল ক্ৰটিৰ বাবে আমি পাঠকসকলৰ ওচৰত ক্ষমা বিচাৰিছোঁ আৰু সদাশয় ব্যক্তিসকলৰ পৰা গঠনমূলক দিশ-পৰামৰ্শ আশা কৰিলোঁ যিয়ে গ্ৰন্থখনৰ পৰৱৰ্তী সংস্কৰণত আমাক সহায় কৰিব।

গ্ৰন্থখন প্ৰকাশৰ দায়িত্ব লোৱা গুৱাহাটীৰ শান্তি প্ৰকাশনৰ স্বত্বাধিকাৰীৰ লগতে প্ৰতিগৰাকী কৰ্মচাৰীলৈ যাঁচিছে আমাৰ ধন্যবাদ। বেটুপাত প্ৰস্তুত, অক্ষৰ বিন্যাস, মুদ্ৰণ আদিৰ গুৰু দায়িত্ব বহন কৰা প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিলৈ আমাৰ আন্তৰিক ধন্যবাদ থাকিল।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে গ্ৰন্থখন পঢ়ি উপকৃত হ'লে আমাৰ শ্ৰম সাৰ্থক হ'ব। সেয়েহে, আমাৰ শ্ৰমৰ সাৰ্থকতা ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু শিক্ষকসকলৰ হাতত এৰিলোঁ।

ধন্যবাদ সহকাৰে

লেখকত্ৰয়

6th SEMESTER (HONOURS)

EDU-HC-6016

EDUCATION AND DEVELOPMENT

Total Marks : 100 (External : 80 and Internal : 20)

Credit-6

Unit	Contents
1	Basic Concepts of Education and Development <ul style="list-style-type: none">● Indicators of educational development● Role of education in national development● Growth and development of education in India in the post globalization era● Concept of modernization. Role of education in modernization
2	Education and Community Development <ul style="list-style-type: none">● Community: Meaning, Definitions, Nature● Relationship between School and Community● Role of Teacher in Community Developments● Participation of Community people in Educational Institutions● Role of Education in Community Developments● Problems of Educational Institutions in Community Development
3	Education and Human Resource Development <ul style="list-style-type: none">● Human Resource Development: Meaning, Definition and Characteristics● Objectives and Need of Human Resource Development● Factors of Human Resource Development● Role of Education in Human Resource Development● Organization of Human Resource Development: MHRD, UGC, NCERT, CBSE
4	Education and Economic Development <ul style="list-style-type: none">● Meaning of Economic Development and National Development● Relationship between Education and Economics● Impact of Economics on Education● Role of Education in Economic Development● Education as an investment
5	Education and Developing Political Awareness <ul style="list-style-type: none">● Education and democracy● Role of education in creating political awareness● Politics among the students● Importance of students' unions

সূচীপত্ৰ

প্ৰথম অধ্যায়	: শিক্ষা আৰু বিকাশৰ বুনয়াদী ধাৰণা	1 — 47
	● শৈক্ষিক বিকাশৰ সূচক	
	● জাতীয় বিকাশত শিক্ষাৰ ভূমিকা	
	● পৰৱৰ্তী বিশ্বায়নৰ যুগত ভাৰতীয় শিক্ষাৰ বৃদ্ধি আৰু বিকাশ	
	● আধুনিকীকৰণৰ ধাৰণা, আধুনিকীকৰণত শিক্ষাৰ ভূমিকা	
দ্বিতীয় অধ্যায়	: শিক্ষা আৰু সম্প্ৰদায় বিকাশ	48 — 72
	● সম্প্ৰদায় — অৰ্থ, সংজ্ঞা, প্ৰকৃতি	
	● বিদ্যালয় আৰু সম্প্ৰদায়ৰ মাজত সম্বন্ধ	
	● সম্প্ৰদায়ৰ বিকাশত শিক্ষকৰ ভূমিকা	
	● শৈক্ষিক অনুষ্ঠানত সম্প্ৰদায়ৰ ব্যক্তিৰ অংশগ্ৰহণ	
	● সম্প্ৰদায়ৰ উন্নয়নত শিক্ষাৰ ভূমিকা	
	● সম্প্ৰদায়ৰ বিকাশত শৈক্ষিক অনুষ্ঠানৰ সমস্যা	
তৃতীয় অধ্যায়	: শিক্ষা আৰু মানৱ সম্পদৰ বিকাশ	73 — 109
	● মানৱ সম্পদৰ বিকাশ : অৰ্থ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ	
	● মানৱ সম্পদ বিকাশৰ উদ্দেশ্য আৰু প্ৰয়োজনীয়তা	
	● মানৱ সম্পদ বিকাশৰ কাৰকবোৰ	
	● মানৱ সম্পদৰ বিকাশত শিক্ষাৰ ভূমিকা	
	● মানৱ সম্পদ বিকাশৰ সংগঠনবোৰ : MHRD, UGC, NCERT, CBSE	
চতুৰ্থ অধ্যায়	: শিক্ষা আৰু অৰ্থনৈতিক বিকাশ	110 — 160
	● অৰ্থনৈতিক বিকাশ আৰু জাতীয় বিকাশৰ অৰ্থ	
	● শিক্ষা আৰু অৰ্থনীতিৰ মাজৰ সম্বন্ধ	
	● শিক্ষাৰ ওপৰত অৰ্থনীতিৰ প্ৰভাৱ	
	● অৰ্থনৈতিক বিকাশত শিক্ষাৰ ভূমিকা	
	● এক বিনিয়োগ স্বৰূপে শিক্ষা	
পঞ্চম অধ্যায়	: শিক্ষা আৰু বাজনৈতিক সজাগতাৰ বিকাশ	161—199
	● শিক্ষা আৰু গণতন্ত্ৰ	
	● বাজনৈতিক সজাগতা সৃষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষাৰ ভূমিকা	
	● ছাত্ৰৰ বাজনীতি	
	● ছাত্ৰ সংগঠনৰ গুৰুত্ব	

303
BANK OF AMERICA
1000 BANKERS BUILDING
NEW YORK, N. Y.

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...
11. ...
12. ...
13. ...
14. ...
15. ...
16. ...
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...
41. ...
42. ...
43. ...
44. ...
45. ...
46. ...
47. ...
48. ...
49. ...
50. ...
51. ...
52. ...
53. ...
54. ...
55. ...
56. ...
57. ...
58. ...
59. ...
60. ...
61. ...
62. ...
63. ...
64. ...
65. ...
66. ...
67. ...
68. ...
69. ...
70. ...
71. ...
72. ...
73. ...
74. ...
75. ...
76. ...
77. ...
78. ...
79. ...
80. ...
81. ...
82. ...
83. ...
84. ...
85. ...
86. ...
87. ...
88. ...
89. ...
90. ...
91. ...
92. ...
93. ...
94. ...
95. ...
96. ...
97. ...
98. ...
99. ...
100. ...

প্ৰথম অধ্যায়

শিক্ষা আৰু বিকাশৰ বুনীয়াদী ধাৰণা (Basic Concepts of Education and Development)

- শৈক্ষিক বিকাশৰ সূচক (Indicators of Educational Development)
- জাতীয় বিকাশত শিক্ষাৰ ভূমিকা (Role of Education in National Development)
- পৰৱৰ্তী বিশ্বায়নৰ যুগত ভাৰতীয় শিক্ষাৰ বৃদ্ধি আৰু বিকাশ (Growth and Development of Education in the Post Globalisation Era)
- আধুনিকীকৰণৰ ধাৰণা, আধুনিকীকৰণত শিক্ষাৰ ভূমিকা (Concept of Modernisation, Role of Education in Modernisation)

প্ৰস্তাৱনা (Introduction) :

শিক্ষা আৰু বিকাশ ওতঃপ্ৰোতভাৱে জড়িত দুটা ধাৰণা। এই দুই ধাৰণাৰ মাজত থকা সম্বন্ধৰ ভিত্তিত শিক্ষাই বিকাশ আৰু বিকাশকেই জীৱন বুলি ক'ব পাৰি। বিকাশ এক ব্যাপক পৰিসৰৰ মত য'ত বিভিন্ন দিশ অন্তৰ্ভুক্ত হৈ থাকে। শিক্ষা অবিহনে কোনো এটা দিশৰ বিকাশ সম্ভৱ নহয়। শিক্ষা আৰু বিকাশৰ মাজত থকা সম্বন্ধক দুটা দিশেৰে বিবেচনা কৰিব পাৰি — এটা হ'ল শিক্ষাৰ বিকাশ আৰু আনটো হ'ল আৰ্থ-সামাজিক বিকাশ। প্ৰথমটো দিশ অনুসৰি শিক্ষাৰ লক্ষ্য হৈছে শিক্ষাৰ পূৰ্ণ বিকাশ সাধন কৰা। আকৌ দ্বিতীয় দিশ অনুসৰি, সামাজিক, ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক তথা মনঃসম্পন্ন বিকাশ সাধন কৰাটোও শিক্ষাৰ লক্ষ্য। এই দিশবোৰৰ বিকাশৰ জৰিয়তে শিক্ষাই জাতীয় বিকাশত এক প্ৰধান ভূমিকা পালন কৰে। সেয়েহে এই অধ্যায়ত শৈক্ষিক বিকাশৰ সূচক, জাতীয় বিকাশত শিক্ষাৰ ভূমিকা, পৰৱৰ্তী বিশ্বায়নৰ যুগত ভাৰতীয় শিক্ষাৰ বৃদ্ধি আৰু বিকাশ তথা আধুনিকীকৰণৰ বিষয়ে ব্যাপক পৰিসৰত আলোচনা কৰা হৈছে।

শিক্ষা আৰু সূচক (Education and Indicators) :

শৈক্ষিক পৰিকল্পনা বিকাশ কৰাত নিৰ্ণয় অনুশীলন (Diagnosis exercise) এ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কাৰণ নিৰ্ণয়ৰ সহায়ত প্রধান সমস্যাবোৰ চিনাক্ত কৰাৰ লগতে মনোযোগ দিবলগীয়া দিশবোৰ তথা মনোনিবেশৰ প্ৰয়োজন থকা দল (focus group) বোৰ বিচাৰি উলিওৱা হয়। এটা নিৰ্ণয় অনুশীলন নিঃসন্ধিভাৱে আগবঢ়াই নিবলৈ বিভিন্ন ধৰণৰ তথ্যৰ প্ৰয়োজন হয়। সংগ্ৰহ কৰা তথ্যবোৰৰ মৌলিক ৰূপটো ব্যৱহাৰ কৰি কোনো অনুমানত উপনীত হ'ব পৰা নেযায়। এনে তথ্যক প্ৰথমে সূচক (Indicator)ৰ ৰূপ দি ল'ব লাগে। তেতিয়াহে তাৰপৰা অৰ্থবহ সিদ্ধান্ত বাহিৰ কৰিব পৰা যায়। সূচকৰ ৰূপ দি লোৱা অপৰিশোধিত তথ্যবোৰে এক সিদ্ধান্ত সমৰ্থনকাৰী আহিলা (Decisionsupport tool) হিচাপে কাম কৰে। শিক্ষাৰ ৰাষ্ট্ৰীয় নীতি (NPE, 1986) এ জিলাবোৰৰ সৈতে বান্ধি লোৱা পৃথক পৃথক লক্ষ্যক এনে পৰিকল্পনাৰ একক হিচাপে ধৰি লৈছে। জিলা প্ৰাথমিক শিক্ষা কাৰ্যসূচী আৰু সৰ্বশিক্ষা অভিযান কাৰ্যসূচীৰ জৰিয়তেও জিলাভিত্তিক পৰিকল্পনা বিকাশৰ কামটো আগবঢ়াই নিয়া হয়। এনে পৰিকল্পনা কালত মনোনিবেশ কৰা দিশ দুটা হ'ল অংশগ্ৰহণমূলক (Participatory planning) পৰিকল্পনা আৰু পৃথক পৃথক লক্ষ্যৰ বিন্যাস (disaggregated target settings) পৰিকল্পনাৰ বিভিন্ন স্তৰত (ৰাজ্য / জিলা / উন্নয়ন খণ্ড / গাঁও / বসতিস্থল) থকা বিভিন্ন ধৰণৰ সূচকৰ পুংখানুপুংখ বিশ্লেষণৰ জৰিয়তেহে একো একোটা অৰ্থবহ পৰিকল্পনা বিকাশই তুলিব পৰা যায়। এই সূচকবোৰে সাৰ্বজনীন প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশ সামৰি লয়।

সূচক মানে কি? (What is Indicator?)

সূচক কি আৰু একে প্ৰকৃতিৰ অন্য প্ৰশ্ন কিছুমানৰ উত্তৰ জানিবলৈ হ'লে আমি সূচকৰ সংজ্ঞা নিৰ্ধাৰণ কৰি ল'ব লাগিব। সূচক মানে হ'ল কিবা এটালৈ আঙুলিয়াই দেখুওৱা অথবা মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰা ইংগিত (Oxford dictionary)।

জনষ্টন (Jonstone-1981) ৰ মতে অনুসন্ধানৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা পৰিস্থিতি এটাৰ অৱস্থা সম্পৰ্কে বহল ইংগিত দিয়া কিবা এটাকে সূচক (Indicator) বোলা হয়। (According to Johnstone (1981) an indicator should be something giving a broad indication of the state of the situation being investigated) সূচক তথ্যৰ প্ৰাথমিক উপাদান নহয়। ই তথ্যৰ সংসাধিত ৰূপ। সূচকক প্ৰায়েই কোনো পৰম্পৰা (norm) অথবা স্বীকৃত মান (Standard)ৰ সৈতে তুলনা কৰা হয়। যেনে— শিক্ষার্থী-শিক্ষকৰ অনুপাত নাইবা ইয়াক কোনো পূৰ্বৱৰ্তী গণনাফল বা ৰাশিৰ (Score) সৈতে তুলনা কৰা হ'ব পাৰে। কোনো উদ্দেশ্য সফল কৰাৰ পন্থা প্ৰতিফলিত কৰা এটা কাৰ্য প্ৰক্ৰিয়া এটাৰ যিকোনো স্তৰত উদ্দেশ্য এটা আনুমানিকভাৱে কিমানখিনি সফল হৈছে সেয়া বুজাত সহায় কৰাই হ'ল সূচকৰ কাম।

উত্তম সূচকৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ (Characteristics of a good Indicator) :

এটা ভাল সূচকৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল —

- (ক) এটা সূচকে নীতি-নিৰ্ধাৰকসকলক কামত অহা তথ্য যোগান ধৰিব লাগে।
- (খ) তথ্য বিকৃত নকৰাকৈ তথ্য সংক্ষিপ্ত কৰাৰ সামৰ্থ থাকিব লাগে।
- (গ) সূচকৰ শুদ্ধতা আৰু তুলনাসাধ্যতা থাকিব লাগে।
- (ঘ) সূচকৰ নিৰ্ভৰযোগ্যতা আৰু তথ্য শেহতীয়াকৰণৰ পৌনঃপৌনিকতা থাকিব লাগে।
- (ঙ) বিশ্বজনীন বিশ্লেষণৰ বাবে অন্য সূচকৰ সৈতে সম্পৰ্ক স্থাপন কৰাৰ সুযোগ থাকিব লাগে।
- (চ) ই অনুসন্ধানকাৰীক নিৰ্ধাৰিত লক্ষ্যৰপৰা কিমান দূৰত অথবা ওচৰত আছে সেয়া জুখি চোৱাত সহায় কৰিব লাগে।
- (ছ) ই সমস্যাপূৰ্ণ অথবা অগ্ৰহণীয় পৰিস্থিতিবোৰ চিনাক্তকৰণত সহায় কৰিব লাগে।
- (জ) সংশ্লিষ্ট নীতিৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিব লাগে।
- (ঝ) বিভিন্ন কালৰ বাবে গণনা কৰাৰ সময়ত সূচক এটাই ইয়াৰ মান অন্য এটা প্ৰসংগ মানৰ সৈতে অথবা কোনো পৰম্পৰা/স্বীকৃত মান অথবা নিজৰ সৈতেই তুলনা কৰি চোৱাত সহায় কৰিব লাগে।

শতাংশ হাৰ, অনুপাত, সূচকাংক আদিৰ দৰে সৰল পৰিসাংখ্যিক আহিলা ব্যৱহাৰ কৰি অপৰিশোধিত তথ্যক সূচকৰ ৰূপ দিয়া হয়। 'হাৰ' (Rate) হ'ল দুটা ভিন্ন কালত চলকবোৰত হোৱা শতাংশ পৰিবৰ্তনৰ সূচক। ই কোনো এটা চলকৰ উৰ্দ্ধ অথবা নিম্নগামীতা বুজায়। 'অনুপাত' (Ratio) হ'ল কোনো এজোৱা নিৰ্দিষ্ট কালত দুটা চলকৰ মাজৰ সম্পৰ্ক দৰ্শোৱা সূচক। 'হাৰ' আৰু 'অনুপাত' হ'ল আন্তঃপৰিবৰ্তন সাধ্য। সহজে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ দুয়োটাকে সাধাৰণতে শতাংশৰ হিচাপত প্ৰকাশ কৰা হয়। 'শতাংশ' হ'ল দুটা চলকৰ মাজত থকা সম্পৰ্কৰ গাণিতিক প্ৰকাশ। দুটা চলকক ১০০ ৰে পূৰণ কৰি শতাংশ উলিওৱা হয়। সূচকাংক (Index numbers) বোৰ গণনা কৰি কোনো এক নিৰ্দিষ্ট বিশেষ বিন্দুত চলকবোৰৰ সম্পৰ্ক অগ্ৰগতি পুনৰীক্ষণ কৰি চোৱা হয়।

সূচকবোৰ বিভিন্ন ধৰণে বিকশাই তুলিব পৰা যায়। প্ৰতিনিধিত্বমূলক সূচক (Representative Indicator) হ'ল সূচকৰ একেবাৰে সাধাৰণ ৰূপ। কোনো এটা শৈক্ষিকব্যৱস্থাৰ কিছুমান দিশ প্ৰতিফলিত কৰিবলৈ মাত্ৰ এটা চলক বাছি লৈ এনে সূচক বিকশাই তোলা হয়। বহুবোৰ চলকৰ মাজৰ পৰা কিয় সেই চলকটো বাছি লোৱা হ'ল সূচকে ইয়াৰ কোনো কাৰণ দৰ্শাব নোৱাৰে। সেয়েহে কিছুমান চলক পৃথক পৃথক প্ৰকৃতিৰ বুলি চিনাক্ত কৰা হৈছে। কোনো এটা ধাৰণা উপস্থাপন কৰিবলৈ মাত্ৰ এটা চলকৰ সহায় লোৱাৰ পৰিবৰ্তে এই ধৰণৰ সূচকে আকৌ শিক্ষা ব্যৱস্থা এটাৰ প্ৰতিটো উপাদানৰ সৈতে জড়িত প্ৰতিটো চলকৰ সংজ্ঞা বিচাৰে।

শৈক্ষিক বিকাশৰ সূচকবোৰ (Indicators of Educational Development) :

দৈনন্দিন জীৱনত আমি অনবৰতে বিভিন্ন সূচকৰ প্ৰদৰ্শন দেখি থাকো। এই সূচকবোৰক তিনিটা বহল ভাগত ভগাব পাৰি। ভাগ তিনিটা হ'ল — নিবেশ (Input), কাৰ্যপ্ৰণালী (Process) আৰু উৎপাদন (Output) সূচক। এনে সূচকৰ দুটামান উদাহৰণ হ'ল 'ভিডিঅ' কেছেট ৰেকৰ্ডাৰ, স্বয়ংচালিত তৰ্কু আদিৰ দৰে বিভিন্ন কাৰ্যপ্ৰণালী নিয়ন্ত্ৰণকাৰী যন্ত্ৰ। কিন্তু মনত ৰাখিবলগীয়া কথাটো হ'ল শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত সূচকক বিভিন্ন শিতানত ভগোৱাটো এটা জটিল কাম। আমি সাধাৰণতে শিক্ষাক এটা পদ্ধতি হিচাপে বিবেচনা কৰো। ইয়াত নতুনকৈ প্ৰবেশ কৰোতাসকলৰ ৰূপত নিবেশ কৰা হয়, কিছুমান আভ্যন্তৰীণ কাৰ্য প্ৰক্ৰিয়াৰে এই নিবেশবোৰৰ (Inputs) ৰূপ সলনি কৰা হয় আৰু শেষ চূড়ান্তভাৱে উত্তীৰ্ণ শিক্ষাৰ্থীৰ ৰূপত এক উৎপাদন বা ফলাফল পোৱা যায়। কোনো এক প্ৰদত্ত শিক্ষাচক্ৰ সফলতাৰে শেষ কৰা শিক্ষাৰ্থীৰ সংখ্যাৰ ভিত্তিত চক্ৰটোৰ ফলাফল বা উৎপাদন নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়। শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াত ব্যৱহাৰ কৰা নিবেশক শিক্ষাৰ্থী বৰ্ষ (Student Year)ৰ আধাৰত জোখা হয়। শৈক্ষিক সূচকবোৰক তলত শিতানবোৰত ভগাব পাৰি — আকাৰ অথবা পৰিমাণৰ সূচক, ন্যায্য সাম্যতাৰ সূচক (equity), ফলপ্ৰসূতাৰ সূচক, আৰু উৎকৰ্ষতাৰ সূচক (Indicators of size, Quantity of equity, efficiency, and quality)।

১) শৈক্ষিক সূচলতা আৰু ব্যাপ্তিৰ জোখ (The educational access and coverage) :

(ক) সূচকতাৰ সূচক (Indicators of Access) :

বিদ্যালয়ৰ সুবিধাবোৰ সাৰ্বজনীনভাৱে ব্যৱহাৰসাধ্য কৰি তোলাটোৱেই হ'ল সাৰ্বজনীন প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। এই সুবিধা সকলোতে সমানভাৱে বিতৰণ কৰা হৈছেনে নাই সেয়া জানিবলৈ সূচলতাৰ সূচক ব্যৱহাৰ কৰা হয়। বিদ্যালয়ৰ সুবিধাবোৰ পৰ্যাপ্তভাৱে কামত লগোৱা হৈছেনে নাই সেয়া জানিলেও এনে সূচক ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সূচলতাৰ দিশটো বিশ্লেষণ কৰাৰ সময়ত জনবসতিস্থলৰ জনসংখ্যা, ঘৰৰ পৰা বিদ্যালয়লৈ দূৰত্ব, যাতায়াতৰ উপায়, বিদ্যালয়ত উপস্থিত হ'বলৈ প্ৰয়োজন হোৱা সময় আদিৰ দৰে কাৰকবোৰ পৰীক্ষা কৰি চোৱা হয়। প্ৰচলিত নিয়ম অনুসৰি বৰ্তমান সময়ত জনবসতিস্থলৰ পৰা এক কিলোমিটাৰ আঁতৰত একোখন প্ৰথমিক আৰু তিনি কিলোমিটাৰ আঁতৰত একোখন উচ্চ প্ৰাথমিক বিদ্যালয় থাকিব লাগে। জনবসতিস্থলক শিক্ষা পৰিকল্পনাৰ সৰ্বনিম্ন একক বুলি ধৰা হয়। এই স্তৰত বিদ্যালয়ৰ সা-সুবিধাবোৰ উপলব্ধ হোৱা উচিত। যিবোৰ বসতিস্থলৰ জনসংখ্যা ৩০০ অথবা ততোধিক তেনে ঠাইৰ পৰা এক কিলোমিটাৰৰ দূৰত্বত এখন প্ৰাথমিক বিদ্যালয় আৰু ৫০০ অথবা ততোধিক জনসংখ্যাৰ ঠাই এডোখৰৰ পৰা তিনি কিলোমিটাৰ দূৰত্বত এখন উচ্চ প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ সুবিধা থাকিব লাগে। অৱশ্যে ৰাজ্যভেদে এই দূৰত্ব আৰু জনসংখ্যাৰ নিয়ম ভিন্ ভিন্ হ'ব পাৰে। সূচলতাৰ সূচক বিকশাই তোলাৰ সময়ত ৰাজ্যৰ নিৰ্দিষ্ট নীতি নিয়মবোৰ বিবেচনা কৰি চোৱা হয়। কেইটামান সাধাৰণ সূচলতাৰ সূচক হ'ল —

- (ক) প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ সুবিধা উপলব্ধ কৰোৱাবলৈ মানি চলা জনসংখ্যা আৰু দূৰত্বৰ নীতি-নিয়ম অনুসৰি জনবসতিস্থলৰ শতাংশ।
- (খ) উচ্চ প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ সুবিধা উপলব্ধ কৰোৱাবলৈ মানি চলা জনসংখ্যা আৰু দূৰত্বৰ নীতি নিয়ম অনুসৰি জনবসতিস্থলৰ শতাংশ আৰু
- (গ) জনবসতিস্থলৰ ভিতৰত খোজকাঢ়ি অহা-যোৱা কৰিব পৰা দূৰত্বত থকা স্থানত নিৰ্মাণ কৰা প্ৰাথমিক তথা উচ্চ প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ে সেৱা আগবঢ়াই থকা জনবসতিস্থলবোৰৰ শতাংশ।

যেনে, ভাৰতত মুঠ জনবসতিস্থলৰ ৮৪ ৰ পৰা ৭৩ শতাংশহে (জনসংখ্যা আৰু দূৰত্ব নিয়ম অনুসৰি) ক্ৰমে প্ৰাথমিক আৰু উচ্চ প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ সুবিধা আছে। ইয়াৰ অৰ্থা হ'ল দেশৰ মাত্ৰ ১৬ আৰু ২৭ শতাংশ জনবসতিস্থলতহে ক্ৰমে প্ৰাথমিক আৰু উচ্চ-প্ৰাথমিক পৰ্যায়ৰ বিদ্যালয়ৰ সা-সুবিধা গঢ় লৈ উঠা নাই। এই সূচকটো হ'ল এটা সৰ্বমুঠ ৰূপ আৰু ইয়াৰ ব্যৱহাৰ সীমিত। এই সূচকটোকে পৃথক পৃথক স্তৰত উপলব্ধি কৰি তুলিব পৰা যায়।

(খ) ব্যাপ্তিৰ সূচক (Indicators of Coverage) :

শৈক্ষিক ব্যাপ্তিৰ জোখ মানে হ'ল চাহিদা আৰু যোগানৰ মাজৰ আসুঙক্ৰিয়া। শিক্ষাত চাহিদা আৰু যোগানৰ অৰ্থ হ'ল এটা নিৰ্দিষ্ট বয়স গোটৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ চাহিদাৰ বিপৰীতে সিহঁতে কিমান শৈক্ষিক সা-সুবিধা ব্যৱহাৰ কৰাৰ সুযোগ পাইছে তাৰ হিচাপ। ব্যাপ্তিৰ যিকোনো সূচকৰ বিষয়ে ইয়াত আলোচনা কৰা হৈছে সেইকেইটা হ'ল —

- (i) নামভৰ্তিৰ হাৰ (Admission rate)
- (ii) নামভৰ্তিৰ অনুপাত (Enrolment ratio)
- (iii) স্তৰ পৰিৱৰ্তনৰ হাৰ (Transition rate)

(i) স্বীকৃত নামভৰ্তিৰ হাৰ (Admission rate) :

শৈক্ষিক ব্যাপ্তিৰ প্ৰথম সূচক বুলি ধৰি লোৱা 'স্বীকৃত নামভৰ্তিৰ হাৰ'ক 'প্ৰবেশ হাৰ' (Entry rate) অথবা গ্ৰহণ হাৰ (Intake rate) বুলিও কোৱা হয়। এটা শিক্ষা ব্যৱস্থাত ল'ৰা-ছোৱালীৰ জনসংখ্যাৰ (সাধাৰণতে ৬ বছৰ) প্ৰবেশ বয়সৰ ব্যাপ্তি নিৰূপণ কৰাত স্বীকৃত নামভৰ্তিৰ হাৰে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। স্বীকৃত নামভৰ্তিৰ হাৰ; নীতি নিৰ্ধাৰক আৰু শৈক্ষিক পৰিকল্পনা প্ৰস্তুতকাৰী উভয়ৰ বাবে প্ৰয়োজনীয়।

(ii) নামভৰ্তিৰ অনুপাত (Enrolment ratio) :

নামভৰ্তিৰ অনুপাত হ'ল মুঠ ল'ৰা-ছোৱালী জনসংখ্যা নামভৰ্তি কৰা ল'ৰা-ছোৱালীৰ সংখ্যাটোক হৰণ কৰি পোৱা ফল। ইয়াৰদ্বাৰা ল'ৰা-ছোৱালীৰ জনসংখ্যাৰ প্ৰয়োজনীয়তা শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৱে

শিক্ষা আৰু বিকাশ, ২০১৫, পৃষ্ঠা ৫

কিমানখিনি পূৰাব পাৰিছে সেয়া গম পোৱা যায়। এইখিনিতে দুটা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ হ'ব পাৰে। প্ৰথম প্ৰশ্নটো হ'ল শিক্ষাৰ কোনটো স্তৰত নামভৰ্তিৰ কথা কোৱা হৈছে আৰু দ্বিতীয়টো হ'ল — কোনটো বয়স গোটৰ জনসংখ্যা হিচাপ কৰি চোৱা হৈছে। নামভৰ্তিৰ অনুপাতবোৰৰ বিষয়ে তলত চমুকৈ আলোচনা কৰা হৈছে —

- সামগ্ৰিক নামভৰ্তিৰ অনুপাত (Over all Enrollment Ratio)
- বয়স নিৰ্দিষ্ট নামভৰ্তিৰ অনুপাত (Age-specific enrollment ratio)
- স্তৰভিত্তিক নামভৰ্তিৰ অনুপাত (Level enrolment ratio)
- সামগ্ৰিক নামভৰ্তিৰ অনুপাত (Over All Enrolment Ratio) : ব্যাপ্তিৰ প্ৰথম সূচকটো হ'ল সামগ্ৰিক নামভৰ্তিৰ অনুপাত (OAER)। ইয়াৰ দ্বাৰা সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ এটা খুলমূল আভাস পোৱা যায়। প্ৰথম শ্ৰেণীৰ পৰা দ্বাদশ শ্ৰেণী (Grades I–XII) লৈকে শিক্ষা গ্ৰহণৰ সুযোগ থকা বিদ্যালয় ব্যৱস্থা এটাত OAER হ'ল বিদ্যালয়— বয়স জনসংখ্যাৰ বিপৰীতে প্ৰথমৰ পৰা দ্বাদশ শ্ৰেণীলৈকে হোৱা নামভৰ্তিৰ হৰণফল। ইয়াৰ বাবে ৬—১৭ বয়স গোটটোক ধৰা হয়। ভাজ্য (Numerator) অংশত আৰু ভাজক (Denominator) অংশত বিদ্যালয় বয়সভিত্তিক জনসংখ্যাৰ অনুৰূপতা বিবেচনা কৰি চোৱা হয়। ইয়াত বয়স বেছি হোৱা আৰু প্ৰয়োজনতকৈ কম বয়সৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক একেলগে I–XII শ্ৰেণীৰ নামভৰ্তিৰ অনুপাতত সামৰি লোৱা হয়।

● বয়স নিৰ্দিষ্ট নামভৰ্তিৰ অনুপাত (Age-Specific Enrolment Ratio) : এক নিৰ্দিষ্ট বয়স সীমাৰ ভিতৰৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিদ্যালয়ত নামভৰ্তি কৰাৰ অনুপাতেই হ'ল বয়স নিৰ্দিষ্ট নামভৰ্তিৰ অনুপাত (ASER)।

● স্তৰ ভিত্তিক নামভৰ্তিৰ অনুপাত (Level Enrolment Ratio) : স্তৰভিত্তিক নামভৰ্তিৰ অনুপাত হ'ল সামগ্ৰিক নামভৰ্তিৰ অনুপাত (OAER) ৰ সংশোধিত ৰূপ। ইয়াৰ সহায়ত শিক্ষাৰ প্ৰতিটো স্তৰত নামভৰ্তিৰ অনুপাত জানিব পৰা যায়। অনুপাতক সৰ্বমুঠ (gross) আৰু শুদ্ধ (Net) এই দুভাগত ভগোৱা হয়।

উপস্থিতিৰ হাৰ (Attendance Rate) :

বিদ্যালয়ৰ মুঠ কাৰ্যদিবসৰ সংখ্যা আৰু শ্ৰেণীকোঠাত উপস্থিত থকা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ প্ৰকৃত সংখ্যাৰ মাজত গাণিতিক সম্পৰ্ক স্থাপন কৰি উপস্থিতিৰ হাৰ বাহিৰ কৰা হয়। এটা উদাহৰণলৈ মন কৰা যাওক। বিদ্যালয় এখনৰ শ্ৰেণী এটাত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যা ৪৫। এটা ৩০ দিনীয়া মাহত বিদ্যালয়খনৰ কাৰ্যদিবস হ'ল ২২ দিন। এতিয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে প্ৰকৃততে শ্ৰেণীকোঠাত উপস্থিত থকা দিনকেইটাৰ ভিত্তিত উপস্থিতিৰ হাৰ গণিব পাৰে। কিছুমান ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে হয়তো মাহত সম্পূৰ্ণ ২২ দিন বিদ্যালয়লৈ

আহিছে আৰু কেইজনমানে ইমান নিয়মীয়াকৈ অহা নাই। প্ৰথমে বিদ্যালয়ৰ কাৰ্যদিবসৰ সংখ্যা আৰু শ্ৰেণীৰ মুঠ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যা বা দুটা পূৰণ কৰি সৰ্বোচ্চ সম্ভাৱ্য উপস্থিত দিবস গণনা কৰি উলিওৱা হয়। আমি ধৰি লোৱা উদাহৰণটোৰ ক্ষেত্ৰত ই হ'ব $22 \times 85 = 1900$ উপস্থিত দিবস। তাৰপাছত শ্ৰেণীৰ হাজিৰা বহী চাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে প্ৰকৃততে শ্ৰেণীকোঠাত উপস্থিত থকা দিনকেইটা বাহিৰ কৰা হয়। ধৰা হ'ল, গণনা কৰি আমি 600 ক 1900 ৰে হৰণ কৰিলে আমি গড় মাহিলী উপস্থিতিৰ হাৰ উলিয়াব পাৰিম। অৰ্থাৎ উদাহৰণ হিচাপে লোৱা শ্ৰেণীটোৰ মাহিলী উপস্থিতিৰ হাৰ হ'ব 60.61 শতাংশ। একে নিয়মেৰে সকলো শ্ৰেণীৰে গড় উপস্থিতিৰ হাৰ দৈনিক, মাহেকীয়া, তিনিমহীয়া অথবা বছৰেকীয়া শিতানত পৃথকে পৃথকে গণনা কৰি উলিয়াব পাৰি। প্ৰতিটো শ্ৰেণীৰে গড় উপস্থিতি উলিয়াই লোৱাৰ পাছত বিদ্যালয়খনৰ গড় উপস্থিতিৰ হাৰ বাহিৰ কৰিব পাৰি। এবাৰ নিৰ্দিষ্ট বিদ্যালয়ৰ গড় উপস্থিতিৰ হাৰ গণনা কৰি লোৱাৰ পাছত ইয়াক উন্নয়ন খণ্ড আৰু জিলা পৰ্যায়ৰ বিদ্যালয়বোৰৰ উপস্থিতিৰ হাৰ গণনাৰ কামত ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

(iii) স্তৰ পৰিবৰ্তনৰ হাৰ (Transition Rate) :

শৈক্ষিক ব্যাপ্তি জোখাৰ আন এটা সূচক হ'ল স্তৰ পৰিবৰ্তনৰ হাৰ। এই হাৰ জোখাৰ ভিত্তি হ'ল 'শিক্ষার্থী প্ৰবাহ বিশ্লেষণ' (Student flow analysis)। তলত এই বিশ্লেষণৰ ধাৰণাটো আৰু বিভিন্ন ধৰণৰ প্ৰবাহ হাৰ গণনা কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়াবোৰ আলোচনা কৰা হ'ল —

(ক) শিক্ষার্থী প্ৰবাহ বিশ্লেষণ (Student flow analysis) : শিক্ষার্থীয়ে এটা শিক্ষা চক্ৰত প্ৰবেশ কৰাৰ বিন্দুটোৰ পৰাই শিক্ষার্থী প্ৰবাহ বিশ্লেষণ প্ৰক্ৰিয়াটো আৰম্ভ হয়। তলৰ কাৰকবোৰে এটা শৈক্ষিক চক্ৰত শিক্ষার্থীৰ প্ৰবেশ, ধাৰাবাহিকতা আৰু প্ৰস্থান নিৰ্ভৰ কৰে —

(i) স্বীকৃত নামভৰ্তিৰ জনসংখ্যা। (সাধাৰণতে 6 বছৰ) [(Population of admission rate) (Generally 6 years)]

(ii) শিক্ষা ব্যৱস্থাত শিক্ষার্থীৰ প্ৰবাহ : স্বীকৃত নামভৰ্তিৰ হাৰ (Student flow into the System: The admission rate)

(iii) শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ মাজেৰে শিক্ষার্থীৰ প্ৰবাহ : উত্তীৰ্ণ, পুনঃ পৰীক্ষণত অৱতীৰ্ণ, শিক্ষা আধাতে এৰা শিক্ষার্থীৰ হাৰ। (Student flow through the system : Promotion, repetition and drop out rates and

(iv) একাধিক শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ মাজেৰে হোৱা শিক্ষার্থীৰ প্ৰবাহ : স্তৰ পৰিবৰ্তনৰ হাৰ (Student flow between systems : the transition rate)

এটা শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে ভালদৰে জানিবলৈ এই হাৰবোৰৰ সৈতে পৰিচিত হোৱাটো আৱশ্যক। এই হাৰবোৰৰ পৰা বিভিন্ন ধৰণৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বাহিৰ কৰিব পাৰি। এনে প্ৰশ্ন দুটামান হ'ল — এটা

শিক্ষা চক্ৰৰ কোনটো শ্ৰেণীত শিক্ষার্থী একাধিকাৰ পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হ'বলগীয়া হোৱাৰ বা পঢ়া বাদ দিয়াৰ হাৰ সবাতোকৈ অধিক? কেনে ধৰণৰ শিক্ষার্থীয়ে পঢ়া আধাতে এবাৰ অথবা বাৰে বাৰে একোটা শ্ৰেণীৰ পৰীক্ষা দিবলগীয়া হোৱাৰ প্ৰৱণতা দেখুৱায় তেনে শিক্ষার্থীৰ মাজৰ ল'ৰাৰ নে ছোৱালীৰ সংখ্যা অধিক? পঢ়া আধাতে বাদ দিয়া সকলৰ বাবে শিক্ষার্থীৰ সৰ্বমুঠ সংখ্যাত হোৱা লোকচানৰ হাৰ কিমান? শিক্ষার্থীসকলক বিভিন্ন লক্ষ্য গোট (target group) ত ভগাই লৈ প্ৰতিটোৰে প্ৰবাহ হাৰ আৰু প্ৰতিটো শ্ৰেণীৰে প্ৰবাহ হাৰ গণনা কৰি এই প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰ উলিয়াব পাৰি। শিক্ষা চক্ৰবোৰৰ মাজত শিক্ষার্থীসকলে কৰা স্তৰ পৰিবৰ্তন অতি তাৎপৰ্যপূৰ্ণভাৱে। পৰিকল্পনা প্ৰস্তুতকাৰীয়ে প্ৰবাহ হাৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব নোৱাৰে। কিন্তু শিক্ষানীতিৰ দ্বাৰা হস্তক্ষেপ কৰি কালক্ৰমত এই প্ৰবাহৰ দিশ সলনি কৰিব পাৰি।

(৩) শিক্ষাৰ গুণগত উৎকৰ্ষৰ সূচক (Indicators Quality of Education) :

শিক্ষাৰ ব্যাপ্তি আৰু ফলপ্ৰসূতাৰ সূচকবোৰে শৈক্ষিক স্তৰ এটা সম্পূৰ্ণ কৰা ল'ৰা-ছোৱালী আৰু সিহঁতৰ শিক্ষাগত জ্ঞান আহৰণ কৰাৰ পৰিমাণ সম্পৰ্কে কোনো স্পষ্ট ধাৰণা কৰাৰ সুযোগ দিব নোৱাৰে। শৈক্ষিক জ্ঞান আহৰণ (Educational attainment)ৰ দিশটো শিক্ষার্থীৰ সফলতাৰ ভিত্তিত জুখি চোৱা হয়। শিক্ষাৰ গুণগত উৎকৰ্ষ জোখাৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ সূচক হ'ল — শিক্ষার্থীৰ সফলতা (Learner's achievement) ভাৰতত শিক্ষার্থীৰ সফলতা বিষয়ক তথ্যবোৰ নিয়মীয়া ৰূপত উপলব্ধ নহয়। এনে তথ্যক নিয়মীয়া পাৰিসাংখ্যিক সংগ্ৰহৰ অংশ বুলিও গণ্য কৰা নহয়। মাত্ৰ কেইখনমান DPEP ৰাজ্য মাজে সময়ে প্ৰতিদৰ্শ বা নমুনা (sample) হিচাপে এই তথ্য (data) সদৰি কৰা হয়। সেয়েহে, ওপৰৰ শিতানবোৰত আলোচনা কৰা সূচকবোৰৰ লগতে এইবোৰ আলোচনা কৰিব খোজা সূচকবোৰৰ সমষ্টিটোক অতিৰিক্ত সূচক হিচাপে ধৰি লৈ বিকশাই তোলা উচিত। এই সূচকবোৰক ফলাফলসূচক (output Indicator) বুলি ক'ব পৰা যায়। সূচককেইটা হ'ল —

- (ক) শৈক্ষিক স্তৰ সম্পূৰ্ণ কৰা শিক্ষার্থীৰ হাৰ (Completion rate) : শৈক্ষিক স্তৰ এটা সম্পূৰ্ণ কৰা শিক্ষার্থীৰ সংখ্যাটোক চাৰি বছৰ পূৰ্বে প্ৰথম শ্ৰেণীত নামভৰ্তি কৰা মুঠ শিক্ষার্থীৰ শতাংশ হিচাপে জুখি উলিওৱা হয়।
- (খ) শৈক্ষিক স্তৰ সম্পূৰ্ণ কৰা সৰ্বমুঠ শিক্ষার্থীৰ হাৰ (Gross Completion rate) : শৈক্ষিক স্তৰ এটা সম্পূৰ্ণ কৰা সৰ্বমুঠ শিক্ষার্থীৰ সংখ্যা (পুনঃ পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হোৱা, বয়সৰ উচ্চসীমা চেৰাই যোৱা আৰু নিৰ্দিষ্ট বয়সত ভৰি নিদিয়া সকলো শিক্ষার্থীকে সামৰি ধৰাহ'ল — আমি পঞ্চম শ্ৰেণীৰ সৰ্বমুঠ উত্তীৰ্ণ শিক্ষার্থীৰ সংখ্যাটো লৈছে আৰু ইয়াত ১১ বছৰ বয়সৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীখিনিক 'একক বয়সভিত্তিত জনসংখ্যা' সামৰি ইয়াৰ শতাংশ বাহিৰ কৰিছো।)

- (গ) শৈক্ষিক স্তৰ সম্পূৰ্ণ কৰা শিক্ষার্থীৰ শুদ্ধ অনুপাত (Net Completion Ratio) : ইয়াত এটা নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণী (ধৰাহ'ল পঞ্চম শ্ৰেণী) সম্পূৰ্ণ কৰাত সংখ্যাটোক সেই শ্ৰেণী সম্পূৰ্ণ কৰিব বুলি ভবা সৰ্বমুঠ 'একক বয়সভিত্তিক জনসংখ্যাৰ শতাংশ' হিচাপে জুখি উলিওৱা হয়।
- (ঘ) উত্তীৰ্ণৰ হাৰ (Graduation rate) : শৈক্ষিক স্তৰ সম্পূৰ্ণ কৰা সৰ্বমুঠ শিক্ষার্থীৰ ভিতৰত উত্তীৰ্ণ হ'বলৈ প্ৰয়োজন হোৱা (সফলতা জোখা পৰীক্ষা) সকলো চৰ্ত পূৰণ কৰি শৈক্ষিক স্তৰটো সম্পূৰ্ণ কৰা শিক্ষার্থীৰ শতাংশ। উত্তীৰ্ণ সমূহৰ হাৰ 'সৰ্বমুঠ' অথবা 'শুদ্ধ' প্ৰকৃতিৰ হ'ব পাৰে।

(৪) বিদ্যালয়ত থকা সা-সুবিধাৰ সূচক (Indicators of facilities) :

তলৰ দফাবোৰত বিদ্যালয়ত থকা সা-সুবিধাৰ গুণগত মান আৰু ব্যৱহাৰ বুজোৱা সূচক কেইটামানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। কিন্তু শিক্ষাৰ উৎকৰ্ষ যোখাৰ সুনিৰ্দিষ্ট সংজ্ঞা নথকা বাবে বিদ্যালয়ত থকা সা-সুবিধাবোৰৰ উৎকৰ্ষ বুজোৱা সূচক বিকশাই তোলাটো কঠিন। শিক্ষার্থীৰ সফলতাৰ ভিত্তিতে শিক্ষাৰ উৎকৰ্ষ জুখি চোৱা হয়। এইখিনিতে প্ৰশ্ন উঠিব পাৰে কোনবোৰ কাৰকে সাধাৰণভাৱে শিক্ষাৰ উৎকৰ্ষ আৰু বিশেষভাৱে শিক্ষার্থীৰ সফলতকা প্ৰভাৱিত কৰে। ইতিমধ্যে কৰা বিভিন্ন অধ্যয়নৰ পৰা বাহিৰ হোৱা কাৰকবোৰক বহলকৈ তলৰ ভাগ কেইটাত ভগাব পাৰি —

(ক) বিদ্যালয় ভৱনৰ সৈতে জড়িত সূচক।

(School buildings related indicators)

(খ) আহিলা-সঁজুলি (Equipments)

(গ) কৰ্মচাৰীৰ অৱস্থা বুজোৱা সূচক (Indicators relating to staffing conditions)

(ক) বিদ্যালয় ভৱনৰ সৈতে জড়িত সূচক (School buildings related indicators) :

শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ প্ৰথম কামটো হ'ল বিদ্যালয়ৰ বৰ্তমান পৰিস্থিতিটোক অধ্যয়ন। ইয়াত বিদ্যালয় ভৱন আৰু অন্যান্য আহিলাবোৰকো সামৰি লোৱা হয়। এই উপাদানবোৰৰ পৰা ভালেমান তথ্য বাহিৰ কৰিব পৰা যায়। প্ৰথম গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্দেশ্যটো হ'ল বিদ্যালয় ভৱনৰ উপলব্ধতা (Availability) আৰু উপলব্ধ ভৱনবোৰৰ গুণগত দিশটোৰ মূল্যায়ন কৰা। ইয়াৰ দ্বাৰা অগ্ৰাধিকাৰ দিবলগীয়া দিশবোৰৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰি আৰু সেই অনুসাৰে বিদ্যালয় ভৱনবোৰ মেৰামতি অথবা সম্প্ৰসাৰিত কৰা হ'ব পাৰে। বিদ্যালয়ত থকা আচৰাৰ পত্ৰবোৰৰ বিশ্লেষণ কৰি অসুবিধাজনক দিশবোৰ চিনাক্ত কৰা হয় আৰু বিদ্যালয়খনৰ প্ৰকৃত সামৰ্থৰ মূল্যায়ন কৰি চোৱা হয়। এনেকৈ প্ৰয়োজনতকৈ কমকৈ ব্যৱহৃত আৰু প্ৰয়োজনাধিক কাৰ্যভাৰ থকা বিদ্যালয়বোৰ চিনাক্ত কৰা হয়। বিদ্যালয়ৰ সা-সুবিধাবোৰ বিচাৰি উলিওৱাৰ পিছত সেইবোৰৰ উপযোগিতা আৰু ব্যৱহাৰ সাধ্যতা জুখি চোৱা হয়।

এখন প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ ভৱন আৰু চৌহদৰ ব্যৱহাৰ জুখি চোৱাৰ সময়ত বিদ্যালয়ৰ বিভিন্ন শিতানৰ শতাংশ সূচকবোৰৰ লগতে দুটা কৰ্মকালত (double shift) কাম কৰিবলগীয়া হোৱা পৰিস্থিতি আৰু দুটা কৰ্মকালত ব্যৱহৃত শ্ৰেণীকোঠাৰ গণনা কৰি চোৱা হয়।

(খ) আহিলা-সঁজুলি (Equipments) :

বিদ্যালয়ত থকা বিভিন্ন আহিলা-সঁজুলি আৰু সেইবোৰৰ ব্যৱহাৰিক উপযোগিতা হ'ল আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ সূচকৰ সমষ্টি। আহিলা সঁজুলি বুলিলে সাধাৰণতে চকী-টেবুল-মেজ আৰু অন্যান্য আচবাব পত্ৰ, শিক্ষন সামগ্ৰী আৰু শৈক্ষিক সামগ্ৰীৰ কথা বুজোৱা হয়। বিদ্যালয় পৰিসৰৰ ভিতৰত থকা আহিলা সঁজুলিবোৰৰ সূচক সাধাৰণতে সমগ্ৰবিদ্যালয় অথবা শ্ৰেণীকোঠাকেন্দ্ৰিক বিভাজনৰ ভিত্তিত গণনা কৰি উলিওৱা হয়। চলকৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি এনে গণনা পদ্ধতি ঠিক কৰি লোৱা হয়। বিদ্যুতৰ সুবিধা, খোৱাপানীৰ সুবিধা, শৌচালয়ৰ সুবিধা, খেলপথাৰৰ সুবিধা, কৰ্মচাৰীৰ বাবে আৱাস সুবিধা থকা বিদ্যালয়ৰ শতাংশ হ'ল সা-সুবিধাৰ দুটামান প্ৰাথমিক সূচক। এই শতাংশ উন্নয়ন খণ্ড আৰু জিলা পৰ্যায়ত গণনা কৰি চাব পাৰি। বিদ্যালয়ৰ ভিতৰত থকা সা-সুবিধা গণনাৰ সময়ত শ্ৰেণীকোঠাৰ শতাংশ, ছত্ৰ-ছত্ৰীৰ বাবে ডেস্ক-বেঞ্চৰ সংখ্যা আৰু শিক্ষকৰ বাবে চকী-টেবুলৰ সংখ্যা আদি গণনা কৰি চোৱা হয়। শিক্ষণ সঁজুলিৰ এটা সূচক হ'ল ব্ৰেকবোৰ্ড থকা শ্ৰেণীকোঠাৰ শতাংশ। ইয়াৰ লগতে মানচিত্ৰ, বিভিন্ন চিত্ৰ (chart) আৰু গোলক আদিৰ দৰে আহিলা ব্যৱহাৰ কৰা শিক্ষকৰ শতাংশকো আন এক সূচক বুলি ধৰিব পাৰি। শৈক্ষিক সামগ্ৰীৰ সূচক দুটামান হ'ল পাঠ্যপুথি, ফলি, বহী, পেঞ্চিল থকা ল'ৰা-ছোৱালীৰ শতাংশ। কোনো এক নিৰ্দিষ্ট শৈক্ষিক আঁচনিৰ হিতাধিকাৰীৰ সূচক হিচাপে মধ্যাহ্ন ভোজনৰ সুযোগ পোৱা, বিনামূলীয়া পাঠ্যপুথি আৰু ইউনিফৰ্ম পোৱা শিক্ষাৰ্থীৰ শতাংশ গণনা কৰি চাব পাৰি।

(গ) কৰ্মচাৰীৰ অৱস্থা বুজোৱা সূচক (Indicators relating to staffing conditions) :

বিদ্যালয় এখনৰ কাম-কাজ সূচকৰূপে আগবঢ়াই নিয়াত আৰু শিক্ষাদানত শিক্ষকসকলে সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। সেয়েহে, শিক্ষকৰ অৰ্হতা, সেৱাকালৰ দৈৰ্ঘ্য, প্ৰশিক্ষণ আদিৰ দৰে বিভিন্ন চলকৰ পৰা লাভ কৰা তথ্যবোৰ বিশ্লেষণ কৰি চোৱা আৱশ্যক। কিন্তু এই কাৰকবোৰক শিক্ষকৰ উৎকৰ্ষতাৰ পৰিচায়ক বুলি ক'ব নোৱাৰি। শিক্ষকৰ উৎকৰ্ষতাক আন বহুতো কাৰকে প্ৰভাৱিত কৰে। ইয়াৰে ভিতৰত উল্লেখযোগ্য কাৰক দুটা হ'ল — এগৰাকী শিক্ষকে কাম কৰি থকা বিদ্যালয়খনৰ কৰ্ম পৰিবেশ আৰু কাম কৰি থকা বিদ্যালয়খনৰ প্ৰকাৰ। এইবোৰ কাৰকৰ প্ৰভাৱ জানিবলৈ শিক্ষাগত অৰ্হতা আৰু শিক্ষকৰ লিংগভিত্তিক বিতৰণ শতাংশটো গণনা কৰি উলিয়াব পাৰি। ইয়াৰ পাছতে তথ্য সংগ্ৰহ কৰিবলগীয়া গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশটো হ'ল — শিক্ষকৰ কামৰ বোজা।

শিক্ষার্থী শিক্ষকৰ অনুপাত আৰু শ্ৰেণী এটাৰ আকাৰ গণনা কৰি এই তথ্য বাহিৰ কৰা হয়। শ্ৰেণীৰ আকাৰৰ পৰা গড় শিক্ষার্থীৰ সংখ্যা জানিব পাৰি। এখন বিদ্যালয়ৰ সৰ্বমুঠ নামভৰ্তিৰে সৰ্বমুঠ শ্ৰেণীৰ সংখ্যাক হৰণ কৰি শ্ৰেণীৰ আকাৰ উলিওৱা হয়। কিন্তু বিষয় আৰু শিক্ষণ পদ্ধতি অনুসৰি শিক্ষকে শিকোৱা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যা ভিন্ ভিন্ হ'ব পাৰে। সেয়েহে শ্ৰেণীৰ আকাৰে সদায় শুদ্ধ তথ্যৰ যোগান ধৰিবও পাৰে। শিক্ষকৰ উপযোগিতা জোখাৰ আন এটা সৰল সূচক হ'ল — শিক্ষার্থী-শিক্ষকৰ অনুপাত। সৰ্বমুঠ নামভৰ্তিক শিক্ষকৰ সৰ্বমুঠ সংখ্যাৰে ভাগ কৰি এই অনুপাত গণনা কৰা হয়।

(৫) লিংগভিত্তিক সমানতাৰ সূচকাংক (Gender Parity Index) :

সৰ্বাধিক ব্যৱহৃত সমানতাৰ সূচকটো হ'ল — লিংগভিত্তিক সমানতাৰ সূচকাংক। ইয়াৰ সহায়ত সমাজত মহিলা সৰলীকৰণৰ স্থিতিটো গম পোৱা যায়। অধিকাংশ সূচকৰ বাবে এই সূচকাংকটো বিকশিত কৰিব পৰা যায় (নামভৰ্তিৰ অনুপাত, সাক্ষৰতাৰ হাৰ, পুনঃঅৱতীৰ্ণৰ হাৰ, ফলপ্ৰসূতাৰ গুণাংক আদি) এইবোৰত লিংগভিত্তিক সমানতাৰ সূচকাংক প্ৰয়োগ কৰি এটা শৈক্ষিক কাৰ্যত মহিলাৰ অংশগ্ৰহণৰ হাৰ জানিব পৰা যায়। ধৰা হ'ল সাক্ষৰতাৰ লিংগভিত্তিক সমানতা সূচকাংক গণনা কৰিব খোজা হৈছে। ইয়াত মহিলাৰ সাক্ষৰতাৰ হাৰক পুৰুষৰ সাক্ষৰতাৰ হাৰেৰে হৰণ কৰা হ'ব। এই সূচকাংক ১ হ'লে বুজা যাব যে মহিলা আৰু পুৰুষৰ সাক্ষৰতাৰ হাৰ সমান। ১ৰ তলৰ সূচকাংকই মহিলাৰ সাক্ষৰতাৰ হাৰ পুৰুষতকৈ কম আৰু ১ তকৈ ডাঙৰ সূচকাংকই এই হাৰ অধিক বুলি বুজাব। গ্রাম্য আৰু নগৰীয়া অঞ্চলৰ মাজতো সমানতাৰ সূচকাংক গণনা কৰি উলিয়াব পাৰি।

জাতীয় বিকাশত শিক্ষাৰ ভূমিকা (Role of Education in National Development) :

যিকোনো দেশৰ বাবে শিক্ষা হ'ল এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ক্ষেত্ৰ আৰু ই মানব সম্পদ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত কৰা প্ৰধান বিনিয়োগ। শিক্ষা মানে হ'ল আত্ম বিকাশৰ এক ৰূপ যি এটা প্ৰজন্মৰ পৰা আন এটা প্ৰজন্মলৈ শিক্ষা, জ্ঞান, দক্ষতা আৰু অভ্যাস আকাৰে হস্তান্তৰিত হয়। ইতিহাসৰ পৃষ্ঠা লুটিয়াই চালেও দেখা যায় যে যিকোনো দেশৰ অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু নৈতিক বিকাশৰ বাবে শিক্ষা গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচিত হৈ আহিছে। সেয়েহে শিক্ষা হ'ল এক প্ৰধান মানব অধিকাৰ যাক গুৰুত্ব দিয়া উচিত আৰু সকলো মানুহকে এই অধিকাৰ ভোগ কৰাৰ সুবিধা দিয়া উচিত।

কোনো এখন দেশৰ সকলোবোৰ দিশ যেনে — সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু নৈতিক বিকাশত শিক্ষাই প্ৰধান ভূমিকা পালন কৰে। এখন দেশৰ জাতীয় বিকাশত শিক্ষাৰ ভূমিকাক কেতিয়াও নুই কৰিব নোৱাৰি। শিক্ষা হৈছে এক মঞ্চ য'ত জাতীয় বিকাশৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় জনশক্তিক বিকশাই

তোলা হয়। উপযুক্ত মানৱ শক্তি থকা এখন উন্নত দেশ আৰু শিক্ষিত সমাজত প্ৰত্যেক ব্যক্তিয়ে সঠিক অৱস্থান দখল কৰি মানুহৰ জীৱন যাত্ৰাত বিপ্লৱ ঘটাব পাৰে। বিকাশৰ বাবে দেশৰ ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক, সামাজিক, নৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক আকাংক্ষা লাভ কৰাটোৱে এখন দেশক শিক্ষিত কৰাৰ লক্ষ্য নহয়, বৰঞ্চ ই ব্যক্তিৰ জ্ঞান বৃদ্ধি কৰে আৰু জাতীয় উন্নয়নক উৎসাহিত কৰে। গতিকে ক'ব পাৰি যে শিক্ষা অবিহনে দেশ এখনৰ আভ্যন্তৰীণ অগ্ৰগতি আৰু আলোকিতকৰণৰ কোনো সম্ভাৱ্য সমাধান নাই।

শিক্ষাৰ এক উদ্দেশ্য হ'ল সমাজৰ চাহিদাৰ ভিত্তি ব্যক্তি এজনক প্ৰশিক্ষণ দিয়া আৰু জাতীয় বিকাশত বৰঙণি আগবঢ়োৱা সম্ভাৱ্য উপায়বোৰ উন্মোচন কৰা। শিক্ষা হ'ল জাতীয় বিকাশ আৰু সুপৰিচালিত অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ চালিকা শক্তি। জাতি এটাৰ শিক্ষাৰ মান সেই জাতিৰ উন্নয়নৰ স্তৰে নিৰ্ধাৰণ কৰে।

গতিকে ক'ব পাৰি যে জাতীয় বিকাশত শিক্ষাৰ ভূমিকা অতুলনীয়। এই ক্ষেত্ৰত কেতবোৰ দিশত তলত আলোচনা কৰা হ'ল —

(১) **উৎপাদন বৃদ্ধি (Increasing Production)** : সমাজৰ লোকসকলক বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ আধুনিক জ্ঞান প্ৰদান কৰি শিক্ষাই উৎপাদন বৃদ্ধি কৰাত সহায় কৰে। উৎপাদনৰ লগত শিক্ষা জড়িত হৈ জাতীয় আয় বৃদ্ধি কৰি তোলে। উৎপাদনৰ লগত শিক্ষাক জড়িত কৰিবৰ বাবে তলত দিয়া উপায়বোৰ গ্ৰহণ কৰিব পাৰি।

- (i) বিজ্ঞানক শিক্ষা আৰু সংস্কৃতিৰ মৌলিক উপাদান স্বৰূপে গ্ৰহণ কৰিব লাগে।
- (ii) সামাজিকভাৱে উপযোগী উৎপাদনশীল ক্ৰিয়াক সাধাৰণ শিক্ষাৰ অংশস্বৰূপ কৰি তুলিব লাগে।
- (iii) উদ্যোগ, কৃষি আৰু বাণিজ্যৰ প্ৰয়োজনবোৰ পূৰণ কৰিবৰ বাবে শিক্ষা বিশেষকৈ মাধ্যমিক শিক্ষাক বৃত্তিমুখী কৰিব লাগে।
- (iv) বিশ্ববিদ্যালয় পৰ্যায়ত বৈজ্ঞানিক আৰু প্ৰায়ুক্তিক শিক্ষা তথা গৱেষণাৰ উন্নতি সাধন কৰিব লাগে। কৃষি আৰু বিজ্ঞানৰ বিষয়বোৰক এই ক্ষেত্ৰত প্ৰাধান্য দিব লাগে।

(২) **প্ৰতিভা আৰু অন্তৰ্নিহিত গুণৰ বিকাশ (Development of Talents and Virtues)** : এখন দেশৰ বিকাশ ব্যক্তিৰ প্ৰতিভা আৰু অন্তৰ্নিহিত গুণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। জাগ্ৰত মন, সঠিক জ্ঞান, দক্ষতা আৰু আকাংক্ষিত মনোভাৱ হ'ল জাতীয় বিকাশৰ কেতবোৰ সূচক। শিক্ষাই জাতীয় বিকাশ আৰু ব্যক্তিগত বিকাশৰ বাবে সুপ্ত শক্তি বা প্ৰতিভাৰ উন্মোচনত সহায় কৰে। উপযুক্ত শিক্ষা কাৰ্যসূচী এটাৰ মাধ্যমেৰে প্ৰতিভা আৰু অন্তৰ্নিহিত গুণৰ সৰ্বোত্তম বিকাশ সাধন কৰি ব্যক্তিয়ে জাতীয় বিকাশত অৰিহণা আগবঢ়াব পাৰে।

- (৩) **মানব সম্পদৰ বিকাশ (Development of Human Resources)** : এখন দেশৰ আৰ্থ-সামাজিক বিকাশ তথা মানুহৰ জীৱনৰ গুণমান বৃদ্ধিৰ এক মূল সূচক হ'ল মানব সম্পদৰ বিকাশ। অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক প্ৰগতিৰ বাবে মানব সম্পদৰ সৰ্বতোকৃষ্ট বিকাশ সাধন কৰা এক অপৰিহাৰ্য বিষয়। ১৯৮৬ চনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতি অনুসৰি, “মানুহ হ'ল, এক ইতিবাচক আৰু মূল্যবান জাতীয় সম্পদ যাৰ লালন-পালন আৰু বিকাশ হোৱা প্ৰয়োজন। এই ক্ষেত্ৰত শিক্ষাৰ কৰ্মসূচী পৰিকল্পনা কৰা আৰু দক্ষতাৰ সৈতে বাস্তৱায়িত কৰা প্ৰয়োজন।” এখন দেশৰ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত সুস্থ মানব সম্পদৰ বিকাশ অপৰিহাৰ্য। বৰ্তমান সময়ৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিবৰ বাবে ব্যক্তিক দক্ষতাসম্পন্ন কৰি গঢ়ি তুলিব লাগে। এই দক্ষতা জ্ঞান, কৌশল আৰু প্ৰশিক্ষণৰ যোগেদি বিকশাই তুলিব পাৰি। সেয়েহে পৰম্পৰাগত জ্ঞানৰ লগতে ব্যক্তিক বৈজ্ঞানিক আৰু প্ৰযুক্তিক জ্ঞানো প্ৰদান কৰিব লাগে।
- (৪) **ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ (Development of Personality)** : শিক্ষাৰ এক প্ৰধান লক্ষ্য হ'ল মানব ব্যক্তিত্বৰ বিভিন্ন দিশ যেনে — শাৰীৰিক, মানসিক, সামাজিক, আবেগিক, নৈতিক, আধ্যাত্মিক আৰু সৌন্দৰ্যবোধক দিশৰ বিকাশ সাধন কৰা। ব্যক্তিৰ বিকাশ অবিহনে জাতীয় বিকাশ সম্ভৱ নহয়। ব্যক্তিৰ বিকাশে আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি, বৈজ্ঞানিক প্ৰবণতা সৃষ্টি, আত্ম নিৰ্ভৰশীলতা, কৰ্তব্য আৰু দায়িত্ববোধ, অনুশাসন, সামাজিক আৰু নৈতিক মূল্যবোধৰ প্ৰসাৰ, দেশৰ একতা আৰু সংহতিৰ প্ৰতি ইতিবাচক মনোভাৱ আদি গুণাবলীক সামৰি লয়। শিক্ষাই ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ সাধন কৰি ওপৰত উল্লেখ কৰা গুণাবলীৰ বিকাশত সহায় কৰে। শিক্ষাই সকলো জনসাধাৰণকে সামৰি লৈ দেশৰ বিকাশত অৰিহণা যোগোৱাত সহায় কৰে।
- (৫) **সামাজিক আৰু জাতীয় সংহতিৰ উন্নতি (Development of Social and National Integration)** : সামাজিক ঐক্যতা হ'ল জাতীয় সংহতি অৰ্জনৰ এক উপায় যাৰ ফলস্বৰূপে ই জাতীয় বিকাশত সহায় কৰিব পাৰে। সেয়েহে শিক্ষা ব্যৱস্থাই তলত দিয়া উপায়বোৰৰ মাধ্যমেৰে সামাজিক আৰু জাতীয় সংহতিৰ উন্নতি সাধন কৰিব লাগে।
- (i) জনশিক্ষাৰ প্ৰসাৰৰ বাবে সাধাৰণ বিদ্যালয় (Common School) ব্যৱস্থাৰ প্ৰবৰ্তন কৰিব লাগে।
 - (ii) সামাজিক আৰু জাতীয় সেৱাৰ কাৰ্যসূচী সংগঠন কৰিব লাগে।
 - (iii) বিদ্যালয়ত সম্প্ৰদায়ৰ জীৱন সংগঠিত কৰিব লাগে।
 - (iv) সকলো আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাৰ বিকাশ সাধন কৰিব লাগে।
 - (v) উচ্চ শিক্ষাৰ পৰ্যায়লৈ আঞ্চলিক ভাষাবোৰক শিক্ষাৰ মাধ্যম কৰি তুলিব লাগে।

- (৬) **আধুনিকীকৰণ (Modernisation)** : আধুনিকীকৰণক জাতীয় বিকাশৰ এক উত্তম পথ স্বৰূপে বিবেচনা কৰা হয়। এই ক্ষেত্ৰত শিক্ষাই সম্পাদন কৰিবলগীয়া কেতবোৰ কাৰ্য হ'ল —
- উপযুক্তভাৱে চিন্তা আৰু বিচাৰ কৰিবৰ বাবে কৌতুহল, আগ্ৰহ, মনোভাৱ আৰু মূল্যবোধ আদিৰ বিকাশ সাধন কৰা।
 - শিক্ষাদানৰ নতুন পদ্ধতি প্ৰয়োগ কৰিব লাগে।
 - সমাজৰ সকলো স্তৰৰ বুদ্ধিজীৱি আৰু শিক্ষিত মানুহৰ গাঁথনিৰ পৰিবৰ্তন সাধন কৰিব লাগে।
 - বৃত্তীয় বিষয়, বিজ্ঞানভিত্তিক শিক্ষা আৰু গৱেষণাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে।
- (৭) **গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধৰ বিকাশ (Development of Democratic Values)** : এখন দেশৰ বিকাশৰ বাবে সহযোগিতা, উমৈহতীয়া বুজাপৰা, স্বাধীনতা, সমানতা, উমৈহতীয়া সহায়, অভিজ্ঞতাৰ বিতৰণ, নেতৃত্বদান আদিৰ দৰে গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধবোৰ অতি প্ৰয়োজনীয়। গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধৰ বিকাশ সাধনত শিক্ষাই তলত দিয়া ধৰণেৰে সহায় কৰে —
- বিদ্যালয়ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ স্বায়ত্ত্ব-শাসন সংগঠিত কৰিব লাগে।
 - শৈক্ষিক ব্যৱস্থাপনা আৰু প্ৰশাসনৰ বিকেন্দ্ৰিকৰণ কৰিব লাগে।
- (৮) **সামাজিক গাঁথনিৰ সমাজ প্ৰতিষ্ঠা (Establishing a Socialistic Pattern of Society)** : সামাজিক গাঁথনিৰ সমাজ প্ৰতিষ্ঠা কৰি শিক্ষাই জাতীয় বিকাশত সহায় কৰে। এই ক্ষেত্ৰত শিক্ষাই গ্ৰহণ কৰা কেতবোৰ ব্যৱস্থা হ'ল —
- শৈক্ষিক সুবিধাৰ সমবিতৰণ।
 - ৰাজহুৱা শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ প্ৰচলন।
 - বাধ্যতামূলক সামাজিক আৰু জাতীয় সেৱা।
 - জলপানি বা বৃত্তি প্ৰদানৰ উদাৰমূলক ব্যৱস্থা।
- (৯) **ধৰ্মনিৰপেক্ষ দৃষ্টিভঙ্গীৰ বিকাশ (Developing Secular Outlook)** : ধৰ্মনিৰপেক্ষ দৃষ্টিভঙ্গীৰ বিকাশ জাতীয় বিকাশৰ বাবে অপৰিহাৰ্য। এই ক্ষেত্ৰত শিক্ষাই গ্ৰহণ কৰা কেতবোৰ ব্যৱস্থা হ'ল —
- নৈতিক, আধ্যাত্মিক আৰু সামাজিক মূল্যবোধৰ নিৰ্দেশনা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।
 - বিশ্বৰ সকলো প্ৰধান ধৰ্মৰ জ্ঞান সকলো জনসাধাৰণক প্ৰদান কৰিব লাগে।
 - ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক সামাজিক ন্যায় আৰু সামাজিক সেৱাৰ উচ্চ আদৰ্শৰ জ্ঞান প্ৰদান কৰিব লাগে।
 - সকলো ধৰ্মৰ ক্ষেত্ৰত যৌক্তিকতা প্ৰদান কৰাত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সহায় কৰিব লাগে।

- (১০) আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বুজাপৰাৰ উন্নতি (**Promotion of International Understanding**) : জাতীয় বিকাশৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতিৰ দৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বুজাপৰাও অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। শিক্ষাৰ যোগেদি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বুজাপৰাৰ উন্নতিৰ কেতবোৰ ব্যৱস্থা হ'ল —
- মানৱীয়তাৰ প্ৰগতিত বৰঙণি আগবঢ়োৱা দেশবোৰৰ বিষয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক জ্ঞান প্ৰদান কৰিব লাগে।
 - বিশ্বৰ অন্য সম্প্ৰদায় বা জাতিৰ প্ৰতি থকা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ নেতিবাচক মনোভাৱ নিৰাময় কৰিব লাগে।
 - ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত বিশ্বজনীন দৃষ্টিভঙ্গীৰ বিকাশ সাধন কৰিব লাগে।
- (১১) সাংস্কৃতিক আৰু বৈজ্ঞানিক মূল্যবোধৰ সংশ্লেষণ (**Synthesizing Cultural and Scientific Values**) : শিক্ষাই বৈজ্ঞানিক আৰু সাংস্কৃতিক মূল্যবোধৰ মাজত সংশ্লেষণ আনে যি দেশ এখনৰ বিকাশৰ বাবে অপৰিহাৰ্য। বিজ্ঞানক আমাৰ ঐতিহ্য আৰু অতীতৰ সভ্যতাৰ পৰা বিচ্ছিন্ন কৰিব নালাগে। বৈজ্ঞানিক মূল্যবোধৰ লগত সাংস্কৃতিক মূল্যবোধৰ সংশ্লেষণে জাতীয় বিকাশৰ পথ সুগম কৰে। সেয়েহে শিক্ষাৰ প্ৰতিটো স্তৰৰ পাঠ্যক্ৰমতে সাংস্কৃতিক আৰু বৈজ্ঞানিক মূল্যবোধৰ সংমিশ্ৰণ কৰাটো সময়ৰ প্ৰত্যাহ্বান স্বৰূপ।
- (১২) বস্তুগত সম্পদৰ উৎপাদন (**Production of Material Wealth**) : কোনো এখন দেশৰ বিকাশৰ লগত মানুহৰ দৈনন্দিন প্ৰয়োজনীয় কিছুমান সম্পদৰ উৎপাদন জড়িত হৈ থাকে। দৈনন্দিন জীৱনত প্ৰয়োজন হোৱা এই সম্পদবোৰৰ উৎপাদন বৃদ্ধি কৰাৰ ক্ষেত্ৰত মানুহৰ জ্ঞান, দক্ষতা আৰু প্ৰশিক্ষণে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। শিক্ষাৰ দ্বাৰা মানুহক এই ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োজনীয় জ্ঞান, দক্ষতা আৰু প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান কৰিব পাৰি।

গতিকে ক'ব পাৰি যে দেশ এখনৰ বিকাশত শিক্ষাই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। সেয়েহে শিক্ষাক বিকাশৰ এক প্ৰধান সূচকস্বৰূপে বিবেচনা কৰিব পাৰি।

বিশ্বায়ন আৰু ভাৰতীয় শিক্ষাৰ বিকাশ (**Globalisation and Development of Indian Education**) :

পৃথিৱীৰ প্ৰতিটো জাতিৰে নিজস্ব প্ৰাচীন ইতিহাসৰ ঘটনাৱলীয়ে বৰ্তমানৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণত প্ৰভাৱ পেলায়। কাৰণ সমাজব্যৱস্থা আৰু শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াৰ পুনৰ্গঠন প্ৰক্ৰিয়াৰ মাজত গভীৰ যোগসূত্ৰ আছে। এই ক্ষেত্ৰত ভাৰতবৰ্ষৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ কথা উদাহৰণ হিচাপে দাঙি ধৰিব পাৰি। ভাৰতবৰ্ষৰ বৰ্তমানৰ শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াৰ বিভিন্ন দিশ নিৰ্ণয়ৰ ক্ষেত্ৰত আমাৰ দেশৰ বৈদিকোত্তৰ যুগৰ শিক্ষা, বৌদ্ধ যুগৰ শিক্ষা, জাতকত বৰ্ণিত শিক্ষা পদ্ধতি, মুছলমান যুগৰ শিক্ষা পদ্ধতি, আধুনিক কালৰ পৰাধীন যুগৰ শিক্ষা

অথবা বৃটিছ শাসন কালৰ শিক্ষাৰ পদ্ধতি আৰু স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতবৰ্ষৰ বিগত তিনি কুৰি বছৰৰ শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াৰ সামগ্ৰিক দিশৰ গভীৰ মূল্যায়নৰ প্ৰয়োজনীয়তা উপলব্ধি কৰা হয়। ইয়াৰোপৰি আন্তৰ্জাতিক ক্ষেত্ৰৰ ঘটনাৱলীৰ মূল্যায়নো এই ক্ষেত্ৰত অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ। কাৰণ গোলকীকৰণৰ ধাৰণাৰ প্ৰভাৱ গুৰুতৰ হৈ অহাৰ লগে লগে পৃথিৱীৰ উন্নত, উন্নয়নশীল আৰু দুখীয়া যি ৰাষ্ট্ৰই নহওক কিয় বৰ্তমান অবস্থাত কোনো এটা জাতিয়েই পৃথিৱীৰ আন জাতিবিলাকৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ থাকি নিজৰ দেশৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা সুচাৰুৰূপে গঢ়ি তোলা সম্ভৱ নহয়। গতিকে আন্তৰ্জাতিক সহযোগিতাবে আপেক্ষিকভাৱে দুখীয়া ৰাষ্ট্ৰবোৰে আন ৰাষ্ট্ৰৰ সহযোগিতাত নিজৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তন সম্ভৱ কৰি তুলিবলৈ প্ৰচেষ্টা চলায়। এনে প্ৰচেষ্টাৰ অংশীদাৰ হ'বলৈ উন্নত ৰাষ্ট্ৰসমূহে বিভিন্ন কাৰণত অধিকভাৱে আগ্ৰহী হোৱা দেখা যায়।

বৰ্তমান সময়ত সমগ্ৰ বিশ্বতে 'বিশ্বায়ন' শব্দটো অন্যতম চৰ্চিত বিষয় হিচাপে পৰিগণিত হৈছে। বিশ্বায়ন শব্দটো মূলতঃ বিশ্ব অৰ্থনীতিৰ লগত জড়িত যদিও বৰ্তমান সময়ত ৰাজনীতি, সমাজনীতি, বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যা, সেৱা, শিক্ষা আৰু সংস্কৃতি আদি প্ৰায়ভাগ বিষয়ৰ লগত সাঙুৰ খাই পৰিছে। বিশ্বায়ন বা গোলকীকৰণে সাধাৰণতে সমগ্ৰ বিশ্বৰ দেশ সমূহৰ মাজত মূলধন, পণ্য সামগ্ৰী, সেৱা আৰু শ্ৰমিকৰ মুক্ত আদান প্ৰদান ব্যৱস্থাকে বুজায়। বিশ্বায়ন হ'ল এনে এক ধাৰণা য'ত বিশ্বক একত্ৰিকৰণৰ বা সজ্ঞান প্ৰচেষ্টা চলোৱা হয়।

বিশ্বায়ন শব্দটোৰ ইংৰাজী প্ৰতিশব্দ হ'ল Globalization এই Globalization শব্দটো 'Globalize' শব্দৰ পৰা আহিছে। যাৰ অৰ্থ হ'ল আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক আদান-প্ৰদান, যোগাযোগ স্থাপনৰ যোগেদি বিশ্ব ভাতৃত্ব ভাৱৰ ভেটি সুদৃঢ় কৰা। ১৯৩০ চনত 'Towards New Education' লেখনিত Globalization শব্দৰ প্ৰয়োগ পোৱা যায়। ইয়াৰ পিছত ১৯৬২ চনত স্পেক্টেটৰ আলোচনীত (Spectator Magazine) বিশ্বায়ন শব্দৰ উল্লেখ হৈছিল। ইয়াৰ পৰৱৰ্তী সময়ত ১৯৮৬ চনত Oxford Dictionaryৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণত বিশ্বায়ন শব্দটো অন্তৰ্ভুক্ত হয়।

পৰৱৰ্তী বিশ্বায়নৰ যুগত ভাৰতীয় শিক্ষাৰ বৃদ্ধি আৰু বিকাশ (Growth and Development of Education in India in the Post Globalization Era) :

শিক্ষা ক্ষেত্ৰত বিশ্বায়নৰ প্ৰভাৱ অসীম। শিক্ষাক্ষেত্ৰত নতুন নতুন আহিলা আৰু কৌশল আৱিষ্কৃত আৰু ব্যৱহৃত হৈছে। যেনে — ই-শিক্ষা (e-learning), শিথিল শিক্ষণ (Flexible learning), দূৰ শিক্ষণ (Distance learning), অনলাইন শিক্ষা (Online learning), অনলাইন পৰীক্ষা (Online examination),

ই-পুথিভঁৰাল (e-Library), ই জাৰ্ণেল (e-journal) ইত্যাদি। বিশ্বায়নৰ সুফল হিচাপে ভাৰতীয় শিক্ষাত উন্নত প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰে আন্তঃগাঁথনিৰ প্ৰয়োজনভিত্তিক সংস্কাৰ, পাঠ্যক্ৰমৰ সংস্কাৰ, পৰীক্ষা আৰু মূল্যায়ন পদ্ধতিৰ সংস্কাৰ, শিক্ষক প্ৰশিক্ষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া পৰিলক্ষিত হৈছে।

বিশ্বায়নৰ ফলত শিক্ষকতা বৃত্তিটো ব্যাপক প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছে। জীৱনজোৰা শিক্ষাদান বৃত্তিটো এতিয়া বছৰেকীয়া চুক্তি বা পাৰদৰ্শিতা ভিত্তিক বৃত্তিলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। শিক্ষার্থীৰ মতামত আৰু Feedback reportৰ ওপৰতো শিক্ষকসকলৰ চাকৰিৰ স্থায়িত্ব নিৰ্ভৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

বিশ্বায়নৰ সুফল স্বৰূপে বৰ্তমানৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত তথ্য-প্ৰযুক্তি খণ্ডৰ বহুল প্ৰয়োগ, শিক্ষাৰ উৎপাদনশীলতাৰ প্ৰতি গুৰুত্ব, গৱেষণামূলক কাৰ্যত অগ্ৰাধিকাৰ আদিয়ে ভাৰতবৰ্ষৰ ছত্ৰ-ছত্ৰীসকলক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত নিজৰ পাৰদৰ্শিতা দেখুওৱাত সহায় কৰিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে আমাৰ আই আই এম (IIM) আৰু আই আই টি য়ে (IIT) আন্তৰ্জাতিক ক্ষেত্ৰত পাৰদৰ্শিতা দেখুৱাব পৰাকৈ ছত্ৰ-ছত্ৰীসকলক প্ৰস্তুত কৰি তুলিবলৈ সক্ষম হৈছে। ব্যক্তিগত খণ্ডৰ শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে অধিক সা-সুবিধা প্ৰদানেৰে আন্তৰ্জাতিক মানদণ্ডৰ শিক্ষা প্ৰদানত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে।

পৰৱৰ্তী বিশ্বায়নৰ যুগত ভাৰতীয় শিক্ষাৰ বৃদ্ধি আৰু বিকাশৰ ক্ষেত্ৰ সমূহ তলত চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ব —

- ১। সৰ্ব শিক্ষা অভিযান (২০০১-২০০২)
- ২। ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগ (২০০৫)
- ৩। ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযান (RMSA)
- ৪। ৰাষ্ট্ৰীয় উচ্চতৰ শিক্ষা অভিযান (RUSA)
- ৫। শিক্ষা অধিকাৰ আইন (২০০৯)
- ৬। ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতি (২০২০)

(I) সৰ্বশিক্ষা অভিযান (Sarva Shiksha Abhiyan or SSA)

সৰ্বশিক্ষা অভিযান হৈছে ভাৰত চৰকাৰৰ এক অভিযান যাৰ লক্ষ্যই হৈছে প্ৰাথমিক শিক্ষা সাৰ্বজনীনকৰণ। ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৮৬ তম সংশোধনত শিক্ষাৰ অধিকাৰক (Right to Education) মৌলিক অধিকাৰ হিচাপে বিবেচনা কৰি কোৱা হৈছিল যে নিৰ্দিষ্ট সময়সীমাৰ ভিতৰত ৬ — ১৪ বছৰ বয়সৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক হ'ব। প্ৰয়াত প্ৰধানমন্ত্ৰী অটল বিহাৰী বাজপেয়ীয়ে আছিল সৰ্বশিক্ষা অভিযান আঁচনিৰ গুৰি ধৰোঁতা আৰু তেখেতে কৈছিল যে ইং ২০১০ চনৰ ভিতৰত ৬—১৪ বছৰ বয়সৰ সকলো শিশুৱেই শিক্ষা গ্ৰহণৰ সুবিধা লাভ কৰিব।

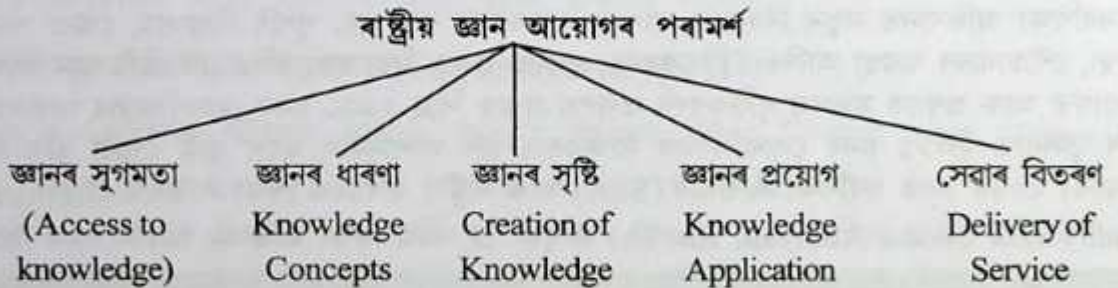
আয়োগে প্ৰতিবেদন দাখিল কৰে ২০০৯ চনৰ ৩১ মাৰ্চত। আয়োগৰ প্ৰধান লক্ষ্য আছিল শিক্ষা, গৱেষণা প্ৰতিষ্ঠান আৰু সংস্কাৰৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ কাৰ্যালয়ক পৰামৰ্শ দিয়া যি পৰামৰ্শই জ্ঞানৰ অৰ্থনীতিত ভাৰতবৰ্ষক প্ৰতিযোগী হিচাপে উপস্থাপন কৰিব। আয়োগৰ অধ্যক্ষ আছিল সেম পিত্ৰোদা (Sam Pitroda) আৰু সদস্য সংখ্যা আছিল ৮ জন। আয়োগে শিক্ষা, বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিজ্ঞান, কৃষি, উদ্যোগ, প্ৰতিষ্ঠানিক সম্পত্তি আইনৰ সংস্কাৰ সাধন আদিৰ উপৰিও জ্ঞানৰ সুগমতা, জ্ঞানৰ ধাৰণা, জ্ঞানৰ সৃষ্টি আৰু জ্ঞানৰ প্ৰয়োগৰ দিশত পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল। ৩০০ পৃষ্ঠাযোৰা প্ৰতিবেদনখনে ২৭ টা দিশত পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল।

ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগৰ লক্ষ্য (Aims of National Knowledge Commission) :

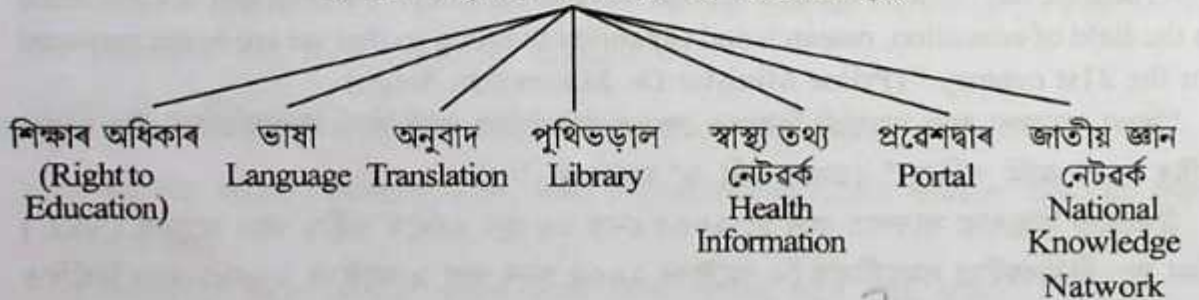
ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগৰ লক্ষ্য হৈছে এখন জ্ঞানযুক্ত সমাজ গঢ়ি তোলা অৰ্থাৎ এনে এখন সমাজ গঢ়ি তোলা য'ত জ্ঞানৰ বৰ্তমানৰ স্থিতিৰ উন্নতি সাধন হয় — নতুন জ্ঞান আহৰণৰ পথ প্ৰস্তুত হয়। সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ লোকে জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰিলেহে জ্ঞানযুক্ত সমাজ গঢ়াৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পৰা যায়।

ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগৰ পৰামৰ্শ :

ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগৰ পৰামৰ্শবোৰ পাঁচটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি

১) জ্ঞানৰ সুগমতা (Access to knowledge)

(ক) শিক্ষাৰ অধিকাৰ (**Right to Education**) : ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৮৬ তম সংশোধনত শিক্ষাক এক মৌলিক অধিকাৰ হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। আয়োগে গুৰুত্ব দিয়া বিষয়সমূহ হ'ল —

- (i) ভাৰতবৰ্ষক এক জ্ঞান সমৃদ্ধ দেশ কৰি গঢ়ি তুলিবলৈ গুণগত মানদণ্ডৰ শিক্ষা প্ৰদান কৰিব লাগিব।
- (ii) শিক্ষাৰ অধিকাৰ নিশ্চিত কৰিবৰ বাবে এখন কেন্দ্ৰীয় আইন প্ৰণয়ন কৰিব লাগিব।
- (iii) কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে অতিৰিক্ত পুঁজি শিক্ষাৰ অধিকাৰৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ অৰ্থে প্ৰদান কৰিব লাগিব।
- (iv) বিভিন্ন স্তৰত চৰকাৰৰ দায়িত্বক স্বীকৃতি প্ৰদান কৰিব লাগিব।

(খ) ভাষা (**Language**) : ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে ভাষা সম্পৰ্কে বিশেষকৈ ইংৰাজী ভাষাৰ উচ্চ শিক্ষাৰ হোৱা ব্যৱহাৰ সম্পৰ্কে বিভিন্ন অভিজ্ঞ ব্যক্তি, মন্ত্ৰী, সংগঠনৰ লগত আলোচনা কৰাৰ উপৰিও আঞ্চলিক ভাষাত উচ্চতৰ মাধ্যমিকলৈ শিক্ষা গ্ৰহণ কৰা শিক্ষাৰ্থীয়ে উচ্চ শিক্ষাত ইংৰাজী ভাষাৰ প্ৰয়োগৰ বাবে পোৱা আসোঁৱাহ সমূহ বিশ্লেষণ কৰে। এই ক্ষেত্ৰত “কাৰ্যকৰী দল” (Working group) গঠন কৰি শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত ইংৰাজী ভাষা প্ৰশিক্ষণৰ (English language teaching) দায়িত্ব অৰ্পণ কৰা হয়। আয়োগে শিক্ষাৰ বিভিন্ন স্তৰত “ইংৰাজী” ভাষাৰ প্ৰবৰ্ত্তন, পাঠ্যপুথি প্ৰকাশ, শিক্ষক প্ৰশিক্ষণ ICTৰ প্ৰয়োগ শিক্ষাদান সঁজুলিৰ মজুতকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

(গ) অনুবাদ (**Translation**) : জ্ঞানৰ সুগমতাৰ বাবে ‘অনুবাদ’ক অতি প্ৰয়োজন বুলি বিবেচনা কৰা হয়। আয়োগ কয় যে অনুবাদক এটা শিল্প হিচাপে বিকশাই তুলিব লাগে আৰু সমগ্ৰ দেশতে অনুবাদ কাৰ্যক প্ৰচাৰৰ বাবে জাতীয় অনুবাদ মিছন (National Translation Mission) গঢ় দি তুলিব লাগে। আয়োগৰ পৰামৰ্শাৱলী সমূহ হ'ল —

- অনুবাদৰ বিকল্প উদ্যোগ হিচাপে ল'ব লাগে।
- ছপা আৰু হাতে লিখা মাধ্যমত অনুবাদ হ'ব লাগে।
- অনুবাদৰ সঁজুলি মজুত থাকিব লাগে আৰু অনুবাদ কৰা সকলৰ প্ৰশিক্ষণৰ ব্যৱস্থা থাকিব লাগে।
- অনুবাদ সম্বন্ধীয় সকলো তথ্যৰ বাবে ভাণ্ডাৰ (Store house) স্থাপন হোৱা প্ৰয়োজন।

(ঘ) পুথিভঁৰাল (**Library**) : পুথিভঁৰালৰ ক্ষেত্ৰত আয়োগে আগবঢ়োৱা পৰামৰ্শসমূহ হ'ল — আধুনিক জীৱনধাৰাৰ লগত খাপ খাব পৰাকৈ পুথিভাল আধুনিকীকৰণ কৰিব লাগিব। আঞ্চলিকতাবাদৰ লগতে ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বিষয় সমৃদ্ধ কৰিব লাগিব। পুথিভালসমূহত ইণ্টাৰনেটৰ সংযোগ সাধন কৰিব লাগিব। উন্নয়নমূলক কাৰ্যৰ বাবে পুথিভালৰ জাতীয় আয়োগ (National Commission on Libraries) গঠন কৰিব লাগিব।

শিক্ষা অথবা বিকাশ

(৪) স্বাস্থ্য তথ্য নেটওয়ার্ক (Health Information Network) : আয়োগে আগবঢ়ে

পৰামৰ্শবাহক হ'ল -

- ব্যক্তিগত ক্ষেত্ৰ আৰু ব্যক্তব্য ক্ষেত্ৰৰ সকলো বাহ্যিকসম্বন্ধ সংহত কৰিব বাবে এক বেভিত্তিক নেটৱৰ্ক বিকশাই তুলিব লাগে।
- বৈজ্ঞানিকভাৱে তথ্যবোৰ লিপিবদ্ধ কৰিবৰ বাবে সাধাৰণ বৈজ্ঞানিক জাৰ্নাল কেৱল সৃষ্টি কৰিব লাগে।

বহুীয় জন কৰ্মীয়ে এটা "কাৰ্যকৰী গল" (working group) গঠন কৰি দিয়ে। বিশেষজ্ঞ লোকেৰে গঠিত এই গল স্বাস্থ্য সম্পৰ্কীয় তথ্যসমূহ সংগ্ৰহ কৰাৰ উপৰিও আয়োজনৰ মাধ্যমেৰে প্ৰিয়োগে কৰে। কাৰ্যকৰী গলৰ প্ৰথম সভাদান হয় 2006 চনৰ 21 অগষ্টত।

(৫) প্ৰশ্নোত্তৰ (Forum) : বহুীয় জন আয়োগে মত পোষণ কৰে যে সকলো বিজ্ঞানিকভাৱে

কৰা নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰৰ তথ্য একক সমষ্টি হিচাপে পৰ্টেল সৃষ্টি কৰিব লাগে। এই ক্ষেত্ৰত জনসাধাৰণৰ বিকাৰ্শ পৰী, শক্তি, পূৰ্ণৰূপে উন্নত কৰিব, বাছ, পুৰি সাজান, নাৰ্থকিক অধিকাৰ ইত্যাদিৰ লগে লগে তথ্যৰ সল আত্মৰ ইংগিত সাহায্য বেভিত্তিক পৰ্টেল যোগাৰ কৰাৰ আয়োজনে কৰে।

(৬) জাতীয় জ্ঞান নেটৱৰ্ক (National Knowledge Network) : বহুীয় জন আয়োগে সমস্ত দেশৰ জ্ঞান আৰু বিকাৰ্শ ইয়াৰ সকলো জ্ঞান প্ৰতিষ্ঠানক সাযোগ কৰিব বাবে এই উন্নত পৰ্যায়ৰ জাতীয় জ্ঞান নেটৱৰ্ক গঠিত কৰিব উপযুক্ত চক্ৰত আৰোপ কৰে।

২) জ্ঞানৰ ধাৰণা (Knowledge Concepts)

(Knowledge Concepts) : শিক্ষাৰ মাধ্যমেৰে জ্ঞানৰ প্ৰাপ্তি সুসংগঠিত কৰি
 ১) বিদ্যা (Knowledge) : বিদ্যালয় শিক্ষা (School Education) : বিদ্যালয়ত কৰা শিক্ষাৰ ধাৰণা
 ২) উচ্চশিক্ষা (Higher Education) : উচ্চশিক্ষাৰ ধাৰণা
 ৩) পঢ়াৰ আৰু বিজ্ঞান (Maths & Science) : পঢ়াৰ আৰু বিজ্ঞানৰ ধাৰণা
 ৪) পেশাদাৰী শিক্ষা (Professional Education) : পেশাদাৰী শিক্ষাৰ ধাৰণা
 ৫) মুক্ত আৰু মুক্ত শিক্ষা (Open & Distance Education) : মুক্ত আৰু মুক্ত শিক্ষাৰ ধাৰণা
 ৬) বি. এছ. ডি. (Ph. D.) : বি. এছ. ডি.ৰ ধাৰণা

২

ক

নাথ

আৰু

স্থাপনা

শিক্ষাৰ

পুষ্টি প্ৰদান

মতামত বা

আত্মপ্ৰকাশ

নাথ আৰু

বিশ্ববিদ্যালয়

কোষৰ উপৰি

গঠন কৰা হ'লে

Handwritten text in Odia script, appearing to be a list or index of items, possibly related to a library or collection. The text is arranged in vertical columns and includes various characters and symbols, including what appears to be a date '23' and a small symbol resembling a star or asterisk.

23

☆

(ঙ) স্বাস্থ্য তথ্য নেটৱৰ্ক (Health Information Network) : আয়োগে আগবঢ়োৱা পৰামৰ্শবোৰ হ'ল —

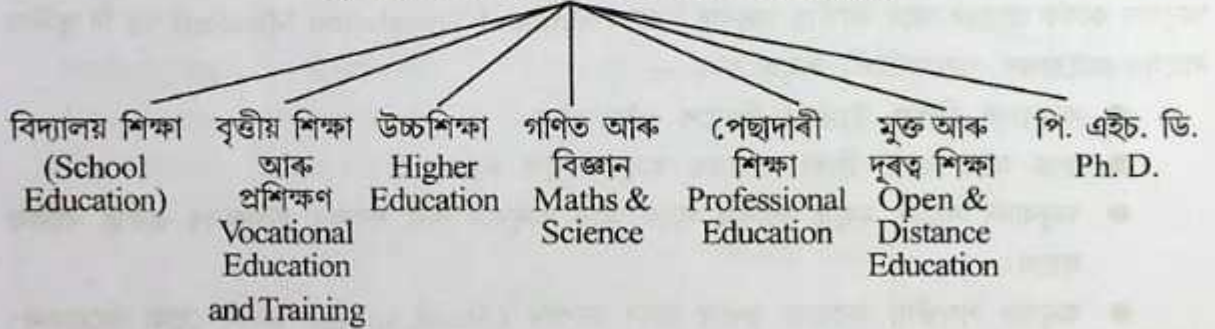
- ব্যক্তিগত ক্ষেত্ৰৰ আৰু ৰাজহুৱা ক্ষেত্ৰৰ সকলো স্বাস্থ্যসেৱা সংস্থাক সংযুক্ত কৰাৰ বাবে এক ৰেবভিভিক নেটৱৰ্ক বিকশাই তুলিব লাগে।
- বৈদ্যুতিকভাৱে তথ্যবোৰ লিপিবদ্ধ কৰিবৰ বাবে সাধাৰণ বৈদ্যুতিক স্বাস্থ্য ৰেকৰ্ড সৃষ্টি কৰিব লাগে।

ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে এটা “কাৰ্যকৰী দল” (working group) গঠন কৰি দিয়ে। বিশেষজ্ঞ লোকেৰে গঠিত এই দলে স্বাস্থ্য সম্পৰ্কীয় তথ্যসমূহ সংগ্ৰহ কৰাৰ উপৰিও আলোচনাৰ মাধ্যমেৰে বিশ্লেষণো কৰে। কাৰ্যকৰী দলৰ প্ৰথম সভাখন হয় 2006 চনৰ 21 আগষ্টত।

(চ) প্ৰবেশদ্বাৰ (Portal) : ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে মত পোষণ কৰে যে সকলো হিতাধিকাৰীৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰৰ তথ্যৰ একক সমষ্টি হিচাপে প'ৰ্টেল সৃষ্টি কৰিব লাগে। এই ক্ষেত্ৰত জনসাধাৰণৰ হিতাৰ্থে পানী, শক্তি, পৰিৱেশ, জৈৱ বৈচিত্ৰ্য, স্বাস্থ্য, কৃষি সংস্থান, নাগৰিক অধিকাৰ ইত্যাদিৰ দৰে কেতবোৰ মূল ক্ষেত্ৰৰ ওপৰত জাতীয় ৰেবভিভিক প'ৰ্টেল খোলাৰ ব্যৱস্থা আয়োগে কৰে।

(ছ) জাতীয় জ্ঞান নেটৱৰ্ক (National Knowledge Network) : ৰাষ্ট্ৰীয় আয়োগে সমগ্ৰ দেশৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰ আৰু বিভিন্ন স্থানৰ সকলো জ্ঞান প্ৰতিষ্ঠানক সংযোগ কৰাৰ বাবে এই উচ্চ পৰ্যায়ৰ জাতীয় জ্ঞান নেটৱৰ্ক প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

২) জ্ঞানৰ ধাৰণা (Knowledge Concepts)

জ্ঞানৰ ধাৰণা (Knowledge Concepts) : শিক্ষাৰ মাধ্যমেৰে জ্ঞানৰ ধাৰণা সুসংগঠিত কৰি সম্প্ৰসাৰিত কৰা হয়। ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে এই ক্ষেত্ৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা দিশসমূহ হ'ল—

(ক) বিদ্যালয় শিক্ষা (School Education) : বিদ্যালয় শিক্ষা সম্পৰ্কে নতুন দিল্লীত ২০০৬ চনৰ ২৯ জুলাইত ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত কৰ্মশালা অনুস্থিত হয় আৰু ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ অধীনৰ

বিভিন্ন সংগঠনৰ সমল ব্যক্তি উপস্থিত থাকে। কৰ্মশালাত বাজ্যিক আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা সম্পৰ্কে বিভিন্ন দৃষ্টিভংগী দাঙি ধৰা হয়। আয়োগে শিক্ষাৰ সাৰ্বজনীনকৰণ, বিদ্যালয়ৰ আন্তঃগাথনিৰ সংশোধন, পাঠ্যক্রমৰ পুনৰ সংস্কৰণ, প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ সুগমতা, বিকেন্দ্ৰীকৰণ, শিক্ষণ প্ৰশিক্ষণ আদিৰ দিশত প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰে।

(খ) বৃত্তীয় শিক্ষা আৰু প্ৰশিক্ষণ (Vocational Education and Training) : ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ বিকাশৰ লগে লগে দক্ষ লোকৰ অভাৱ পৰিলক্ষিত হৈছে আৰু সেয়ে পৰিবৰ্তনশীল সমাজৰ লগত খাপ খাব পৰাকৈ বৃত্তীয় শিক্ষা প্ৰদানৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰা হৈছে। ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে এই ক্ষেত্ৰত গুৰুত্ব দিয়া বিষয়সমূহ হ'ল —

- বিদ্যালয়ৰ আন্তঃগাথনিৰ পুনৰ সংশোধন কৰি শক্তিশালী কৰি তোলা।
- মূল শিক্ষাৰ লগতে সুসংগঠিত বৃত্তীয় শিক্ষা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰা।
- শিক্ষা প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত কম্পিউটাৰৰ ব্যৱহাৰ, দূৰত্ব শিক্ষা ব্যৱস্থা, প্ৰমাণপত্ৰ (Certificate) প্ৰদান আদি দিশৰ ওপৰত প্ৰাধান্যকৰণ।

(গ) উচ্চ শিক্ষা (Higher Education) : স্নাতক প্ৰথম পৰ্যায়ত আৰম্ভ হোৱা উচ্চ শিক্ষাৰ ২০১৫ চনৰ ভিতৰত ১৫% ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে নামভৰ্তি কৰিব বুলি চিন্তা কৰা হয়। আয়োগে মত পোষণ কৰে যে—

“উচ্চ শিক্ষাৰ বাবে স্বতন্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰক কৰ্তৃপক্ষ (Independent Regulatory Authority) স্থাপন কৰিব লাগে যি শিক্ষানুষ্ঠানসমূহক ডিগ্ৰী স্নাতক প্ৰদানৰ সুবিধা দিব। উচ্চ শিক্ষা সম্প্ৰসাৰিত হ'ব লাগে আৰু অধিক সংখ্যক ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে এই শিক্ষা গ্ৰহণৰ সুবিধা লাভ কৰিব লাগে। নতুন বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয় আৰু ২০১৫ চনৰ ভিতৰত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংখ্যা ১৫০০ হ'ব। উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানসমূহ চৰকাৰী আৰু বেচৰকাৰী অনুদানেৰে পৰিচালিত হ'ব লাগিব। দুখীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক বৃত্তি প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব। আয়োগে ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত ৫০ খন বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপনৰ সম্পৰ্কে মতামত দাঙি ধৰে। বিশ্ববিদ্যালয়সমূহে অন্ততঃ তিনিবছৰৰ অন্তত পাঠ্যক্রম সংশোধন কৰিব লাগে। আভ্যন্তৰীণ মূল্যায়ন সহ শেষান্ত পৰীক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে, শিক্ষণ সঁজুলি সমূহ উন্নত মানৰ হ'ব লাগে আৰু শিক্ষকসকলো গুণগত মানদণ্ডৰ হোৱাৰ উপৰিও শিক্ষকতাৰ প্ৰতি আগ্ৰহী হ'ব লাগে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধীনৰ মহাবিদ্যালয়সমূহ পুনৰগঠন আৰু উন্নত মানৰ হ'ব লাগে। পাঠ্যক্রমৰ মূল্যায়ন হোৱাৰ উপৰি শিক্ষকৰো মূল্যায়ন হোৱা প্ৰয়োজন। যোগ্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক উচ্চ শিক্ষা গ্ৰহণৰ বাবে বৃত্তি প্ৰদান কৰা প্ৰয়োজন।

(ঘ) গণিত আৰু বিজ্ঞান বিষয়ত অধিক মেধাবী ছাত্ৰ-ছাত্ৰী (**More Talented Students in Mathematics and Science**) : ভবিষ্যতৰ প্ৰজন্মৰ বাবে বিজ্ঞানৰ মূল বিষয়সমূহৰ উন্নীতকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে সাধাৰণ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সাধাৰণ বিজ্ঞান শিক্ষাৰ প্ৰতি থকা অনিহা পৰিলক্ষিত কৰি এনে শিক্ষাৰ উন্নতিৰ প্ৰতি গুৰুত্ব দিয়ে। এই ক্ষেত্ৰত বিশাল বিজ্ঞান প্ৰচাৰ কাৰ্যসূচীৰ (Massive Science outreach programme) আৰম্ভণিৰ সকলো পৰ্যায়তে উপলব্ধ আন্তঃগাঁথনিৰ উন্নীতকৰণ, শিক্ষকতা বৃত্তিৰ পুনৰুজ্জীৱিতকৰণ, শিক্ষক প্ৰশিক্ষণৰ প্ৰস্তুতকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়।

(ঙ) পেছাদাৰী শিক্ষা (**Professional Education**) : জ্ঞান আয়োগে চিকিৎসা, আইনী, ব্যৱস্থাপনা আৰু অভিযান্ত্ৰিক শিক্ষাৰ উন্নীতকৰণৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়ে। আয়োগে কয় যে এনে প্ৰতিষ্ঠানবোৰক বৃহত্তৰ স্বায়ত্ত্ব শাসনৰ অনুমতি প্ৰদান, বৰ্তমান পৰীক্ষা পদ্ধতিৰ সংস্কাৰ সাধন, প্ৰচলিত পাঠ্যক্ৰমৰ বিকাশ সাধন আৰু গৱেষণা কাৰ্যক উৎসাহ প্ৰদান কৰিব লাগে।

(চ) মুক্ত আৰু দূৰত্ব শিক্ষা (**Professional Education**) : মুক্ত আৰু দূৰত্ব শিক্ষাৰ আয়োগে কয় যে —

উন্নত মানদণ্ডৰ প্ৰযুক্তিবিজ্ঞান দূৰ শিক্ষাত প্ৰয়োগ কৰিব লাগে।

আবাসী শ্ৰেণীসমূহ কৰিবৰ বাবে (virtual) ব্ৰোডবেণ্ড বা ইণ্টাৰনেট সংযোগ কৰিব লাগে। গোলকীয় মুক্ত শৈক্ষিক সম্পদৰ সুবিধা কৰিব লাগে। ৱেবভিত্তিক সাধাৰণ মুক্ত সম্পদৰ বিকাশ কৰিব লাগে, এক জাতীয় পৰীক্ষাৰ পৰিষদৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।

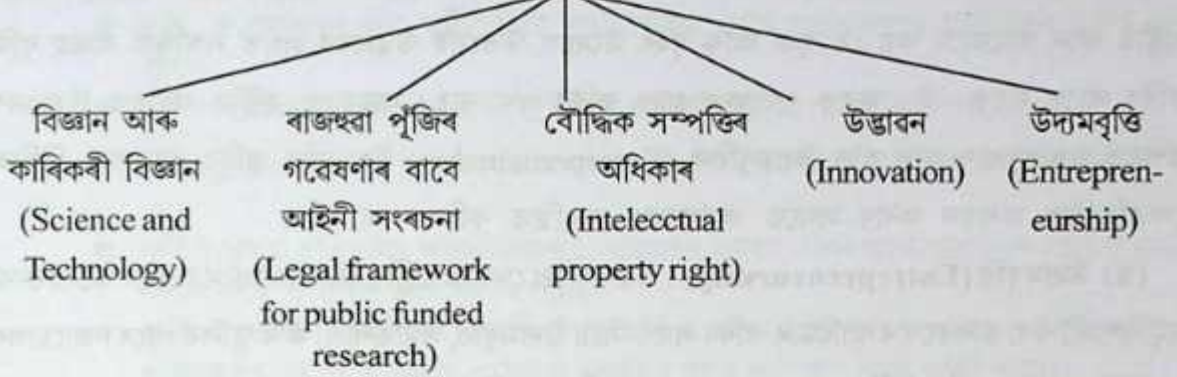
(ছ) অধিক গুণমানৰ পি. এইচ. ডি. (**More quality PhD.**) : ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে গৱেষণা কাৰ্যৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিছে। ২০০৮ চনৰ নবেম্বৰ মাহৰ ৬ তাৰিখে প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ ওচৰত গৱেষণা সম্পৰ্কে প্ৰতিবেদন দাখিল কৰিছিল। এই ক্ষেত্ৰত আয়োগে আগবঢ়োৱা পৰামৰ্শসমূহ হ'ল—

- বিশ্ববিদ্যালয় ব্যৱস্থাৰ সংস্কাৰ সাধনৰ বাবে সকলো পৰ্যায়তে শিক্ষা আৰু গৱেষণাৰ ব্যাপক বিনিয়োগ কৰিব লাগে।
- প্ৰয়োজনীয় গৱেষণাৰ বাবে জাতীয় গৱেষণা মিচন (National Research Mission) স্থাপন কৰিব লাগে।

৩) জ্ঞানৰ সৃষ্টি (**Creation of Knowledge**) :

এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বিকাশ দুই ধৰণে হয় — নিজস্ব সম্পদসমূহৰ উপযুক্ত প্ৰয়োগ কৰি নতুবা নতুন সম্পদৰ সৃষ্টি কৰি। দুয়োটা ক্ষেত্ৰতে জ্ঞানৰ সৃষ্টিৰ প্ৰয়োজন হয়। এই ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে গুৰুত্ব দিয়া দিশসমূহ হ'ল—

জ্ঞানৰ সৃষ্টি

(ক) বিজ্ঞান আৰু কাৰিকৰী বিজ্ঞান (Science and Technology) : বিজ্ঞান আৰু কাৰিকৰীবিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত নেতৃত্বপ্ৰদানে জ্ঞানৰ সৃষ্টিত অৰিহণা যোগায়। ভাৰতবৰ্ষৰ দৰে উন্নয়নশীল দেশ এখনৰ অগ্ৰগতিৰ ক্ষেত্ৰত, গৱেষণা কাৰ্যৰ লগতে উদ্যোগীক বিকাশত বিজ্ঞান আৰু কাৰিকৰী বিজ্ঞানে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে। জ্ঞানৰ সৃষ্টিয়ে গৱেষণা কাৰ্যৰ আৰম্ভণি, বিকাশ, সমস্যা সমাধান আৰু ফলাফল আহৰণতো সহায় কৰে।

(খ) বাজহুৱা পূঁজিৰ গৱেষণাৰ বাবে আইনী সংৰচনা (Legal Framework for public funded Research) : বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গৱেষণা পুনৰুজ্জীৱিত কৰিবৰ বাবে আয়োগৰ পৰামৰ্শ হ'ল —

- বিশ্ববিদ্যালয় আৰু গৱেষণা প্ৰতিষ্ঠানবোৰক মালিকীস্বত্ব প্ৰদানৰ বাবে আৰু চৰকাৰী সাহায্যপ্ৰাপ্ত গৱেষণাৰ পৰা সৃষ্ট পেটেণ্টৰ অধিকাৰৰ বাবে আইনী সংৰচনা প্ৰস্তুত কৰিব লাগে।
- অনুজ্ঞাপত্ৰ ব্যৱস্থাৰ যোগে এনে সৃষ্টিবোৰ বাণিজ্যিকৰণৰ বাবে সুস্থ পৰিবেশ সৃষ্টি কৰিব লাগে।

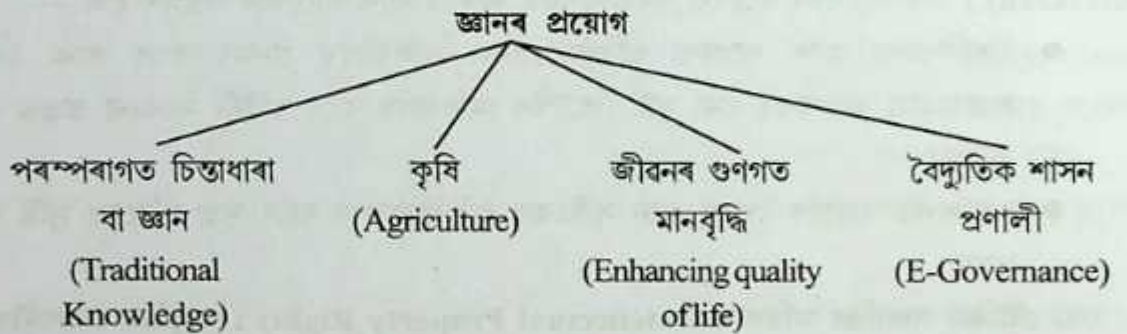
(গ) বৌদ্ধিক সম্পত্তিৰ অধিকাৰ (Intellectual Property Right) : আধুনিক গোলকীকৰণৰ অৰ্থনীতিত বৌদ্ধিক সম্পত্তিৰ অধিকাৰে মুখ্য ভূমিকা পালন কৰা দেখা যায়। নতুনত্বৰ উদ্ভাৱনে বিশেষকৈ বিজ্ঞান আৰু কাৰিকৰী দিশত হোৱা উদ্ভাৱনে সমাজত আৰ্থিক উৎপাদনৰ ক্ষেত্ৰত অৰিহণা যোগোৱা দেখা যায়। নতুনত্বই বিশেষ বৌদ্ধিক সম্পত্তিৰ অধিকাৰৰ প্ৰতি সক্ৰিয় কৰি তোলে নীতিগত আদৰ্শ সৰোগত কৰাত সহায় কৰে। এনে অধিকাৰে আইনী ব্যৱস্থা জনাৰ বাবে উদ্ভাৱকক অভিবোচিত কৰে। জ্ঞানৰ সৃষ্টিয়ে বৌদ্ধিক সম্পত্তিৰ অধিকাৰত অৰিহণা যোগোৱা দেখা যায়। আয়োগে বৌদ্ধিক সম্পত্তিৰ অধিকাৰৰ বিষয়বোৰ চিনাক্তকৰণ, প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান, কোষৰ বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

(ঘ) উদ্ভাৱন (Innovation) : ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত উদ্ভাৱন হৈছে এটা মূল ধাৰা। ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে কয় যে ক্ষুদ্ৰ আৰু বৃহৎ উদ্যোগ উভয়েই উদ্ভাৱনৰ লগত সম্বন্ধিত ৰাজহ বৃদ্ধি কৰিব লাগে যাতে এই ক্ষেত্ৰত পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিব পৰা যায়। আয়োগে ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত উদ্ভাৱনৰ ওপৰত গুৰুত্বাৰোপ কৰে য'ত উদ্যমবৃত্তিক (Entrepreneurship) উৎসাহিত কৰিব পৰা যায়, বিভিন্ন ক্ষেত্ৰভিত্তিক অধ্যয়ন কৰাৰ লগতে কৰ্মশালাও অনুস্থিত কৰিব পৰা যায়।

(ঙ) উদ্যমবৃত্তি (Entrepreneurship) : উদ্যমবৃত্তিৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে কয় যে উদ্যোক্তাক সমৃদ্ধিশালী কৰা কাৰকবোৰ আৱিষ্কাৰ কৰিব লাগে যিয়ে উদ্যমবৃত্তি, সমৃদ্ধিশালী কৰি তুলিব পাৰে। আয়োগৰ লক্ষ্যই হৈছে উদ্যমবৃত্তিৰ উন্নীতকৰণৰ মাধ্যমেৰে ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ বিকাশ সাধন কৰা। বিভিন্ন ক্ষেত্ৰভিত্তিক অধ্যয়নৰ মাধ্যমেৰে আয়োগে লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ চেষ্টা কৰা দেখা যায়।

8) জ্ঞানৰ প্ৰয়োগ (Application of Knowledge) :

কাৰিকৰী দিশৰ উন্নতি আৰু তথ্যৰ সন্ত্ৰেদ দিবৰ বাবে জ্ঞানৰ প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজন। গৱেষণাকাৰ্য, উদ্যমবৃত্তি, কৃষি, পৰম্পৰাগত চিন্তাধাৰা উদ্যোগ আদিৰ ক্ষেত্ৰত জ্ঞানৰ প্ৰয়োগ হোৱা দেখা যায়। আয়োগে গুৰুত্ব দিয়া বিষয়সমূহ হ'ল —

(ক) পৰম্পৰাগত চিন্তাধাৰা (Traditional Knowledge) : পৰম্পৰাগত চিন্তাধাৰাৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে কয় যে —

- পৰম্পৰাগত ভাৱে চলি অহা সৃষ্টিশীল কাম, সংস্কৃতি আদি বিষয়সমূহত গুৰুত্ব দিব লাগে আৰু তথ্যসমূহ সংগ্ৰহৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।

- উদ্ভিদৰ পৰা সৃষ্টি কৰা ঔষধসমূহ সংৰক্ষণ কৰিব লাগে।
- কৃষি, জলসম্পদৰ পৰা সৃষ্টি কৰিব পৰা ভেযজ ঔষধ প্ৰস্তুতকৰণৰ প্ৰতিবেদন প্ৰস্তুত কৰিব লাগে।
- পৰম্পৰাগতভাৱে প্ৰচলিত ছবি, সৃষ্টিশীল কৰ্মৰাজি সমূহে গুৰুত্ব পাব লাগে।

(খ) কৃষি (Agriculture) : ভাৰতবৰ্ষৰ আত্মাস্বৰূপ কৃষিৰ ক্ষেত্ৰত আয়োগে আগবঢ়োৱা পৰামৰ্শসমূহ হ'ল—

- কৃষি গৱেষণা প্ৰতিষ্ঠানৰ আধুনীকিকৰণ, গৱেষণাৰ সমন্বয় সাধন আৰু গৱেষণাৰ সহায়ক নমনীয় কৰাৰ বাবে পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিব লাগে।
- কৃষি গৱেষণা প্ৰতিষ্ঠানৰ উন্নতি, অৱহেলিত আৰু পিছপৰা অঞ্চলত অধিক গৱেষণা, গৱেষকসকলৰ বাবে অধিক পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুতিৰ বাবে পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিব লাগে।

(গ) জীৱনৰ গুণগত মানবৃদ্ধি (Enhancing quality of life) : ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে মানৱজীৱনৰ ওপৰত মানদণ্ড বৃদ্ধিৰ বাবে জ্ঞানৰ প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজনীয়তা উপলব্ধি কৰিছে। এই ক্ষেত্ৰত সমগ্ৰ দেশতে পঞ্চায়ত জ্ঞান কেন্দ্ৰ (PGK) স্থাপনৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে যিয়ে NREGA আঁচনি প্ৰয়োগ কৰাত সহায় কৰিব আৰু সৰ্বশেষত শ্ৰমৰ মৰ্যাদা বৃদ্ধি, দক্ষতা বৃদ্ধি আৰু উৎপাদন বৃদ্ধিৰ বাবে আহিলা প্ৰস্তুত কৰাৰ নতুন দৃষ্টিভঙ্গী দাঙি ধৰাত সহায় কৰিব।

(ঘ) বৈদ্যুতিক শাসন প্ৰণালী (E-Governance) : বৈদ্যুতিক শাসন প্ৰণালীয়ে জনসাধাৰণৰ জীৱন ধাৰাৰ পৰিৱৰ্তনত অবিহণা যোগায়, পাবদৰ্শিতা বৃদ্ধি কৰে, সেৱাৰ বিতৰণৰ মূল্যায়ন কৰাত সহায় কৰে, উৎপাদন বৃদ্ধিত অবিহণা যোগায়, উপযুক্ত লোকে যাতে উপযুক্ত তথ্য গ্ৰহণ কৰিব পাৰে সেই বিষয়ে সতৰ্ক হয়। ২০০৫ চনৰ জানুৱাৰী মাহত ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে বিভিন্ন আলোচনাৰ অন্তত এই সম্বন্ধে প্ৰতিবেদন দাখিল কৰে আৰু একে চনৰে মে' মাহত প্ৰতিবেদনখন ৰাজহুৱা কৰা হয়। বৈদ্যুতিক শাসন প্ৰণালীৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্ব দিয়া বিষয়সমূহ হ'ল প্ৰক্ৰিয়া বা সংস্কৰণ (process) আৰু মানদণ্ড, আধাৰভূত সংৰচনা বা পূৰ্বাৱশ্যকতা (Infrastructure) আৰু সংগঠন। আয়োগে কয় যে সৰলতা, স্বচ্ছতা, উৎপাদনশীলতা আৰু দক্ষতাৰ দ্বাৰা শাসন প্ৰণালীৰ মৌলিক আৰ্হিৰ পৰিৱৰ্তনৰ ক্ষেত্ৰত চৰকাৰী প্ৰক্ৰিয়াৰ পুনৰ অভিযান্ত্ৰিককৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব লাগে। আয়োগে বৈদ্যুতিক শাসন প্ৰণালীৰ বাবে সামূহিক মঞ্চ (Platform) এখন গঢ়ি উঠাৰ পোষকতা কৰে।

৫) সেৱাৰ বিতৰণ (Delivery of Service) :

জ্ঞান সমৃদ্ধ সমাজ ব্যৱস্থাৰ বাবে জ্ঞান সেৱাৰ প্ৰয়োজনীয় উপলব্ধি কৰা যায় যাৰ সহায়ত জনসাধাৰণে সহজ উপায়ে নিজস্ব মতামত চৰকাৰক ব্যক্তি কৰিব পাৰে। আধুনিক প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানে চৰকাৰী কৰ্মক্ষেত্ৰত জবাবদিহি (accountability) স্বচ্ছতা, উৎপাদনশীলতা, দক্ষতাৰ পৰিচয় দিয়াত সহায় কৰা দেখা গৈছে। বিশেষকৈ চৰকাৰী কাম-কাজ মূল্যায়নৰ ক্ষেত্ৰত বৈদ্যুতিক শাসন প্ৰণালীয়ে জনসাধাৰণক বিশেষ সুবিধা প্ৰদান কৰিছে।

ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগে “জ্ঞানৰ অৰ্থনীতি”ৰ বাবে আগবঢ়োৱা পৰামৰ্শসমূহে বিভিন্ন দিশ সাজুৰি লোৱা দেখা যায়। পৰামৰ্শসমূহ কাৰ্যকৰী কৰিব পাৰিলে জ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত ভাৰতবৰ্ষ এখন সমৃদ্ধিশালী দেশ হ’ব পাৰিব বুলি আশা কৰিব পাৰি।

(III) ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযান (Rastriya Madhyamik Shiksha Abhiyan or RMSA) :

ভাৰত চৰকাৰৰ মানৱ সম্পদ মন্ত্ৰণালয়ে ৰাজহুৱা খণ্ডত মাধ্যমিক শিক্ষাৰ বিকাশৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযান (Rashtriya Madhyamik Shiksha Abhiyan or RMSA) ২০০৯ চনৰ ২ মাৰ্চ তাৰিখে প্ৰস্তুত কৰি উলিয়ায়। এই অভিযানৰ মূল উদ্দেশ্যই মাধ্যমিক শিক্ষা গ্ৰহণ কৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যা বৃদ্ধি কৰা আৰু গুণগত মানদণ্ডৰ শিক্ষা প্ৰদান কৰা। প্ৰত্যেকখন বিদ্যালয় ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাসগৃহৰ নিৰ্দিষ্ট দূৰত্বত স্থাপন কৰা আৰু জাতি, ধৰ্ম, লিংগ, সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক প্ৰতিবন্ধকতাৰ বাবে কোনো ছাত্ৰ যাতে শিক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত নহয় সেয়া নিশ্চিত কৰা। সকলো শিক্ষাৰ্থীয়ে যাতে উপযুক্ত মানদণ্ডৰ মাধ্যমিক শিক্ষা লাভ কৰিব পাৰে তাক নিশ্চিত কৰা।

ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানৰ লক্ষ্য (Objectives of RMSA) :

- মাধ্যমিক স্তৰত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ নামভৰ্তিকৰণ ৭৫%লৈ বৃদ্ধি কৰা (যি হ’ব ২০০৫-২০০৬ চনত একাদশ আৰু দ্বাদশ শ্ৰেণীত কেৱল ৫২.২৬% আছিল)।
- কোনো শিশুৱে যাতে লিংগ, অৰ্থনৈতিক সামাজিক স্থিতি, বিকলাংগতা আদিৰ বাবে মাধ্যমিক শিক্ষা লাভৰ পৰা বঞ্চিত নহয়, নিশ্চিত কৰা।
- সকলো শিক্ষাৰ্থীয়ে যাতে উচ্চ গুণসম্পন্ন মাধ্যমিক শিক্ষা আহৰণ কৰিব পাৰে তাক সুনিশ্চিত হোৱা।
- ২০২০ চনৰ ভিতৰত মাধ্যমিক শিক্ষা যাতে অৱধাৰিত হয় (retention) লক্ষ্য কৰা।

বৈশ্বিক সা-সুবিধা (Physical facilities) :

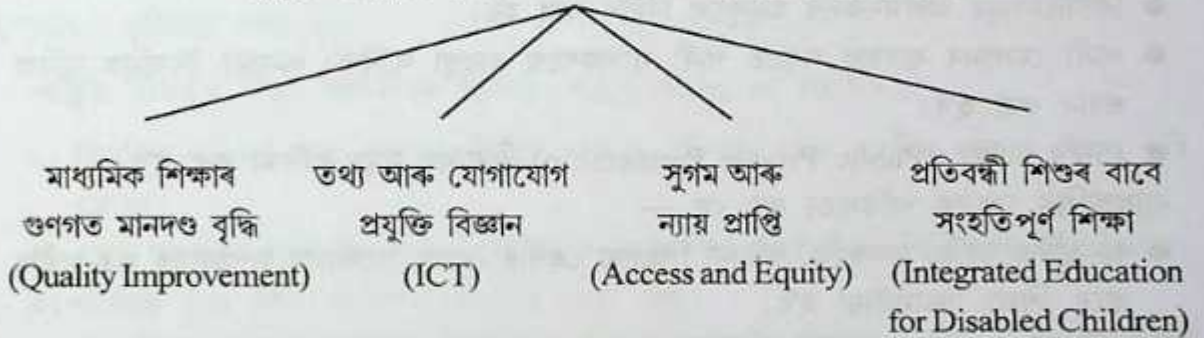
ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানে (RMSA) মাধ্যমিক শিক্ষা সুগম কৰি তোলাৰ বাবে কেতবোৰ বৈশ্বিক সা-সুবিধাৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেইবোৰ হ’ল —

- অতিবিস্তৃত শ্ৰেণীকোঠা, প্ৰয়োগশালা, পুথিভঁৰাল।
- কলা আৰু হস্তশিল্পৰ বাবে আচুতীয়া কোঠা।
- প্ৰস্ৰাবঘৰ, খোৱাপানীৰ ব্যবস্থা।
- দুৰণিবটীয়া অঞ্চলত শিক্ষকৰ বাবে আৱাসৰ সুবিধা।

১৯৮৬ ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতি (National Policy on Education 1986) ৰ প্ৰবৰ্ত্তনৰ পাছত ভাৰতবৰ্ষত মাধ্যমিক শিক্ষাৰ যথেষ্ট পৰিবৰ্তন হোৱা নাছিল। ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষাৰ অভিযানেহে (RMSA) পাঠ্যক্রমত বৃত্তীমুখীকৰণ, মুক্ত শিক্ষা প্ৰচলন, শিক্ষকৰ শিক্ষাৰ প্ৰবৰ্তন, বিদ্যালয়ত তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ প্ৰয়োগ (ICT), ছোৱালীৰ বাবে আবাসৰ সুবিধা, অক্ষম লোকৰ শিক্ষক, শিক্ষাত বেচৰকাৰী সংস্থাৰ অন্তৰ্ভুক্তিকৰণ (NGO), কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ অনুদানেৰে পৰিবেশ শিক্ষা, গণিত, কম্পিউটাৰ বিজ্ঞান আদিৰ পাঠদানৰ উপৰিও পাঠ্যক্রমৰ পুনৰসংশোধনৰ ব্যৱস্থা কৰে। ৰাষ্ট্ৰীয় মানৱ সম্পদ মন্ত্ৰালয়ে (NHRD) কেন্দ্ৰীয় ৰাজ্য চৰকাৰৰ সহযোগত ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানৰ (RMSA) আঁচনিসমূহ প্ৰয়োগ কৰিব বিচাৰিছিল। (National Resource Group) ৰাষ্ট্ৰীয় সম্পদ দলেও শিক্ষণ-শিকন প্ৰক্ৰিয়া, শিক্ষণৰ সঁজুলি, তথ্য প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ প্ৰয়োগ, পৰ্যবেক্ষণ আৰু মূল্যায়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। এই ক্ষেত্ৰত Technical Support Group এও মানৱ সম্পদ মন্ত্ৰালয়ক সহায় কৰা দেখা যায়। RMSAৰ আঁচনিৰ সফল ৰূপায়ণ লক্ষ্য কৰিবলৈ Project Monitoring System নামাকৰণেৰে এটা ৱেবচাইট খোলা হৈছে।

ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানে গুৰুত্ব দিয়া চাৰিটা দিশ হ'ল —

ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানে গুৰুত্ব দিয়া চাৰিটা দিশ

১) মাধ্যমিক শিক্ষাৰ গুণগত মানদণ্ড বৃদ্ধি (Quality improvement of Secondary Education): ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানে মাধ্যমিক শিক্ষাৰ গুণগত মানদণ্ড বৃদ্ধি কৰিবৰ বাবে বিভিন্ন পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰে —

- প্ৰয়োজনীয় বৈষয়িক সুবিধা যেনে অতিৰিক্ত শ্ৰেণীকোঠা, পুথিভঁড়াল, প্ৰয়োগশালা, গণিত আৰু বিজ্ঞানৰ বাবে পৰীক্ষাগাৰ, কম্পিউটাৰ প্ৰয়োগশালা ইত্যাদি।
- অতিৰিক্ত শিক্ষক নিযুক্তি আৰু শিক্ষকৰ প্ৰশিক্ষণ।
- পাঠ্যক্রমৰ সংস্কাৰ সাধন।

- যোগ বিষয়ৰ সূচনা।
- পৰিবেশ শিক্ষা, জনসংখ্যা শিক্ষা, বিজ্ঞান শিক্ষাৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰা।
- অষ্টম শ্ৰেণী পাছ কৰা ছাত্ৰসকল সমৰ্থবান হ'বৰ বাবে Bridge Courseৰ ব্যৱস্থা কৰা।

২) তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তি বিজ্ঞান (ICT): কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে ৰাজ্য চৰকাৰৰ সহযোগত শিক্ষানুষ্ঠানসমূহত তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ শিক্ষা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানত (RMSA) কোৱা হৈছে যে ভৌগোলিক স্থিতি আৰ্থসামাজিক দিশ আদি নেওচি সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে “সাংখ্যিক জ্ঞান” তথ্য প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ মাধ্যমেৰে দিয়া প্ৰয়োজন। এই ক্ষেত্ৰত ৰাজ্য চৰকাৰ আৰু কেন্দ্ৰ শাসিত প্ৰদেশসমূহত প্ৰয়োগশালা নিৰ্মাণৰ বাবে উৎসাহ যোগোৱা হয়।

৩) সুগম আৰু ন্যায়প্ৰাপ্তি (Access and Equity): ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানত (RMSA) মাধ্যমিক শিক্ষা সুগম কৰি গঢ়ি তোলাৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।

- প্ৰয়োজনীয়তা অনুসৰি মাধ্যমিক বিদ্যালয়সমূহক উচ্চতৰ মাধ্যমিকলৈ উন্নীত কৰা হ'ব।
- সংৰক্ষিত অঞ্চলত স্কুল মেপিং অনুশীলনৰ জৰিয়তে নতুন মাধ্যমিক আৰু উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয় স্থাপন কৰা হ'ব।
- বিদ্যালয়সমূহ অক্ষমসকলৰ অনুকূলে নিৰ্মাণ কৰা হয়।
- পানী যোগানৰ ব্যৱস্থাৰ লগতে পানী সংৰক্ষণৰো ব্যৱস্থা থাকিব। অন্যান্য বৈষয়িক সুবিধা প্ৰদান কৰা হ'ব।
- PPPৰ আৰ্হিত (Public Private Partnership) বিদ্যালয় সমূহ প্ৰতিষ্ঠা কৰা হ'ব।

ন্যায়প্ৰাপ্তিৰ ক্ষেত্ৰত অভিযানে কয় যে —

- অনুসূচিত জাতি, জনজাতি, অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোক, সংখ্যালঘু সম্প্ৰদায়ৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে শিক্ষা বিনামূলীয়া হ'ব।
- ছাত্ৰীসকলৰ বাবে আবাসিক সুবিধা, সাজ-পোচাক, পাঠ্যপুথি আদিৰ যোগান ধৰা হ'ব।
- বিশেষভাৱে সক্ষম শিক্ষাৰ্থীসকলক সকলো সা-সুবিধা প্ৰদান কৰা হ'ব।
- মুক্ত আৰু দূৰত্বশিক্ষা, অন্তৰ্ভুক্তিকৃত শিক্ষাৰ প্ৰচলন থাকিব।

৪) প্ৰতিবন্ধী শিশুৰ বাবে সংহতি পূৰ্ণ শিক্ষা (Integrated Education for Disabled Children) : ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানত (RMSA) মত পোষণ কৰা হয় যে বিদ্যালয় শিক্ষাত প্ৰতিবন্ধী শিশুসকলক মূল সূঁতিলৈ অনাৰ বাবে ৰাজ্য চৰকাৰ আৰু বেচৰকাৰী প্ৰতিষ্ঠানবোৰক সহায় প্ৰদান কৰিব লাগে।

মাধ্যমিক শিক্ষাৰ সাৰ্বজনীনকৰণৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানৰ (RMSA) পৰামৰ্শ নিঃসন্দেহে আদৰণীয়। ভাৰতবৰ্ষৰ মাধ্যমিক শিক্ষাৰ উৎকৰ্ষসাধনত এই অভিযানে যথেষ্ট অৰিহণা যোগাইছে।

(IV) ৰাষ্ট্ৰীয় উচ্চতৰ শিক্ষা অভিযান (Rashtriya Uchahatar Shiksha Abhiyan or RUSA) :

ৰাষ্ট্ৰীয় উচ্চতৰ শিক্ষা অভিযান (RUSA) হৈছে ২০১৩ চনত কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে ঘোষণা কৰা এখন কেন্দ্ৰীয় আঁচনি যাৰ লক্ষ্যই হৈছে ৰাজ্যিক শিক্ষানুষ্ঠানক পাৰদৰ্শিতা অনুযায়ী অনুদান আগবঢ়োৱা। অনুদানৰ অনুপাত হৈছে (৬০ : ৪০ সৰ্বসাধাৰণ ৰাজ্যৰ বাবে, ৯০ : ১০ বিশেষধৰ্মী ৰাজ্যৰ বাবে আৰু ১০০% কেন্দ্ৰীয় শাসিত প্ৰদেশৰ বাবে)। অৱশ্যে শিক্ষানুষ্ঠানসমূহে নিজস্ব মানদণ্ড বজাই ৰাখিব লাগিব আৰু শিক্ষানুষ্ঠানৰ ফলাফল ভাল হ'ব লাগিব। কেন্দ্ৰীয় মন্ত্ৰালয়ৰ দ্বাৰা ৰাজ্য চৰকাৰ, কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলৰ মাধ্যমেৰে নিৰ্দিষ্ট প্ৰতিষ্ঠানলৈ অনুদান পঠিওৱা হয় যদিও প্ৰতিষ্ঠানৰ পূৰ্বে ৰাজ্যিক উচ্চ শিক্ষা আঁচনিৰ (State Higher Education Plan)ৰ সমালোচনাত্মক মূল্যায়নৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি অনুদানৰ শেষ সিদ্ধান্ত নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়। উচ্চ শিক্ষাৰ সুগমতা, ন্যায্যতা আৰু শ্ৰেষ্ঠতা সম্পৰ্কে মূল্যায়নত দৃষ্টিপাত কৰা হয়।

ৰাষ্ট্ৰীয় উচ্চতৰ শিক্ষা অভিযানৰ উদ্দেশ্য (Objectives of RUSA):

- ১। নিৰ্ধাৰিত মানদণ্ড আৰু আদৰ্শৰ ভিত্তিত ৰাজ্যিক প্ৰতিষ্ঠানবোৰৰ সামগ্ৰিক গুণমান উন্নত কৰি তোলা।
- ২। ৰাজ্য চৰকাৰৰ পৰিকল্পনা আৰু পৰ্যবেক্ষণৰ বাবে এক প্ৰতিষ্ঠানিক গাঁথনি সৃষ্টি কৰি তোলা।
- ৩। ৰাজ্যিক উচ্চ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ সংস্কাৰৰ সূচনা কৰা।
- ৪। উচ্চ শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠানসমূহত গুণমানবিশিষ্ট শিক্ষক, কৰ্মচাৰীৰ উপলব্ধতা নিশ্চিত কৰা। সকলো পৰ্যায়তে সক্ষমতাৰ বিকাশ নিশ্চিত কৰা।
- ৫। উচ্চ শিক্ষাৰ প্ৰতিষ্ঠানবোৰে গৱেষণা আৰু উদ্ভাৱনৰ ক্ষেত্ৰত নিজকে নিয়োজিত কৰিবৰ বাবে এক সক্ষম পৰিবেশ সৃষ্টি কৰি তোলা।
- ৬। অনুসূচিত জাতি, জনজাতি, সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ মাজত পৰ্যাপ্ত সুযোগ প্ৰদানৰ যোগে ন্যায্যতাৰ উন্নতি সাধন কৰা আৰু মহিলা, সংখ্যালঘু আৰু বিশেষভাৱে সক্ষমসকলক শিক্ষাৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰি তোলা।

ৰাষ্ট্ৰীয় উচ্চতৰ শিক্ষা অভিযানে (RUSA) প্ৰচলিত স্বায়ত্ব শাসিত মহাবিদ্যালয়বোৰৰ উন্নীতকৰণ

আৰু কেবাখনো মহাবিদ্যালয়ক লগ লগাই (Cluster) নতুন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সৃষ্টি কৰে। অভিযানে নতুন আদৰ্শ মহাবিদ্যালয়, নতুন পেচাগত মহাবিদ্যালয় গঠন কৰাৰ উপৰিও মহাবিদ্যালয় আৰু বিশ্ববিদ্যালয়সমূহক আন্তঃগাথনিৰ বাবে সহায়ো আগবঢ়াব পাৰে। শিক্ষক নিযুক্তিকৰণ, শিক্ষক উন্নীতকৰণ কাৰ্যসূচী, শৈক্ষিক প্ৰশাসকৰ নেতৃত্ববোধৰ প্ৰশিক্ষণ আদি কাৰ্যসূচীবোৰো অভিযানে সাঙুৰি লয়। এই অভিযানৰ অধীনত দক্ষতা বিকাশৰ বাবে পলিটেকনিক শিক্ষা, বৃত্তিমূলক শিক্ষাও অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ইয়াৰোপৰি এই অভিযানে অংশগ্ৰহণকাৰী ৰাজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠাবোৰৰ সংস্কাৰ, পুনৰ্গঠন আৰু সক্ষমতা বিকাশক সমৰ্থন কৰে।

ৰাষ্ট্ৰীয় উচ্চতৰ শিক্ষা অভিযান হৈছে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ অৰিহণা। ইয়াৰ দ্বাৰা শিক্ষণকাৰ্য, গৱেষণা, নতুনত্ব উদ্ভাৱন আদি দিশসমূহৰ উন্নতিৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। ইয়াৰ উদ্দেশ্যই হৈছে ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মই এটা সময়ত শিকিব যে শ্ৰেণীকোঠাৰ বাহিৰৰ পৰা অৰ্থাৎ “জীৱনৰ” পৰা শিকিবলগীয়া মানুহৰ বহুত আছে। পুথিভঁৰালৰ উন্নতি সাধন, কম্পিউটাৰ প্ৰয়োগশালাৰ উন্নীতকৰণ, মহাবিদ্যালয়সমূহৰ উন্নতি বা ক্লাষ্টাৰিং যিয়েই নকৰক সকলো শিক্ষানুষ্ঠানেই এনে অভিযানৰ দ্বাৰা (RUSA) এদিন উপলব্ধি কৰিলেই সক্ষম হ’ব যে উন্নত মানৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাইহে একোখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ মানদণ্ড বজাই ৰখাত সহায় কৰিব আৰু সকলোৰে জীৱনৰ মানদণ্ড উন্নত কৰিব পাৰিব। এই ক্ষেত্ৰত গুৰুত্ব দিয়া দিশসমূহেই হৈছে — সুগমতা (Access), ন্যায্যতা (Equity), সৰ্বোৎকৃষ্টতা (Excellence) আৰু অনুসন্ধান (Exploration)।

RUSA ৰ অধীনত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উচ্চ শিক্ষানুষ্ঠানত উপস্থিতিৰ হাৰ বৃদ্ধি কৰাৰ উপৰিও (Gross Enrolment Ratio) শিক্ষানুষ্ঠানৰ গুণগত মানদণ্ড বৃদ্ধিৰ ওপৰতো গুৰুত্ব দিছে। যি ব্যৱস্থাই কেবল শিক্ষাগত অৰ্হতাপ্ৰাপ্ত শিক্ষাৰ্থীৰ সংখ্যা বৃদ্ধি কৰাই নহয় বিজ্ঞান আৰু বিদ্যায়তনিক দিশত উন্নত মানৰ গৱেষণাও সৃষ্টি কৰিব পাৰে সেই বিষয়ে গুৰুত্ব দিয়া হয়।

(V) শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৯ (Right to Education Act 2009) :

ভাৰতবৰ্ষৰ সংবিধানত যদিও ৬—১৪ বয়সৰ ল’ৰা-ছোৱালীৰ সংবিধান প্ৰযোজ্য হোৱাৰ দহ বছৰৰ ভিতৰত ঘোষণা কৰা হৈছিল, দেশ স্বাধীন হোৱাৰ পাছলৈ আৰু বিশেষকৈ ১৯৮৬ ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতি প্ৰচলন হোৱা পৰলৈ সাৰ্বজনীনভাৱে সকলো শিশুৰে শিক্ষা গ্ৰহণ কৰা দেখা নাযায়। শিক্ষাৰ মানদণ্ড উন্নত পৰ্যায়ৰ নহয়, যদিও সাধাৰণৰ লগত অনুসূচীত জাতি জনজাতিৰ শিশুৰে শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিবলৈ আহিছে, অধিক সংখ্যকেই উচ্চ প্ৰাথমিক পৰ্যায় পোৱাৰ আগে আগে পঢ়া এৰি দিছে। এনে বিভিন্ন সমস্যা লক্ষ্য কৰি, উন্নত মানৰ শিক্ষা প্ৰদানৰ উদ্দেশ্যে “শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন ২০০৯” (Right to Education Act 2009) প্ৰবৰ্তন কৰা হয়।

২০০৯ চনৰ ২৭ আগষ্টত বাধ্যতামূলক আৰু বিনামূলীয়া শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইনখন (RTE, 2009) খচৰা আকাৰে ভাৰতীয় সংসদত উত্থাপিত হয় (জাননী আকাৰে জাৰি কৰে ২০১০ চনৰ ১৬ ফেব্ৰুৱাৰীত, আৰু আইনখন কাৰ্যকৰী হয় ১ এপ্ৰিল ২০১০ চনত)। এই আইনখনৰ মূল বিষয় হ'ল সকলো শিশুৱেই বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক প্ৰাথমিক শিক্ষা আনুষ্ঠানিক ভাৱে গ্ৰহণ কৰিবই লাগিব যি শিক্ষাই প্ৰয়োজনীয় প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ মানদণ্ড বজাই ৰাখিব আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সন্তুষ্টি প্ৰদান কৰিব। এই আইন কাৰ্যকৰীকৰণৰ বাবে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰৰ যুটীয়া দায়িত্ব থাকিব।

শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইনৰ বৈশিষ্ট্য (Features of Right to Education Act 2009):

১. RTE Act, ২০০৯ খনে ৰাজ্যচৰকাৰে স্থাপন কৰা সকলো বিদ্যালয়ত বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিবলৈ (৬—১৪ বছৰ বয়সলৈ) শিশুসকলক অধিকাৰ দিছে। কোনো শিশুৱেই বিদ্যালয়ৰ, পাঠ্যপুথি আৰু সাজপোচাকৰ বাবে (প্ৰাথমিক শিক্ষা গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত) মাচুল নিদিব।
২. আইনখনে চৰকাৰ, স্থানীয় প্ৰশাসন আৰু অভিভাৱকৰ দায়িত্বৰ কথা সোঁৱৰাই দিয়ে। আইন কাৰ্যকৰীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰৰ দায়িত্বসমূহ পালন কৰা হয়।
৩. সমাজৰ পিছপৰা আৰু দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকৰ শিশুৱে শিক্ষা লাভত যাতে কোনো বৈষম্যৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া নহয় চৰকাৰে তাৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব।
৪. অনগ্ৰসৰ শিশুসকলৰ শিক্ষাৰ বাবে প্ৰথম শ্ৰেণীৰ পৰা অষ্টম শ্ৰেণীলৈ বেচৰকাৰী শিক্ষানুষ্ঠানসমূহত ২৫% আসন সংৰক্ষণ কৰি ৰখা হ'ব।
৫. শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইনে উপযুক্ত ন্যূনতম শৈক্ষিক যোগ্যতা ব্যক্তিক শিক্ষক হিচাপে নিযুক্তি দিয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে। প্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত লোকক শিক্ষক নিযুক্তিকৰণৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হয়।
৬. বিদ্যালয়ত শিক্ষক ছাত্ৰৰ অনুপাত ১ : ৩০।
৭. প্ৰতি ১ কিলোমিটাৰ দূৰত্বত প্ৰাথমিক বিদ্যালয় আৰু প্ৰতি ৩ কিলোমিটাৰ দূৰত্বত মাধ্যমিক বিদ্যালয়ৰ সুবিধা চৰকাৰে তিনিবছৰৰ ভিতৰত দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব।
৮. বিদ্যালয়ত নামভৰ্ত্তি কৰাৰ পিছত ১৪ বছৰ বয়সত প্ৰাথমিক শিক্ষা সম্পূৰ্ণ কৰাৰ আগলৈকে কোনো কাৰণতে শিশুক বিদ্যালয়ৰ পৰা বহিস্কাৰ কৰিব নোৱাৰিব।
৯. কোনো কাৰণতে শিশুক শাৰীৰিক বা মানসিক শাস্তি দিব নোৱাৰিব।
১০. সকলো বিদ্যালয়ে চৰকাৰৰ দ্বাৰা স্বীকৃতিপ্ৰাপ্ত হ'ব লাগিব।
১১. প্ৰত্যেক বিদ্যালয়তে এখন "পৰিচালনা কমিটি" থাকিব লাগিব। কমিটিৰ চাৰিভাগৰ তিনিভাগ সদস্য হ'ব ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পিতৃ-মাতৃ আৰু ৫০% মহিলা সদস্য থাকিব।

১২. শিক্ষকসকলে বিদ্যালয়ত সময়মতে উপস্থিত থকাৰ লগতে নিয়ম-শৃংখলা মানি চলিব লাগিব। নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত পাঠ্যক্রম পঢ়ুৱাই শেষ কৰিব লাগিব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক নিয়মীয়াকৈ মূল্যায়ন কৰিব লাগিব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষণ ক্ষমতা, নিয়মীয়া উপস্থিতি, শিক্ষণ পাৰদৰ্শিতা আৰু ইয়াৰ উত্তৰণ সম্পৰ্কত অভিভাৱকক অৱগত কৰাব লাগিব।
 ১৩. পাঠ্যক্রম প্ৰস্তুত কৰোঁতে শিক্ষা কৰ্তৃপক্ষই গুৰুত্ব দিবলগীয়া দিশসমূহ হ'ল মূল্যবোধ, শিশুৰ সৰ্বাত্মক বিকাশ সাধন, শাৰীৰিক, মানসিক শক্তিসমূহৰ বিকাশ, শিশুৰ জ্ঞান, ক্ষমতা আৰু সৃজনশীলতাৰ বিকাশ সাধন কৰা।
 ১৪. শিশুৱে দক্ষতা অনুযায়ী জ্ঞান আহৰণৰ মূল্যায়ন কৰোঁতে “অবিৰত সৰ্বাত্মক মূল্যায়নৰ” ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।
 ১৫. প্ৰাথমিক শিক্ষা সম্পূৰ্ণ কৰাৰ পিছত শিশুক প্ৰমাণপত্ৰ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।
- এখন দেশৰ ভৱিষ্যৎ নিৰ্ভৰ কৰে প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ সংগঠনৰ ওপৰত, গুণগত মানদণ্ডৰ ওপৰত। যদিও প্ৰাথমিক শিক্ষা ৬—১৪ বছৰ বয়সৰ শিশু সকলৰ বাবে বাধ্যতামূলক কৰা হৈছে, বহু শিশু এই শিক্ষাৰ বৰা বঞ্চিত হোৱাও দেখা গৈছে। শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন ২০০৯ (RTE-2009) যেন বছদিনৰ সপোন বাস্তৱত ৰূপায়িত কৰিব বিচাৰিছে। আইনখনৰ সফলতা নিৰ্ভৰ কৰিব কাৰ্যকৰীকৰণৰ ওপৰত আৰু এনে সফলতাই প্ৰাথমিক শিক্ষা সাৰ্বজনীকৰণত সহায় কৰিব।

(VI) ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতি ২০২০, (National Education Policy 2020) :

ব্যক্তি, সমাজ তথা ৰাষ্ট্ৰৰ উন্নতিৰ বাবে শিক্ষা হৈছে এক আহিলা স্বৰূপ। গুণগত মানদণ্ডৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাই এখন দেশৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশ, সামাজিক ন্যায়, সমতা, বৈজ্ঞানিক বিকাশ, সাংস্কৃতিক পৰম্পৰা ৰক্ষা তথা জাতীয়তাবাদ আৰু আন্তৰ্জাতিকতাবাদৰ বিকাশৰ ক্ষেত্ৰতো যথেষ্ট অৰিহণা যোগায়। বৌদ্ধিক বিকাশত অৰিহণা যোগোৱা এনে শিক্ষা ব্যৱস্থাই ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মৰ বাবেও সহায়ক হয়।

২১ শতিকাৰ উপহাৰ স্বৰূপে গণ্য কৰিব পৰা ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতি (NEP 2020) খনে দেশৰ বিকাশৰ বাবে যথেষ্ট চেষ্টা কৰিছে। সকলো শ্ৰেণীৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পুনৰ সংগঠন কৰি পৰম্পৰাগত আৰু গতিশীল ধাৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া শিক্ষানীতিয়ে জ্ঞান সমৃদ্ধ সমাজ গঢ়াৰ সপোন দেখিছে। এনে এখন সমাজ সৃষ্টি হ'ব য'ত সমালোচনাত্মক চিন্তাধাৰাৰ বিকাশ হোৱাৰ লগতে সামাজিক, আবেগিক বিকাশৰ সমাহাৰ হ'ব।

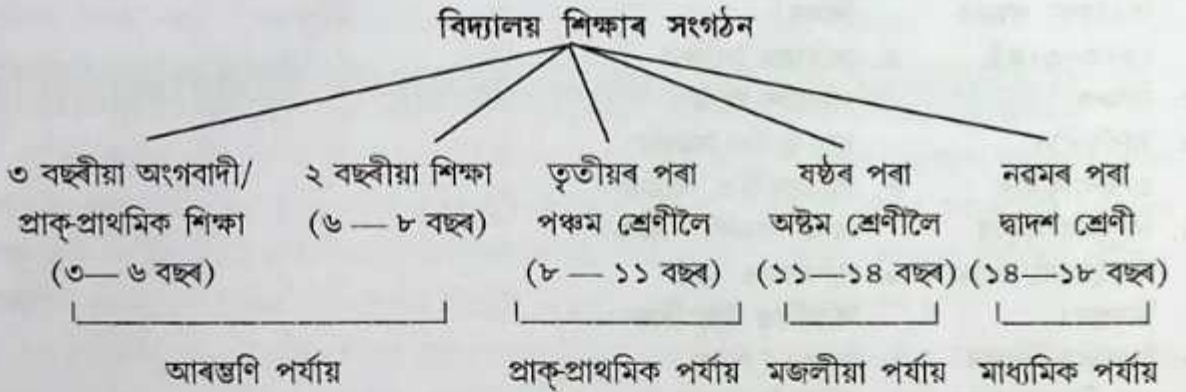
এই শিক্ষানীতিৰ লক্ষ্যই হ'ল এনে এক শিক্ষা ব্যৱস্থা প্ৰবৰ্তন কৰা যি ব্যৱস্থাই ভাৰতবৰ্ষখনক এখন জ্ঞান সমৃদ্ধ সমাজলৈ পৰিবৰ্তন কৰিব পাৰে। ভাৰতীয় বুলি গৌৰৱ অনুভৱ কৰোৱা এই শিক্ষানীতিয়ে প্ৰত্যেককে জ্ঞানী, দক্ষ কৰি তুলি গোলকীয় নাগৰিক কৰি গঢ়ি তুলিব পাৰে, দেশখনক বহনক্ষমভাৱে এক সাম্যক আৰু সক্ৰিয় জ্ঞান সমাজলৈ ৰূপান্তৰ কৰাত অৱদান যোগাব পাৰে।

ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতি ২০২০ য়ে সাঙুৰি
লোৱা দিশসমূহ হ'ল

বিদ্যালয় শিক্ষা	উচ্চ শিক্ষা	অন্যান্য গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশসমূহ	কাৰ্যকৰীকৰণ
১. প্ৰাৰম্ভিক শৈশৱৰ শিক্ষা।	১. মহাবিদ্যালয় আৰু বিশ্ববিদ্যালয় —	১. পেছাদাৰী শিক্ষা।	১. কেন্দ্ৰীয় শিক্ষা
২. বুনিয়াদী সাক্ষৰতা আৰু সংখ্যাগ্ৰহণ।	গুণগত মানদণ্ড বৃদ্ধি লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ।	২. প্ৰাপ্তবয়স্ক শিক্ষা আৰু জীৱনব্যাপি শিক্ষা।	উপদেষ্টা পৰিষদৰ শক্তিশালীকৰণ।
৩. সাম্য আৰু সৰ্বব্যাপী শিক্ষা (কোনো শিশু যাতে শিক্ষা লাভৰ পৰা বঞ্চিত নহয়)।	২. শিক্ষানুষ্ঠান পুনৰ সংগঠন আৰু একত্ৰিকৰণ।	৩. ভাৰতীয় ভাষা কলা সংস্কৃতিৰ বিকাশ।	২. অৰ্থনৈতিক অৱদান আৰু সকলোৰে বাবে গুণগত শিক্ষা।
৪. পাঠ্যক্ৰম আৰু শিক্ষাদান পদ্ধতি (৫+৩+৩+৪)।	৩. সামগ্ৰিক আৰু বহুবিকল্পকেন্দ্ৰিক শিক্ষা।	৪. কাৰিকৰী বিজ্ঞানৰ ব্যৱহাৰ।	৩. কাৰ্যকৰীকৰণ।
৫. শিক্ষক	৪. সৰ্বোত্তম শৈক্ষিক পৰিৱেশ আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সমৰ্থন।	৫. অনলাইন আৰু সাংখ্যিক শিক্ষা।	
৬. সাৰ্বজনীন প্ৰৱেশাধিকাৰ	৫. অভিৰোচিত, সক্ৰিয় আৰু পাবদৰ্শী শিক্ষক।		
৭. বিদ্যালয় সমূহৰ ব্যৱস্থাপনা, আৰু নিয়ন্ত্ৰণ।	৬. ন্যায়সন্মত আৰু সন্মিলিত উচ্চ শিক্ষা।		
৮. বিদ্যালয় শিক্ষাৰ মান নিৰূপণ আৰু প্ৰত্যায়ন	৭. শিক্ষকৰ শিক্ষা		
	৮. বৃত্তিমুখী শিক্ষাৰ পুনৰকল্পনা।		
	৯. নতুন ৰাষ্ট্ৰীয় গৱেষণাৰ দ্বাৰা গুণগত মানৰ শৈক্ষিক গৱেষণা সম্পাদন।		
	১০. উচ্চ শিক্ষাৰ নিয়ামক ব্যৱস্থাৰ পৰিবৰ্তন কৰা।		

ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতিৰ নীতিসমূহ (Principles of National Education Policy, 2020):

১. ছাত্ৰৰ মাজত অন্তৰ্নিহিত হৈ থকা গুণসমূহ চিনাক্ত কৰা, স্বীকৃতি প্ৰদান কৰা আৰু ছাত্ৰৰ সামগ্ৰিক বিকাশৰ বাবে (বিদ্যায়তনিক আৰু অন্যান্য) অভিভাৱক আৰু শিক্ষকক সজাগ কৰি তোলা।
২. শিশুসকলে তৃতীয় শ্ৰেণী পোৱা পৰ্যন্ত বুনিয়াদী সাক্ষৰতা আৰু সংখ্যাগ্ৰহণ লাভ কৰিব।
৩. পৰিবৰ্তনশীল পাঠ্যক্ৰম পৰিবৰ্তনশীল হ'ব যাতে শিশুসকলে নিজৰ পাৰদৰ্শিতা অনুযায়ী আৰু আগ্ৰহ অনুসৰি বিষয় নিৰ্বাচন কৰিব পাৰে।
৪. কলা, বিজ্ঞান, পাঠ্যক্ৰম, সহপাঠ্যক্ৰম আদিৰ মাজত বিভাজন নাথাকিব।
৫. বহুমুখী বিষয় আৰু সামগ্ৰিক বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব।
৬. মুখস্থ বিদ্যাৰ সলনি সংকল্পনাত্মক বুজনিত (Conceptual Understanding) গুৰুত্ব।
৭. সৃষ্টিশীলতা, সমালোচনাত্মক চিন্তাধাৰা, মূল্যবোধ, দক্ষতা আহৰণ, দৈনন্দিন ভিত্তিত কৰা মূল্যায়ন, নায়তা, সামূহিক শিক্ষা, ইত্যাদিৰ ওপৰত গুৰুত্বাৰোপ।

ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতি ২০২০ (NEP 2020)খন কেন্দ্ৰীয় মন্ত্ৰীমণ্ডলে (কেবিনেট) ২০২০ চনৰ জুলাই মাহত সমৰ্থন কৰে। ১৯৮৬ ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষানীতিৰ সংশোধন কৰা হয়। এই শিক্ষানীতিয়ে ২০৪০ চনৰ ভিতৰত ভাৰতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পৰিবৰ্তন আনিব বিচাৰিছে।

গতিকে ক'ব পাৰি যে বিশ্বায়নৰ পৰৱৰ্তী যুগত ভাৰতীয় শিক্ষাৰ বৃদ্ধি আৰু বিকাশত ওপৰত আলোচনা কৰা আয়োগ আৰু কমিটিবোৰে মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। এই আয়োগকমিটিবোৰে আগবঢ়োৱা পৰামৰ্শই একবিংশ শতিকাৰ জনসাধাৰণৰ শিক্ষাৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে।

আধুনিকীকৰণ (Modernisation) :

বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ সময়ৰ পৰা বিশ্বত 'আধুনিকীকৰণ' শব্দটোৱে প্ৰচাৰ লাভ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। আধুনিক সময় বস্তুগত বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ সময়। এই সময়ত মানৱ জীৱনৰ প্ৰতিটো দিশতে আধুনিকীকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে আৰু ই অপৰিহাৰ্য। আধুনিক সমাজৰ শ্ৰেষ্ঠতম উপহাৰ হ'ল আধুনিকীকৰণ। দৰাচলতে আমি সকলোৱে নিজক আধুনিক কৰি তুলিব বিচাৰো। সেয়েহে সকলো মানুহে নিজক আধুনিক কৰি তুলিবৰ বাবে অশেষ প্ৰচেষ্টা কৰা দেখা যায়। আমি সকলোৱে জানো যে শিক্ষা এক গতিশীল প্ৰক্ৰিয়া যি সময় আৰু সমাজৰ প্ৰয়োজনৰ লগত সংগতি ৰাখি চলি থাকে। গতিকে, সকলো ক্ষেত্ৰই দ্ৰুত পৰিৱৰ্তনৰ দিশে অগ্ৰসৰ হ'লে শিক্ষা পিছপৰি নাথাকে। আধুনিকীকৰণৰ প্ৰভাৱ শিক্ষাক্ষেত্ৰতো দেখিবলৈ পোৱা যায়।

আধুনিকীকৰণৰ অৰ্থ (Meaning of Modernisation) :

সময় আৰু ব্যক্তিভেদে আধুনিকীকৰণৰ অৰ্থ বেলেগ বেলেগ হোৱা দেখা যায়। সাধাৰণ ব্যক্তি এজনৰ মতে, ঔদ্যোগীকৰণ যোগে সুখী আৰু আৰামদায়ক জীৱন যাপনৰ বাবে আধুনিক উপায়বোৰৰ প্ৰয়োগ আধুনিকীকৰণৰ লগত সম্বন্ধিত। অৰ্থনৈতিক দৃষ্টিকোণেৰে উৎপাদন প্ৰক্ৰিয়াত বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ প্ৰয়োগে অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধি কৰা সহায়েই হ'ল আধুনিকীকৰণ। ৰাজনৈতিক দৃষ্টিকোণেৰে সামাজিক হৃদয় নিৰাময়ৰ বাবে চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা আধুনিক উপায়ৰ প্ৰক্ৰিয়া আধুনিকীকৰণৰ লগত সম্বন্ধিত। মনোবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিকোণেৰে আত্ম সন্তুষ্টি আৰু কৃতিত্বমূলক অভিযোজন আধুনিকীকৰণৰ লগত জড়িত। শৈক্ষিক দৃষ্টিকোণেৰে সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত আধুনিক উপায় অৱলম্বনে হ'ল আধুনিকীকৰণ।

সাধাৰণ দৃষ্টিকোণেৰে পৰম্পৰাগত আৰু অৰ্থ পৰম্পৰাগত মানদণ্ডবোৰ প্ৰায়ুক্তিক কৌশলৰ সহায়ত পৰিৱৰ্তন কৰা এক প্ৰক্ৰিয়া হ'ল আধুনিকীকৰণ। এই পৰিৱৰ্তনবোৰ মানুহৰ মূল্যবোধ, সামাজিক গাঁথনি আৰু কৃতিত্বৰ ক্ষেত্ৰত হোৱা দেখা যায়। বস্তুগত উপাদানবোৰৰ বাহিৰেও আধুনিকীকৰণে মানুহৰ বিশ্বাস, মূল্যবোধ আৰু সামগ্ৰিকভাৱে জীৱন ধাৰণৰ গাঁথনিৰো পৰিৱৰ্তন সাধন কৰে। আধুনিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ লক্ষ্য হ'ল সামাজিক গাঁথনি, মূল্যবোধ আৰু সামাজিক মানদণ্ডৰ আকাংক্ষিত পৰিৱৰ্তন সাধন কৰা।

আধুনিক সমাজ এখনে পৰিৱৰ্তিত পৰিস্থিতিৰ লগত সংগতি ৰাখি জীৱন ধাৰণৰ নতুন শৈলী গ্ৰহণ কৰে। আধুনিকীকৰণ মানে ঔদ্যোগীকৰণ বা পশ্চিমীয়াকৰণ নহয় ই কোনো এখন দেশৰ প্ৰগতিৰ বাবে তথা ব্যক্তিৰ গুণগত উৎকৰ্ষ সাধন কৰিবৰ বাবে কৰা প্ৰয়াসক বুজায়। ই হ'ল অৰ্থনৈতিক,

প্ৰায়ুক্তিক, ঔদ্যোগিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তনৰ এক প্ৰক্ৰিয়া। জীৱনৰ বিভিন্ন দিশত আধুনিকীকৰণৰ প্ৰভাৱ দেখিবলৈ পোৱা যায়, যেনে— জীৱনৰ মানদণ্ডৰ উন্নতকৰণ, কৰ্মৰ নতুন শৈলী, আচৰণগত পৰিৱৰ্তন, নতুন মূল্যবোধ, আদৰ্শ নীতি গ্ৰহণ, প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ বিকাশ আদি।

দৰাচলতে আধুনিকীকৰণ হ'ল অৰ্থ সামাজিক ৰূপান্তৰৰ এক প্ৰক্ৰিয়া যিয়ে বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ প্ৰভাৱৰ দ্বাৰা সমাজ তথা ব্যক্তিৰ পৰিৱৰ্তন আৰু উৎকৰ্ষ সাধন কৰিব পাৰে।

আধুনিকীকৰণৰ সংজ্ঞা (Definitions of Modernisation) :

আধুনিকীকৰণৰ অৰ্থ বিশ্লেষণৰ বাবে বিভিন্ন সমাজবিজ্ঞানীয়ে ইয়াৰ সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা দেখিবলৈ পোৱা যায়। আধুনিকীকৰণৰ কেইটামান সংজ্ঞা তলত আলোচনা কৰা হ'ল —

(i) উইলিয়াম ই মুৰ (William E. Moore)ৰ মতে, “আধুনিকীকৰণ হ'ল এক বিপ্লৱী পৰিৱৰ্তন য'ত পৰম্পৰাগত বা প্ৰাক-আধুনিক সমাজখনক প্ৰায়ুক্তিক ধৰণেৰে ৰূপান্তৰিত কৰা হয় আৰু ই সামাজিক সংগঠনৰ লগত সংযোজিত যি পাশ্চাত্য বিশ্বৰ দেশসমূহৰ উন্নত অৰ্থনৈতিক সমৃদ্ধি আৰু আপেক্ষিক ৰাজনৈতিক স্থিতিশীলতাৰ বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ।” (Modernisation is a revolutionary change leading to the transformation of a traditional or pre-modern society into the types of technology and associated social organisation that characterize the advanced economically prosperous and relatively politically stable nations of the western worlds)।

(ii) ডেনিয়েল লাৰনাৰ (Deniel Lerner)ৰ দৃষ্টিভঙ্গীত, “আধুনিকীকৰণ হ'ল পুৰণি সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ বাবে এক নতুন শব্দ যাৰদ্বাৰা কম উন্নত সমাজবোৰে অধিক উন্নত সমাজবোৰৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্যবোৰ গ্ৰহণ কৰে।” (Modernisation is the current term for an old process of social change whereby less developed societies acquire the characteristics common to more developed societies)।

(iii) ৰাষ্টউ আৰু ৱাৰ্ড (Rastow and Ward)ৰ মতে, “আধুনিকীকৰণ হ'ল মানুহৰ ক্ষেত্ৰত আধুনিক বিজ্ঞানৰ প্ৰয়োগ।” (Modernisation is the application of modern science to human affair)।

(iv) আল্টাচ (Alatas)ৰ মতে, “আধুনিকীকৰণ হ'ল এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ মাধ্যমেৰে ব্যাপক অৰ্থত সমাজৰ দ্বাৰা গ্ৰহণযোগ্য উন্নত আৰু অধিক সন্তোষজনক জীৱন লাভৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সমাজত আধুনিক বৈজ্ঞানিক জ্ঞান প্ৰৱৰ্তিত হয়।” (Modernisation is a process by which modern scientific knowledge is introduced in the society with the ultimate purpose of achieving a better and a more satisfactory life in the broadest sense of the term as accepted by the society concerned)।

আধুনিকীকৰণৰ বৈশিষ্ট্য (Characteristics of Modernisation) :

আধুনিকীকৰণৰ বৈশিষ্ট্যৰ ক্ষেত্ৰত ইংকেলয় (Inkelz)এ তেওঁৰ গ্ৰন্থ 'Becoming Moderns'ত তলত দিয়া দিশকেইটা আগবঢ়াইছিল —

- ১। নতুন ধাৰণা (New Idea) : আধুনিকীকৰণৰ অৰ্থ হ'ল প্ৰগতি আৰু নতুন চিন্তা আৰু ধাৰণা গ্ৰহণ যিয়ে সমাজত এক ইতিবাচক দিশ প্ৰদান কৰে। চিন্তন আৰু জটিল বিশ্লেষণৰ সহায়ত নতুন ধাৰণাক কাৰ্যকৰী ৰূপ প্ৰদান কৰিব পৰা যায়।
- ২। নতুন জ্ঞান (New Knowledge) : আধুনিক সময় হ'ল বস্তুবাদী তথা বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ সময়। বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ বিকাশে সমাজত জ্ঞানৰ বিশ্বকাৰণৰ সৃষ্টি কৰিছে। ইয়াৰ ফলত সমাজত আধুনিকীকৰণ সৃষ্টি কৰা জ্ঞান আহৰণত গুৰুত্ব দিয়া হয়।
- ৩। বৰ্তমানত গুৰুত্ব (Emphasis on the Present) : আধুনিক সময়ে আমাক প্ৰাচীন মূল্যবোধ, বিশ্বাস, পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিৰ লগত সাঙুৰ খাই থাকিবলৈ নিদিয়। অতীতক পৰিহাৰ কৰি বৰ্তমানত গুৰুত্ব আৰোপে আধুনিকীকৰণক সূচায়।
- ৪। নতুন কৌশল আৰু পদ্ধতি (New techniques and methods) : আমি সেইবোৰ কৌশল আৰু পদ্ধতিহে প্ৰয়োগ কৰো যিবোৰ উন্নয়নশীল দেশবোৰত ব্যৱহৃত হয়। আমাৰ দেশৰ প্ৰেক্ষাপটত প্ৰয়োগ কৰিব পৰা কৌশল আৰু পদ্ধতি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰা হয়।
- ৫। সমান ন্যায়ত বিশ্বাস (Faith in equal justice) : আধুনিকীকৰণে উচ্চ আৰু নিম্ন শ্ৰেণীৰ মাজৰ ব্যৱধান নোহোৱা কৰাত সহায় কৰে। কোনো ধৰণৰ ব্যৱধান নোহোৱাকৈ সম ন্যায়ত আধুনিকীকৰণে গুৰুত্ব দিয়ে।
- ৬। প্ৰায়োগিক আৰু বাস্তৱিক মনোভাৱ (Practical and realistic attitude) : আধুনিকীকৰণে তাৎক্ষিক মনোভাৱৰ বিপৰীতে প্ৰায়োগিক আৰু বাস্তৱিক মনোভাৱত গুৰুত্ব দিয়ে। কোনো এটা বিষয় বা বস্তু গ্ৰহণ বা প্ৰত্যাখ্যান কৰাৰ ক্ষেত্ৰত এই মনোভাৱ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।
- ৭। দ্ৰুত আৰ্থ-সামাজিক পৰিৱৰ্তন (Rapid Socio-cultural change) : আধুনিক সমাজ অতি দ্ৰুত গতিত পৰিৱৰ্তিত হয় আৰু আৰ্থনৈতিক পৰিৱৰ্তনো দ্ৰুতগতিত হোৱা দেখা যায়।

আধুনিকীকৰণৰ সূচকবোৰ (Indicators of Modernisation) :

আধুনিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়া সূচনা কৰাত কেতবোৰ সূচকে সহায় কৰা দেখা যায়। এই সূচকবোৰৰ বিষয়ে তলত বৰ্ণনা কৰা হ'ল —

- ১। বৈজ্ঞানিক মনোভাৱ (Scientific attitude) : বৈজ্ঞানিক মনোভাৱে ব্যক্তিক অন্ধ আস্থা, বিশ্বাস, সংকীৰ্ণতা, কুসংস্কাৰ, অজ্ঞতা আৰু ধৰ্মাঙ্কতাৰ পৰা দূৰত ৰাখে আৰু ব্যক্তিমনক উদাৰ

কৰি তোলে। ইয়ে ব্যক্তিৰ চিন্তা যৌক্তিক আৰু সমালোচনাত্মক কৰি তোলে। পৰ্যবেক্ষণ আৰু সম্পূৰ্ণ অনুসন্ধানৰ পিছতহে ব্যক্তিয়ে সিদ্ধান্তত উপনীত হয়।

- ২। **পৰিৱৰ্তনত বিশ্বাস (Faith in Change)** : পৰিৱৰ্তন হ'ল প্ৰকৃতিৰ নিয়ম। যিসকল ব্যক্তিয়ে আধুনিকীকৰণত বিশ্বাস কৰে তেওঁলোকে পৰিৱৰ্তনক আকোঁৱালি লয়। পৰিৱৰ্তন জীৱনৰ সকলো দিশ যেনে সামাজিক, সাংস্কৃতিক, বৈজ্ঞানিক আৰু প্ৰায়ুক্তিক সকলো ক্ষেত্ৰতে হোৱা দেখা যায়।
- ৩। **পতিয়নেৰে পৰিৱৰ্তন (Change by persuasion)** : আনক সৈমান কৰি বা পতিয়নৰ দ্বাৰাও পৰিৱৰ্তন আনিব পাৰি। পৰিৱৰ্তন অনাৰ বাবে গণতান্ত্ৰিক প্ৰচেষ্টা গ্ৰহণ কৰিব লাগে। কিয়নো আধুনিকীকৰণ আৰু গণতন্ত্ৰ ঘনিষ্ঠভাৱে সম্বন্ধিত।
- ৪। **যৌক্তিক চিন্তন (Rational Thinking)** : ঈশ্বৰৰ শ্ৰেষ্ঠতম সৃষ্টি মানুহ যৌক্তিক চিন্তন ক্ষমতাসম্পন্ন জীৱ। যৌক্তিক চিন্তনে ভাল আৰু বেয়াৰ মাজৰ পাৰ্থক্য বিচাৰ কৰাত সহায় কৰে। ইয়ে আধুনিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াত দ্ৰুততা প্ৰদান কৰে।
- ৫। **বস্তুবাদত বিশ্বাস (Faith in materialism)** : আধুনিক সময়ত মানুহে সহজ-সৰল জীৱন যাপন কৰিবৰ বাবে বস্তুগত সুখ আৰু আৰাম উপভোগ কৰিব বিচাৰে। বস্তুবাদৰ প্ৰতি থকা ভালপোৱাই ব্যক্তিক আধুনিকতাৰ দিশে অগ্ৰসৰ কৰায়।
- ৬। **গণতান্ত্ৰিক মনোভাৱ (Democratic Attitude)** : ব্যক্তি বা কোনো এখন সমাজৰ গণতান্ত্ৰিক মনোভাৱে পৰিৱৰ্তন অনাত সহায় কৰে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল মানুহৰ দায়িত্ব আৰু কৰ্তব্য পালনৰ স্বাধীনতা আছে। ভাৰতৰ দৰে দেশত গণতান্ত্ৰিক মনোভাৱে আধুনিকীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া দ্ৰুততৰ কৰি তোলে।
- ৭। **জ্ঞানৰ বিস্ফোৰণ (Explosion of Knowledge)** : চিন্তন ক্ষমতাৰ বিকাশে ব্যক্তি আৰু সমাজ জীৱনত জ্ঞানৰ সম্প্ৰসাৰণ বৃদ্ধি কৰিছে। বিভিন্ন পদ্ধতিৰ মাধ্যমেৰে ই যোগোষাগৰ সম্প্ৰসাৰণ বৃদ্ধি কৰে। ফলস্বৰূপে আধুনিকীকৰণ এক প্ৰাকৃতিক প্ৰক্ৰিয়াত পৰিণত হৈছে।
- ৮। **ধৰ্ম নিৰপেক্ষতাত গুৰুত্ব (Exphasis on Secularism)** : ধৰ্মনিৰপেক্ষতাবাদে ধৰ্মৰ প্ৰতি মানুহৰ মাজত এক নতুন দৃষ্টিভংগীৰ বিকাশ ঘটায়। ই ব্যক্তিক সহনশীল আৰু উদাৰ কৰি তোলে। ধৰ্মীয় স্বাধীনতাই আধুনিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াক উৎসাহ প্ৰদান কৰে।
- ৯। **ঔদ্যোগিকৰণ (Industrialisation)** : আধুনিক যুগত ঔদ্যোগিকৰণ দ্ৰুত গতিত বৃদ্ধি পাইছে। নতুন সৃষ্টি আৰু আৱিষ্কাৰৰ ফলত বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ প্ৰতি মানুহৰ মনোভাৱ সলনি হৈছে। ঔদ্যোগিকৰণে মানুহৰ জীৱন শৈলী আৰু খাদ্যাভ্যাস সলনি কৰিছে। সমাজৰ পৰিৱৰ্তন হৈ বৰ্তমান সময়ত ই যান্ত্ৰিক হৈ পৰিছে। এইদৰে ঔদ্যোগিকৰণে আধুনিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়া দ্ৰুততৰ কৰিছে।

- ১০। **নগৰীকৰণ (Urbanisation) :** জনসংখ্যা বৃদ্ধি, নিবনুৱা আৰু গুণগত শিক্ষাৰ চাহিদাৰ বাবে গ্রামাঞ্চলৰ লোক নগৰ অঞ্চললৈ প্ৰব্ৰজিত হয়। চহৰ আৰু নগৰলৈ কৰা প্ৰব্ৰজনে গাঁও অঞ্চলৰ লোকৰ জীৱনৰ পৰিবৰ্তন সাধন কৰে। প্ৰব্ৰজনে নগৰীকৰণ সম্প্ৰসাৰিত কৰে আৰু আধুনিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াৰ বাবে ই সহায়কাৰী।
- ১১। **ব্যক্তিক সম্মান (Respect the individual) :** ভাৰতবৰ্ষৰ দৰে গণতান্ত্ৰিক দেশ এখনত কোনো ধৰণৰ বৈষম্য নৰখাকৈ সকলো লোককে সমান সমান প্ৰদান কৰিব লাগে। এই মানৱীয় মনোভাৱ আধুনিকীকৰণৰ সম্প্ৰসাৰণৰ বাবে অতি সহায়কাৰী।
- ১২। **আধুনিক জীৱন-যাপনৰ আকাংক্ষা (Desire of modern living) :** আধুনিক জীৱন-যাপন প্ৰত্যেক মানুহৰে এক আকাংক্ষা আৰু ই মানুহৰ জীৱন শৈলীৰ পৰিবৰ্তন সাধন কৰে। নিজ সামৰ্থ অনুসৰি ধনী-দুখীয়া সকলো ব্যক্তিয়ে জীৱন-শৈলীত নতুনত্ব অনাৰ প্ৰয়াস কৰে। এইদৰে দিনক দিনে ব্যক্তি আধুনিক হৈ গৈ আছে।
- ১৩। **কুসংস্কাৰ নিৰাময় (Removing superstitions) :** শিক্ষাৰ সম্প্ৰসাৰণ, বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিজ্ঞানৰ অগ্ৰগতি, উদ্যোগিকৰণ আৰু নগৰীকৰণে কুসংস্কাৰ নিৰাময় আৰু বন্ধগণশীল দৃষ্টিভংগীৰ অপসাৰণত এক ইতিবাচক ভূমিকা পালন কৰে আৰু এইদৰেও আধুনিকীকৰণৰ বিকাশ সাধন কৰিব পাৰি।
- ১৪। **বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যতত গুৰুত্ব (Emphasis on the present and the future) :** আমাৰ উদ্বেগ আৰু মানসিক উত্তেজনা নোহোৱা কৰিবৰ বাবে অতীতক পাহৰি যোৱা উচিত। আমাৰ বৰ্তমান জীৱন সুখী কৰি তুলিবৰ বাবে বৰ্তমান জীৱন উন্নত আৰু ভৱিষ্যত জীৱন সফল কৰাৰ প্ৰচেষ্টা কৰা উচিত। এই প্ৰকাৰৰ চিন্তন আৰু প্ৰচেষ্টাই মানৱ সমাজক আধুনিক কৰি তোলে।
- ১৫। **কম্পিউটাৰ ভিত্তিক (Computer based) :** এই সময়ছোৱা কম্পিউটাৰৰ সময়। কম্পিউটাৰে জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্ৰতে গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান অধিকাৰ কৰিছে। বিভিন্ন বৃত্তি, চৰকাৰী কাৰ্যালয়, বেংক, ব্যক্তিগত উদ্যোগ আদি সকলোতে ইয়াৰ ব্যৱহাৰ বৃদ্ধি পাইছে। ই কেৱল কৰ্মক্ষেত্ৰৰ নতুনত্বই লৈ নাহে বৰং সমাজখনক আধুনিক কৰিও তোলে।
- ১৬। **যান্ত্ৰিকতা গ্ৰহণ (Accept mechanisation) :** আধুনিক সময়ত যন্ত্ৰৰ ব্যৱহাৰে আমাৰ জীৱন সহজ কৰি তুলিছে। সেয়েহে মানৱ জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্ৰতে ইয়াৰ ব্যৱহাৰ বৃদ্ধি পাইছে। যাতায়াত, বাণিজ্য, তথ্য আৰু উৎপাদনৰ উপায় স্বৰূপে যন্ত্ৰৰ প্ৰয়োগ আধুনিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াত সহায় কৰে।

- ১৭। সার্বজনীন ভাতৃত্ববোধ (Universal brotherhood) : সার্বজনীন ভাতৃত্ববোধ বৰ্তমান সময়ত আধুনিকীকৰণৰ দাপোনস্বৰূপ। উমৈহতীয়া সৃষ্টি, পাৰস্পৰিক প্ৰেম, সহযোগিতা, সহানুভূতি, আনৰ দুখ-দুৰ্দৰ্শাৰ বোধ, সমসহানুভূতি আদিৰ সৃষ্টি আৰু বিকাশে মানুহৰ মূল্যবোধ আৰু মানৱ জীৱন আধুনিক কৰি তোলে।
- ১৮। সামাজিক ন্যায় (Social Justice) : ন্যায়, সমতা আৰু স্বাধীনতা সমাজক আধুনিক কৰি তুলিবৰ বাবে সহায়কাৰী। সেয়ে কোনো ধৰণৰ বৈষম্য নৰখাকৈ সকলো পৰ্যায়তে ন্যায় সকলোৰে লাভ কৰিব লাগে।

আধুনিকীকৰণত শিক্ষাৰ ভূমিকা (Role of Education in Modernisation) :

শিক্ষা হ'ল আধুনিকীকৰণৰ এক ফলপ্ৰসূ আৰু শক্তিশালী উপায়। যোগেন্দ্ৰ সিং (Jogendra Singh)ৰ মতে, “ভাৰতবৰ্ষত শিক্ষা হ'ল আধুনিকীকৰণৰ এক অন্যতম প্ৰভাৱশালী আহিলা। ই ৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদ, উদাৰতাবাদ আৰু স্বাধীনতাৰ বাবে মানুহক আধুনিকীকৰণৰ দিশে পৰিচালিত কৰে। ই অকলেই বুদ্ধিজীৱি বিকাশৰ বাবে দায়বদ্ধ যি কেৱল স্বাধীনতাৰ দিশেই কেৱল অগ্ৰসৰ নহয় বৰঞ্চ সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক সংস্কাৰৰ বাবে নিৰলস সংগ্ৰামক উদগনি দিয়ে।” (Education has been one of the most influential instruments of modernisation in India. It has led to the modernisation of people's aspiration for nationalism, liberalism and freedom. It alone has been responsible for the growth of an enlightened intelligential which carried forward not only a movement for independence but also a relentless struggle for social and cultural reforms)। সেয়েহে দেখা যায় যে শিক্ষা আৰু আধুনিকীকৰণৰ মাজত এক ওচৰ সম্বন্ধ আছে। ১৯৬৪-৬৬ চনৰ শিক্ষা আয়োগত উল্লেখ অনুসৰি “আধুনিকীকৰণৰ প্ৰগতি প্ৰত্যক্ষভাৱে উন্নত শিক্ষাৰ গতিৰ লগত সম্বন্ধিত আৰু তাৎক্ষণিকভাৱে আধুনিকীকৰণৰ এক নিশ্চিত উপায় হ'ল শিক্ষাৰ প্ৰসাৰ, শিক্ষিত আৰু দক্ষতাপূৰ্ণ নাগৰিকৰ উৎপাদন আৰু পৰ্যাপ্ত আৰু যোগ্য বুদ্ধিজীৱিৰ প্ৰশিক্ষণ।” (The progress of modernisation will therefore, be directly related to the pace of educational advance and the one sure way to modernize quickly to spread education, produced educated and skilled citizens and train an adequate and competent intelligential)। আধুনিকীকৰণ হ'ল এক পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়া। শিক্ষা হ'ল একমাত্ৰ মাধ্যম যাৰ যোগেদি পৰম্পৰাগত ব্যক্তি আৰু প্ৰতিষ্ঠানক উন্নত উপায়েৰে আধুনিকীকৰণ কৰিব পাৰি।

আধুনিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াত শিক্ষাৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে তলত ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা হ'ল —

১। শিক্ষাৰ লক্ষ্য আৰু আধুনিকীকৰণ (Aims of education and Modernization) :

আধুনিকীকৰণ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা শিক্ষাৰ মূল লক্ষ্য হ'ল ব্যক্তিক উৎপাদনশীল কৰি গঢ়ি তোলা, ব্যক্তিৰ মনত কৌতুহলতাৰ বিকাশ সাধন কৰা, ব্যক্তিৰ আগ্ৰহ, অভিন্বমতা, মূল্যবোধৰ বিকাশ কৰা, আত্ম প্ৰকাশৰ সুবিধা দিয়া, স্বতন্ত্ৰ চিন্তন কাৰ্যৰ বিকাশ সাধন আৰু গণতান্ত্ৰিক সমাজত এজন উপযুক্ত দায়িত্বশীল ব্যক্তি হিচাপে নিজক প্ৰস্তুত কৰা। তদুপৰি আধুনিকীকৰণত শিক্ষাই পালন কৰিবলগীয়া কেতবোৰ দায়িত্ব তলত উল্লেখ কৰা হ'ল —

- (ক) যুক্তিপূৰ্ণ চিন্তাশক্তিৰ বিকাশ।
- (খ) সৃষ্টিশীল প্ৰতিভাৰ বিকাশ।
- (গ) নেতৃত্ব গুণৰ বিকাশ।
- (ঘ) বৈজ্ঞানিক আৰু নিৰপেক্ষ দৃষ্টিভংগী বিকাশ।
- (ঙ) গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধৰ বিকাশ।
- (চ) বৃত্তিমূলক দক্ষতা বৃদ্ধি।
- (ছ) জাতীয়তাবোধ আৰু দেশপ্ৰেমিক মনোভাৱৰ সুবিধা প্ৰদান।
- (জ) সামাজিক, নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক গুণৰ বিকাশ।
- (ঝ) বিশ্ব ভ্ৰাতৃত্বৰ মনোভাৱ আৰু সুস্থ সহযোগিতাৰ ভাৱৰ সঞ্চাৰ।
- (ঞ) ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বুজাপৰা বৃদ্ধি।

২। পাঠ্যক্ৰম আৰু আধুনিকীকৰণ (Curriculum and Modernization) :

শিক্ষাৰ লক্ষ্যই যেনেকৈ সমাজখনক আধুনিকীকৰণ কৰাত সহায় কৰে ঠিক একেদৰে পাঠ্যক্ৰমও আধুনিকীকৰণ হোৱা উচিত যাতে সমাজখন আধুনিক হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিব পাৰে। গতিকে পাঠ্যক্ৰম শিক্ষাৰ লক্ষ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি বহল প্ৰকৃতিৰ হোৱা উচিত। তলত পাঠ্যক্ৰমৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্ব দিবলগীয়া কেতবোৰ দিশ উল্লেখ কৰা হ'ল —

- ১। পাঠ্যক্ৰমৰ মূল বিষয় বৈজ্ঞানিক আৰু প্ৰযুক্তিমূলক হোৱা উচিত।
- ২। দেশৰ অৰ্থনীতি বিকাশৰ বাবে পাঠ্যক্ৰমত বৃত্তিমূলক বিষয়বস্তুৰ অন্তৰ্ভুক্ত হোৱা উচিত।
- ৩। পাঠ্যক্ৰমত সমাজসেৱা, জাতীয় সেৱা আঁচনি আদি বিষয়ৰ ব্যৱস্থা কৰা উচিত।
- ৪। পাঠ্যক্ৰমত স্বাস্থ্য শিক্ষা আৰু পৰিৱেশ শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰা উচিত।
- ৫। বহুমুখী বিধৰ পাঠ্যক্ৰমৰ নিৰ্বাচন।
- ৬। পাঠ্যক্ৰমৰ জৰিয়তে ধৰ্মনিৰপেক্ষতা, ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি আৰু দেশপ্ৰেমৰ বিকাশ সাধন কৰা উচিত।

৩। শিক্ষণ পদ্ধতি আৰু আধুনিকীকৰণ (Methods of Teaching and Modernization) :

আধুনিকীকৰণ বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ লগত জড়িত। গতিকে আধুনিক শিক্ষণ পদ্ধতি এনেকুৱা হোৱা উচিত যাতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বৈজ্ঞানিক চিন্তাধাৰা আৰু দৃষ্টিভংগীৰ বিকাশ সাধন কৰিব পৰা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে, অন্বেষণমূলক পদ্ধতি, আগমন পদ্ধতি, তাৰ্কিক পদ্ধতি, পৰীক্ষণ পদ্ধতি, গৱেষণামূলক পদ্ধতি আৰু অন্যান্য আধুনিক গ্ৰহণযোগ্য কৌশল যেনে — অনুশিক্ষণ (Micro-teaching), শিক্ষাৰ্থী কেন্দ্ৰিক শিক্ষণ বা নিৰ্দেশনা (Learner-centred instruction), অনুসূচীত নিৰ্দেশনা (programmed instruction) আদিৰ যোগেদি শিক্ষণ পদ্ধতি আধুনিকীকৰণ কৰিব পৰা যায়।

৪। আধুনিকীকৰণ আৰু শিক্ষক (Modernization and Teacher) :

শিক্ষা হৈছে এক শক্তিশালী মাধ্যম যাৰ সহায়ত সমাজৰ পৰিবৰ্তন আনিব পাৰি। ঠিক তেনেকৈ শিক্ষকসকল হৈছে সমাজক এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংগ। আধুনিক সমাজৰ লগত সুস্থভাৱে সমাযোজন কৰিবলৈ শিক্ষকে বৃত্তিমূলক শিক্ষাৰ বিকাশ সাধন, গণতান্ত্ৰিক দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰসাৰ, কৰ্ম-সংস্কৃতি, কৰ্ম-অভিজ্ঞতা, মূল্যবোধ আদিৰ দ্বাৰা আধুনিক প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ নীতি, পদ্ধতি গ্ৰহণ আদিৰ দ্বাৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ জ্ঞানৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি কৰাটো এক প্ৰধান দায়িত্ব। পৌৰাণিক চিন্তাধাৰা, আদৰ্শ, মূল্যবোধ সলনি কৰি নতুন ভাৱ-ভঙ্গীৰ সৃষ্টি কৰি আধুনিকীকৰণ কৰাৰ বাবে শিক্ষকৰ ভূমিকা অনস্বীকাৰ্য।

৫। আধুনিকীকৰণ আৰু অনুশাসন (Modernization and Discipline) :

আধুনিকীকৰণে পূৰ্ণ স্বাধীনতা অথবা মুক্ত অনুশাসনৰ জৰিয়তে শিশুৰ সৰ্বাঙ্গীণ বিকাশত গুৰুত্ব দিয়ে। এনে অনুশাসনে শিশুৰ আত্ম-প্ৰত্যয় আৰু আত্ম উপলব্ধি বিকাশত সহায় কৰে। আধুনিক অনুশাসন আভ্যন্তৰীণ আৰু এনে অনুশাসন শিশুৰ প্ৰয়োজনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠে। এনে অনুশাসন গণতান্ত্ৰিক নীতি আৰু মূল্যবোধত বিশ্বাসী। গতিকে আধুনিক অনুশাসন বাহ্যিক নিয়ন্ত্ৰণৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত আৰু ব্যক্তিৰ অধিকাৰ আৰু মৰ্যাদা ৰক্ষাত এনে অনুশাসনৰ প্ৰভাৱ সুদূৰ প্ৰসাৰী।

গতিকে দেখা যায় যে, আধুনিকীকৰণত শিক্ষাৰ ভূমিকা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। ১৯৬৪-৬৬ চনৰ শিক্ষা আয়োগে মত পোষণ কৰে যে শিক্ষাৰ জৰিয়তে দেশৰ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আদি দিশৰ আধুনিকীকৰণ কৰিব লাগিব আৰু ইয়াৰ বাবে কেতবোৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়ায়। যেনে —

১। শিক্ষা উৎপাদনমুখী হ'ব লাগিব।

২। শিক্ষাই সামাজিক আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় সংহতি স্থাপন কৰিব লাগিব।

৩। শিক্ষাই বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ সহায়েৰে আধুনিকীকৰণৰ দিশে আগবাঢ়িব লাগিব।

৪। শিক্ষাই ব্যক্তিৰ চৰিত্ৰ গঠনৰ বাবে সামাজিক, নৈতিক, আধ্যাত্মিক মূল্যবোধ বিকাশৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব।

সামৰণি (Conclusion) :

ওপৰত কৰা আলোচনাৰ পৰা ক'ব পাৰি যে শিক্ষা হৈছে বিকাশৰ সৰ্বতোকৃষ্ট আহিলা। সেয়েহে শিক্ষাৰ বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিব লাগে। সেয়েহে শৈক্ষিক বিকাশৰ সূচকবোৰৰ বিষয়ে জ্ঞাত হোৱা প্ৰয়োজন। শৈক্ষিক বিকাশৰ এই সূচকবোৰে জাতীয় বিকাশত অৰিহণা আগবঢ়ায়। ইয়াৰ উপৰিও আধুনিকীকৰণৰ ক্ষেত্ৰতো শিক্ষাই এক প্ৰধান ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা দেখা যায়।

প্ৰশ্নাবলী**I. অতি চমু উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Questions of Very Short answer)**

- ১। শৈক্ষিক পৰিকল্পনাৰ বিকাশত ——— এ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। (খালী ঠাই পূৰণ কৰা।
——— plays an important role in developing education plans. (Fill in the blank)
- ২। 'অনুসন্ধানৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা পৰিস্থিতি এটাৰ অৱস্থা সম্পৰ্কে বহল ইংগিত দিয়া কিবা এটাকে সূচক বোলা হয়।'— কথাৰ কোনে কৈছিল?
'An indicator should be something giving a broad indication of the state of the situation being investigated' — Who said this statement?
- ৩। সূচক মানে কি?
What is Indicator?
- ৪। হাৰ কি?
What is rate?
- ৫। অনুপাত কি?
What is Ratio?
- ৬। শিক্ষাৰ গুণগত উৎকৰ্ষৰ যিকোনো এটা সূচকৰ নাম লিখা।
Write any one indicator of quality of education.
- ৭। জাতীয় বিকাশত শিক্ষাৰ এটা ভূমিকা উল্লেখ কৰা।
Mention one role of education in national development.
- ৮। বিশ্বায়ন বুলিলে কি বুজা?
What is meant by globalisation?
- ৯। 'Globalize' শব্দৰ অৰ্থ কি?
What is the meaning of 'Globalize'?

- ১০। ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগৰ অধ্যক্ষ কোন?
Who was the chairman of National Knowledge Commission?
- ১১। ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি, ২০২০ৰ অধ্যক্ষ কোন?
Who is the chairman of National Policy of Education 2020?
- ১২। আধুনিকীকৰণ কি?
What is modernization?
- ১৩। আধুনিকীকৰণৰ এটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰা।
Mention one feature of modernisation.
- ১৪। আধুনিকীকৰণৰ যিকোনো এটা সূচক উল্লেখ কৰা।
Mention any one indicator of modernisation.
- ১৫। আধুনিকীকৰণৰ সংজ্ঞা দিয়া।
Define modernisation.

II. চমু টোকা লিখা (Write Short Notes)

- ১। উত্তম সূচকৰ বৈশিষ্ট্য।
Characteristics of good indicator.
- ২। সূচকৰ প্ৰকাৰ।
Types of indicator.
- ৩। সামগ্ৰিক নামভৰ্তিৰ অনুপাত।
Overall enrolment ratio.
- ৪। নামভৰ্তিৰ হাৰ।
Admission rate.
- ৫। নামভৰ্তিৰ অনুপাত।
Enrolment Ratio.
- ৬। স্তৰ পৰিবৰ্তনৰ হাৰ।
Transition rate.
- ৭। ৰাষ্ট্ৰীয় উচ্চতৰ শিক্ষা অভিযান।
Rashtriya Uchchatar Shiksha Abhiyan or RUSA.
- ৮। ৰাষ্ট্ৰীয় জ্ঞান আয়োগ, ২০০৫।
National Knowledge Commission, 2005.
- ৯। আধুনিকীকৰণৰ ধাৰণা।
Concept of Modernisation.

১০। আধুনিকীকৰণৰ প্ৰকৃতি।
Nature of Modernisation.

১১। আধুনিকীকৰণৰ সূচকবোৰ।
Indications of modernization?

III. দীঘল উত্তৰৰ প্ৰশ্ন (Questions of Long Answers)

১। সূচকৰ সংজ্ঞা দিয়া। শৈক্ষিক সূচলতা আৰু ব্যাপ্তিৰ জোখ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা।
Define Indicators. Discuss about the educational access and coverage.

২। উত্তম সূচকৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ লিখা।
Write about the characteristics of a good Indicator.

৩। শিক্ষাৰ গুণগত উৎকৰ্ষৰ সূচকসমূহ আলোচনা কৰা।
Discuss the indicators of quality of education.

৪। জাতীয় বিকাশত শিক্ষাৰ ভূমিকা আলোচনা কৰা।
Discuss the role of education in national development.

৫। পৰৱৰ্তী বিশ্বায়নৰ যুগত ভাৰতীয় শিক্ষাৰ বৃদ্ধি আৰু বিকাশ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা।
Discuss the growth and development of education in India in the post-globalization era.

৬। আধুনিকীকৰণত শিক্ষাৰ ভূমিকা আলোচনা কৰা।
Discuss the role of education in modernisation.

